



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ



ATATÜRK DERGİSİ

JOURNAL OF ATATURK



“Millete efendilik yoktur. Hizmet etme vardır.
Bu millete hizmet eden onun efendisi olur.” (1921)

Mustafa Kemal Atatürk

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

ISSN: 1302-7549

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

2018 (TEMMUZ)

CİLT: VII

SAYI:1

ATATÜRK DERGİSİ

(Journal of Atatürk)

2018 (TEMMUZ)	CİLT: VII	SAYI: 1
---------------	-----------	---------

Yılda iki kez yayınlanan Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Uluslararası Hakemli Dergisi

(Ataturk University, Directorate of the Principles of Ataturk and History of Reforms And Internationally Recognised Refereed Journal Published Biannually)

Atatürk Dergisi, Sosyal Bilimler Atıf Dizini (SOBİAD) ve Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS INDEX) tarafından taranmaktadır.

Journal of Atatürk Scanned by SOBİAD and ASOS INDEX.

Atatürk Dergisi'nin Yayın Dili Türkçedir.

SAHİBİ / OWNER

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü Adına Atatürk Üniversitesi Rektörü

Prof.Dr. Ömer ÇOMAKLI

(In the name of Ataturk University, Ataturk's Principles and Revolution History Institution, Rector of Atatürk University)

Prof.Dr. Ömer ÇOMAKLI

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof.Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)

Prof.Dr. İhsan Sabri BALKAYA (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. İsmail EYYUPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi)

Doç.Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)

Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Prof. Dr. S. Esin DAYI (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

İngilizce Dil Editörü/English Language Editor

Öğr. Gör. Tefik DARIYEMEZ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Hakem Kurulu/Referees Board

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)

Prof. Dr. Gen Stoyan ANDREEV (Bulgaristan)

Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi-Ankara)

Prof. Dr. Habıbbeyli İsa EKBEROĞLU (Azerbaycan)

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi-İstanbul)

Prof. Dr. Selami KILIÇ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ (Yeditepe Üniversitesi-İstanbul) (E)

Prof. Dr. Cengiz HAKOV (Bulgaristan)

Prof. Dr. Cemil HASANLI (Azerbaycan)

Prof. Dr. Hacı Muhammed HUZHENHUA (Çin)

Prof. Dr. Şakir İLBAY (Kazakistan)

Prof. Dr. Musa QASIMLI (Azerbaycan)

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)

Prof. Dr. Osman AKANDERE (Necmettin Erbakan Üniversitesi-Konya)

Prof. Dr. Mihail MAXİM (Romanya)

Prof. Dr. Justin McCARHTY (Amerika Birleşik Devletleri)

Prof. Dr. Muhammed NUREDDİN (Lübnan)

Prof. Dr. Asan ORMUŞEV (Kırgızistan)

Prof. Dr. Ali SARIKOYUNCU (Dumlupınar Üniversitesi-Kütahya)

Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN (Gazi Üniversitesi-Ankara)

Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL (Gazi Üniversitesi-Ankara)

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ (Hacettepe Üniversitesi-Ankara)

Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. Serpil SÜRMEİLİ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)

Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)

Prof. Dr. Betül ASLAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi-Sakarya)

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)

Prof. Dr. Mehmet OKUR (Karadeniz Teknik Üniversitesi-Trabzon)

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi-Samsun)

Prof. Dr. Mustafa ORAL (Giresun Üniversitesi-Giresun)

Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. Salim GÖKÇEN (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi-Erzincan)

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN (Ahi Evran Üniversitesi-Kırşehir)

Prof. Dr. Necmi UYANIK (Selçuk Üniversitesi-Konya)

Prof. Dr. İhsan BALKAYA (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Prof. Dr. Mithat AYDIN (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)

Prof. Dr. Mehmet KÖÇER (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)

Prof. Dr. Zafer ÇAKMAK (Fırat Üniversitesi-Elazığ)

Prof. Dr. Tahir KODAL (Pamukkale Üniversitesi-Denizli)

Doç. Dr. Firdovsiye AHMADOVA (Azerbaycan)

Doç.Dr. Dilaver AZİMLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)

Doç.Dr. Faik ELEKBERLİ (Milli Bilimler Akademisi – Azerbaycan)

Doç. Dr. İsmail EYYÜPOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Doç. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı)

Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan)

Doç. Dr. Erkan CEVİZLİLER (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Doç. Dr. Tolga BAŞAK (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Doç. Dr. Asaf ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Doç. Dr. Ali Servet ÖNCÜ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Doç. Dr. Ömer ERDEN (Ordu Üniversitesi-Ordu)

Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi-Çankırı)

Dr. Öğr. Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALEMLİ (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi-Nevşehir)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İLYAS (Batman Üniversitesi-Batman)

Dr. Öğr. Üyesi Elif AKTAŞ (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ÖZDEMİR (Atatürk Üniversitesi-Erzurum)

Dr. Öğr. Üyesi Ufuk ERDEM (Ardahan Üniversitesi-Ardahan)

NOT: Dergide yayınlanan makalelerin içeriğinden yazarlar sorumludur.

(The articles expressed in the journal are the responsibility of the individual authors)

Yazışma Adresi / Corresponding Adress:

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü

25240 / Yakutiye-Erzurum

Eposta: atailens@atauni.edu.tr

Belgegeçer: (0442) 231 58 82

Tlf. : (0442) 2314463-64-65

ATATÜRK DERGİSİ

(JOURNAL OF ATATÜRK)

İÇİNDEKİLER

Hayat ŞAMİYEVA

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Azerbaycan

Azerbaijan In The Speeches And Statements Of Ataturk

1-10

İsmail EYYUPOĞLU

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Erzurum Devlet Demiryolları Mahallesi Proje Yarışması (1945)

Erzurum State Railways Neighborhood Project Competition (1945)

11-36

Asuman DEMİRCİOĞLU

(Makale Türü: Derleme)

Cumhuriyetin İlan Edilişi ve Halifeliğin Kaldırılması Sürecinde "İstikbal"
Gazetesi'nde Lütü Fikri Bey

Lütü Fikri Bey In "İstikbal" Newspaper During The Announcement Of The Republic
And Abolishment Of Caliphate

37-62

Makbule SARIKAYA

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Selim Sırrı Bey'in (Tarcan) Sıhhi Çocuk Oyunları

Health Children Games Of Selim Sırrı (Tarcan)

63-93

Doğan KOÇAK

(Makale Türü: Araştırma-İnceleme)

Tarihsel Süreç İçerisinde Türkiye İle ABD Arasında Olan İlişkilerin Gelişimi ve
Türkiye-ABD Ticaret Antlaşması (1 Nisan 1939)

Historical Process In Development Of Relations Between Turkey And The USA And
Turkey-USA Trade Treaty (1 April 1939)

95-120

Makalenin Geliş Tarihi: 05.05.2018
Kabul Tarihi: 10.05.2018
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİNDE AZERBAIJAN

AZERBAIJAN IN THE SPEECHES AND STATEMENTS OF ATATURK

Doç. Dr. Hayat ŞAMİYEVA*

ÖZ

“*Atatürk'ün Söylev ve Demeçlerinde Azerbaycan*” başlıklı bu makalede öncelikle hangi prensibin ortaya konulabileceği düşüncesiyle hareket edildi. Makalenin ana özelliği Atatürk ve onun Azerbaycan ile ilgili söylediği söylev ve demeçler olduğundan, bu yönde tüm konulara olmasa da, bazılarına dokunabildik. Azerbaycan sahip olduğu stratejik coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle tarih boyunca büyük güçlerin hakimiyet mücadelesine tanık olmuştur. Bölgeye egemen olma mücadelesine, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren etkili bir şekilde katılan Çarlık Rusya'sı XIX. yüzyılın başlarından itibaren Kuzey Azerbaycan'da gücünü hissettirmiş, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları ile İran, 1829 Edirne Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın bölgedeki egemenliğini tanımak zorunda kalmışlardır. Çarlık Rusya idaresi kendi imperyalist çıkarlarını sürekli kılmak ve Azerbaycan Türklerinin Türkiye ile irki ve kültürel bağlarını gevşetmek için bölgede planlı ve baskıcı politika izlemiştir. Böyle bir karışık devrin içerisinde ve ardından XX. yüzyılın öncesinde Azerbaycan ve Azerbaycan Türkleri Atatürk'ün daima odak merkezinde olmuş, buna göre de Atatürk'ün Azerbaycanla ilgili tüm söylev ve demeçlerinde Azerbaycan önemli yerlerden birini tutmuştur. Bu amaçla makalede Atatürk'ün gözüyle Azerbaycan konusu araştırılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Azerbaycan, Milli Mücadele, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Söylev ve Demeçler, Azerbaycan Türkleri

ABSTRACT

We thought over the matter what principle we should approach at first in our article “*Azerbaijan in the speeches and statements of Ataturk*”. Since the essence of our article was

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi A. Bakıhanov Tarih Enstitüsü Öğretim Üyesi ve Azerbaycan Radyo-Televizyon Üst Kurulunda Başuzman; hayatsemi@rambler.ru

Ataturk and his speeches and statements, themes and issues related to Azerbaijan we were able to touch some issues associated with it.

Because of the favorable strategic-geographical location and rich natural resources throughout the history Azerbaijan has become the fighting arena for great powers. Tsarist Russia that tried to gain Azerbaijan, From the end of the 18th century began its purposeful strifes.

And beginning from the early 19th century applied his force. Under the Gulustan treaty of the 1813, Turkmenchay treaty of 1828, Iran and under the Edirne peace treaty the Ottoman were obliged to recordnize Russia's authority in this region. Tsarist Russia preferring its imperial interests and aiming to break rasial and cultural ties of Azerbaijani Turks with Turkey pursued planned and purposeful policy in the region.

In such an imperial period and then at the beginning of the 20th century Azerbaijan and Azerbaijani Turks were always in the spotlight of Ataturk and therefore Azerbaijan was always in the main place in speeches and statements of Ataturk. In this regard, we tried to investigate this matter in our research "*Azerbaijan with the eyes of Ataturk*".

Keywords: Ataturk, Azerbaijan, National struggle, Azerbaijan People's Republic, Speeches and statements, Azerbaijani Turks.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk XX. yüzyıl başlangıcından itibaren Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya Macaristan ve Çarlık Rusya'sı gibi büyük imparatorlukların çözülerek yerini yenedünya düzenine uygun olarak meydana çıkan üniter ulus devletlerine bırakmasıyla izlenen sürecin en ender şahsiyetlerinden biridir. Çöküş sürecine girmiş Osmanlı imparatorluğu üzerine Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarak sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda gerçekleştirdiği devrimlerle tüm dünya komuoyunu kendisine hayran bırakan Mustafa Kemal Atatürk'ün başardıkları Azerbaycan Türkleri tarafından da takdirle karşılanmıştır. Atatürk, Türk Dünyası'na, o cümleden Azerbaycan'a bağlı bir şahsiyet olmuştur. Türkiye ve onun Türk Dünyası'na olan ilgisi, bu konudaki düşünceleri Türklük ve Türk milliyetçiliği duyguları ile alakalıdır¹.

A- ATATÜRK'ÜN AZERBAJYCAN POLİTİKASININ SİYASİ AYAĞINDA SSCB

Mustafa Kemal, Azerbaycan'a her zaman olumlu yaklaşmış, iki ülke ve halk arasındaki tarihi bağları da dikkate alarak ilişkilerin gelişmesi için çaba göstermiştir. Öte yandan Bolşevikler ile Azerbaycan arasında bir denge kurmanın gerekliliğine inanan Mustafa Kemal, aynı zamanda bağımsız bir Azerbaycan'ı desteklerken, tek müttefiki olan Rusya ile de ilişkilerin bozulmasını istememiştir. Mustafa Kemal'in Azerbaycan'a yönelik politikası gerçekçilik politikasından uzaklaşmadan dönemin şartlarının gerektirdiği ölçüde belirlenmiştir. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal, Azerbaycan ile çok yakın temasta bulunmuş ve ciddi manada siyasi ilişkiler kurmuş, o günlerde karşılıklı elçilikler açılmıştır. Ancak Mustafa Kemal'in Azerbaycan politikasının siyasi ayağında SSCB etkin rol oynadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Atatürk'ün Sovyet Rusya'sı, somut olarak Lenin'le yakınlığının tek sebebi Dünya siyasetine belirleyici etki gösteren muzaffer ordular komutanı İngiltere idi. Birleşik Krallık, Bolşevizm'i "*dünyayı kaplayacak bir hayalet*" gibi değerlendiriyor, Bolşevik Rusyası'na karşı Kolçak'ı, Denikin'i destekliyor ve onları silahlandırıyor. Türkiye'de aynı sonuçla karşılaştı. İngilizler ise Padişah hakimiyetini formal tutarak Türkiye arazilerinin müttefikler tarafından ele geçirilmesini istemekteydi. Yunanlılar İngilizlerin desteği ile İzmir'i işgal etmişti. Türkiye'nin pek çok bölgelerine İngiliz askerleri yerleştirilmişti. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı "*Ulusal Kurtuluş Savaşı*" ya da "*Milli Mücadele*" hedef alınmıştı. Böyle bir tarihi dönemde Mustafa Kemal Paşa bolşevikler ve özellikle Leninle yakınlamayı tercih etmişti. Bu dönemde

¹ Ülviye Aliyeva, **Azerbaycan ve Atatürk**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, s.5.

Azerbaycan Türkiye'ye maddi yardımlarda bulunmuştu. İkinci İnönü Savaşından önce Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin Azerbaycan'daki Elçisi Memduh Şevket Bey (Esental) aracılığıyla Neriman Nerimanov'a borç için müracaat etmiş, N.Nerimanov da Ankaraya altın, çok sayıda silah ve cephane yollamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 1921'de Azerbaycan Başkanı N.Nerimanov'a bir mektup göndererek borç para talebinde bulundu. Mektup 17 Mart 1921'de TBMM Bakü Büyükelçisi olan Memduh Şevket Bey (Esental) tarafından Nerimanov'a ulaştırıldı. N.Nerimanov Azerbaycan hükümeti içinde bazı bakanların karşı çıkmalarına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın isteğine olumlu cevap verdi. Hemen hazırda bulunan beş yüz kilo altın Ankara'ya ulaştırıldı. TBMM Hükümeti bu altının iki yüz kilosunu devlet bütçesine ayırdı. Geriye kalanı ise silah ve mühimmat alımı için kullanıldı. Daha sonra Azerbaycan Hükümeti tarafından Rusya'dan alınan 10 milyon altın ruble, yine N.Nerimanov tarafından Ankara'ya gönderildi. Bir çok kaynakta Milli Mücadele'ye Azerbaycan'ın ve Türkistanlı Türklerin yaptıkları yardımlar "*Sovyet Yardımı*" diye kaydedilmiştir².

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde "*şahıslanan*" Türk milliyetçiliği, beraberinde "*millî devlet*" anlayışını getirmiştir. O, son dönem Türkçülük hareketlerinin kendisine vermiş olduğu deneyimden yararlanarak, "*ümme*" anlayışına dayalı imparatorluk sisteminden, Türk milletine dayanan Türkiye Cumhuriyeti devletini kurma fikrine ulaşmış ve bunda başarılı olmuştur. "*Atatürk Türk milliyetçiliğini ilkelerinin temeli yapmış, yeni Türk devletinin siyasî, sosyal ve eğitime dair bütün kurumlarını da Türk milliyetçiliği esasına uygun olarak yapılandırmıştır*"³. Türk olmakla gurur duyan Mustafa Kemal Atatürk, aynı zamanda Türk milliyetçiliğine gönülden inanmıştır. O'nun Türk milliyetçiliği hususunda ne kadar samimi ve köklü duygulara sahip olduğunu bilmekteyiz⁴.

Atatürk'ün Batı Cephesi ve özellikle Azerbaycan hakkında oldukça duyarlı olduğunu söylemek gerekmektedir. O Azerbaycan Türklerini, Türkiye Türklerinin kardeşi olarak görmüştür. "*Bu konuda Azerbaycan'dan da söz edildi. Yakınımızda bulunan Azerbaycan'a bir seneden beri propagandacılar gönderilmesi ve saire...Sanıyorum ki, benden önce söz söyleyen arkadaşımız Azerbaycan'la yakından ilgilidir. Elbette kendileri çok iyi bilirler ki, orada yakın zamana kadar büsbütün başka mahiyette bir hükümet vardı. Halbuki son zamanlarda Azerbaycan içinde birtakım inkılaplar oldu. Bu inkılâpların gerçek nedenlerini araştırmanızı rica ederim. Bundan dolayı Türkiye, Azerbaycan kardeşine kendi görüşlerini kardeşlik duygularını ve geleceğe dair bütün düşüncelerini ulaştırmıştır. Türkiye, Azerbaycan'a*

² Mahir Aslan, **Atatürk ve Azerbaycan Politikası**, Edirne Trakya Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.59.

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları**, (Derleyen: Sadi Borak –Utkan Kocatürk), V, Ankara, 1972. s.142–143; Ercan Çelebi, "*Atatürk ve Türk Dünyası*", , **Kastamonu Eğitim Dergisi**, XVIII/1, (Ocak-2010), s.201.

⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1984, s.168; "*Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz*" (S. Borak-U. Kocatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri...**, s.114.

kamutan göndermiş, subay göndermiş, her şey göndermiştir. Azerbaycan askeri varlığını kendisine layık bir tarzda şekillendirmiştir. Fakat biz arzu ederdik ki, Azerbaycan bizimle bizden daha çok ilgili olsun”⁵. Atatürk buradaki “büsütün başka mahiyette hükümet” söylemiyle, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan’da kararlı bir tavır sergileyen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ni kastetmektedir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin 100. Yıldönümü döneminde Atatürk’ün AHC’ne dayalı fikirleri de önem taşımaktadır. Bu nedendir ki, toplamda yirmi üç ay varlığını sürdürmüş olan AHC, 28 Nisan 1920’de Sovyetler tarafından işgal edilmiştir. Böyle ki, 27 Nisan 1920’de XI. Kızıl Ordu birliklerinin kuzeyden Azerbaycan’a saldırmasıyla önce Bakü’de, ardından da Gence’de yönetim komünistlerin denetimine geçmiş ve böylece bir gecede ülkedeki rejim temelinden değişmiştir. “Bu işgal girişimiyle Azerbaycan yetmiş sene sürecek olan Sovyet komünist rejiminin baskısı altına girerken, yurtdışında yaşayan Azerbaycan Türklerinin de sayısı hızla artmıştı. Öncekilerden farklı olarak bu defa ülkeyi terk etmek zorunda kalanların büyük çoğunluğunu kaymak tabakası teşkil ediyordu.”⁶ Ancak Sovyet Rusya’nın yürüttüğü “iki yüzlü siyaset” sonucu Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin yıkılması süreci Mustafa Kemal Paşa tarafından da gözlemlenmiştir.

Mustafa Kemal’in dış siyasetini “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi bağımsız bir Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmak olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa’nın Azerbaycan siyasetini belirlemede dönemin politik şartları yanında söz konusu ilkeye yönelik bağlılığı da etkili olmuştur. Yani Mustafa Kemal Paşa Sovyetler’in dostluğuna ciddi şekilde ihtiyaç duyması sebebiyle Azerbaycan siyasetinde dikkatli davranması gerektiğine inanmıştır. Çünkü, en ufak bir yanlış anlaşılma en yakın ve ciddi müttefiki olan Sovyetleri kaybettirebilirdi. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Efendiler, bir de Bolşevikler aleminden söz edildi. Yine diğer zamanlarda da söz edilmiştir ki, biz Bolşevikleri aramış ve bulmuşuzdur, en son temasımız az çok maddi ve kesin bir şekle girmiştir. Resmen Sovyet Cumhuriyeti’yle haberleşmiştir. Pekala cereyan eden haberleşme içeriğini biliyorsunuz. Sovyet Cumhuriyeti bizim muhtac olabileceğimiz maddi desteğin hepsini vaatmiştir. Silah, top, para vaatmiştir. Eğer şimdiye kadar maddi olan bu desteklerden yararlanamamış isek o kabahat ne bizde, ne de Sovyet Cumhuriyeti’ndedir. Kafkasya’da gerçekleşen yanlış anlamaların sonucudur”⁷. Azerbaycan tarafından gönderilen tüm yardımlar da Sovyet Cumhuriyeti’nin adına çıkarılmaktaydı.

⁵ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler**, Ankara, 2006, s.64; http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2016/06/soylev_ve_demecleri.pdf (Erişim Tarihi: 31.05.2018)

⁶ Aygün Attar-Sebahattin Şimşir, **Tarihten Günümüze Türkiye’de Azerbaycan Türkleri**, Ankara, 2013, s.115.

⁷ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçlerinden Seçmeler**, s.58.; http://ankaenstitusu.com/wp-content/uploads/2016/06/soylev_ve_demecleri.pdf

B- ATATÜRK'ÜN SÖYLEVLERİNDE AZERBAYCAN

Mustafa Kemal Paşa'nın Azerbaycan'la ilgili söylediği sözler onun Azerbaycan ve Azeri Türkleri konusundaki duygu ve düşüncelerini ortaya koyması bakımından son derece önemlidir⁸. Hem Türkiye'nin, hem de Azerbaycan'ın o dönemdeki bazı ideologları, çok zor dönemlerde bile Sovyet Rusya'ya ilgi duymuş, “sovyetleşme” düşüncesinin Azerbaycan'da da gerçekleşmesine meraklı olmuş ya da bu sürece destek vermiştir. Atatürk, Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'nın elinde sömürge haline geldiğini görerek, “*Azerbaycanın sevinçi sevinçimiz, kederi kederimizdir*” sözüyle üzüntüsünü dile getirmiştir. Ayrıca şu değerlendirmede de bulunmuştur: “*bir gün SSCB çökecek, o zaman Türkiye Türkleri dili bir, dini bir, soykökü bir olan Azerbaycan'daki Türk kardeşlerinin yanında olmaya hazır durumda olmalıdırlar. Milletler buna nasıl hazırlanıyor? Manevi köprülerini sağlam atarak. dil bir köprüdür, inanç bir köprüdür, tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli, olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz, bizim onlara yaklaşmamız gerektir*”⁹.

Atatürk'ün Azerbaycan gösterdiği sevgi ve ilgi her söylevde dikkati çekmektedir: “*Bugün Azerbaycanın istiklalini temsil eden sancağı çekerken ellerimin bir takım hissiyat ve teessürat ile müteharrik olduğunu duyuyorum. Filhakika sancağı çeken benim ellerim idi. Ellerimi tahrik eden, bugünkü bayrağa müşterek olan bütün Türkiye halkının hakiki ve samimi kardeşlik hissiyatı idi*”¹⁰. Aynı şekilde konuyla ilgili 18 Ekim 1921'de Azerbaycan'ın Ankara elçisine şunları söylemiştir: “*Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz gibi olduğu için onların isteklerine nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk'ün ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır buldukları beyanatınız istilacılara karşı Türkün ve mazlumların kuvvetini artıran pek kıymetkar bir sözdür. Bugünkü sınırlarımız dışında, başka ellerde, başka siyasi zümrelerle isteyerek veya istemeyerek kader ortaklığı yapmış, bizimle dil, ırk ve menşe birliğine, yakın, uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk topluluklarının durumu “tarihin bir hadisesinin bir neticesidir ve Türk milleti için elim bir hatıradır. Fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekküldeki asaleti, dayanışmayı asla ihmal etmez*”¹¹.

Atatürk'ün Azerbaycan'la ilgili siyaseti Nahçıvan meselesine de yansımıştır. Nahçıvan'ı “*Türk kapısı*” olarak adlandıran Atatürk, Kars ve Moskovo antlaşmaları sonucunda Azerbaycan'ın bu arazisinin Ermenistan tarafından işgalini engellemiştir. Ayrıca, bununla yetinmeyen Atatürk Türkiye ile Azerbaycan arasında sınırın olmamasından dolayı

⁸ Ahmedli Nazir, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bakü, 2002, s.121.

⁹Faiq Elekberov, “Atatürk'ün Azerbaycan ve Turan Sevdası”; http://www.bao.az/categories_Tarix/subcategories_turk-xalqları-tarix/product_4301582325

¹⁰ İsa Özkan, “Atatürk ve Türk Dünyası”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, 335, (Mayıs-2000), s.81.

¹¹ İ. Özkan, “Atatürk ve Türk Dünyası”..., s.81

yeni bir taktik adım atmıştır. Şöyleki, 1927’de Birleşik Krallığın eliyle yasadışı olarak Kacar Türk Devleti’nin yerine getirilen Muhammed Reza Pehlevi ile anlaşarak arazi değişikliği yapılmasına muvaffak olmuştur. Bunun için Pehlevilere belli bir miktarda para ödeyen Atatürk’ün bu emeğinin sonucu olarak Türkiye ile Azerbaycan arasında on bir bin kilometre uzunlukta sınır bölgesi oluşturulmuştur. “Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse, gerçekten Azerbaycan’ın Asya’daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve dayanak noktası olduğu görülür. Azerbaycan’ın bu özel konumu, vazifesini pek mühim kılmaktadır”¹² ifadeleriyle Atatürk, Türkiye’nin Nahçıvan-Azerbaycan aracılığıyla Türk dünyasına olan bağlantısını sağlamak istediğini belirtmiştir. Sovyetler Birliği Türk dünyasında bir dil ve kültür birliğinin gerçekleşmemesi için büyük gayret göstermiş, Rus idaresinde yaşayan Türklerin kullandıkları Arap alfabesini değiştirerek Latin alfabesinin kullanılmasını istemişti. Bu alfabe değişikliği ile, Türkiye ile Sovyet idaresinde yaşayan Türkler arasındaki kültür bağlarında büyük bir kopma olmuştur¹³.

Mustafa Kemal Atatürk’ün Azerbaycan’a gösterdiği ilgi Milli Mücadele döneminde de dikkati çekmektedir. TBMM adına Doğu Cephesi Kumandanlığı’na gönderdiği 1 Aralık 1920 tarihli bir yazı, Türkiye’nin bundan böyle Türk Dünyası’na, ve Azerbaycan’a karşı izleyeceği politikanın ana hatlarını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. O’nun Kazım Karabekir Paşa’ya konuyla ilgili şöyle bir yazı göndermesi dikkate değerdir¹⁴: “Azerbaycan’ın tamamen ve ciddi müstakil bir devlet haline girmesine tarafdarız ve bunun temini için Rusları gücendirmemek ve kuşkulandırmamak şartıyla teşebbüs-ı lazimedde (gerekli çalışmalarda) bulunacaktır. Bu babda memleketin petrol vs. gibi kendi iktisadi kaynaklarına sahip olması için yine aynı şartla çaişilacaktır. Rusların Azerbaycan’da yapacakları muamele bütün İslam aleminin Bolşevikleri tartmak için bir milyar olacağını Ruslara anlatılmasına gayret olunacaktır. Kafkas meselesinin hudut, vesat’ı nakliye vs. gibi nokta-ı nazarlardan hallinde daima Azerbaycan’ın şimali Kafkasya ve menfaatlerinin bilhassa nazar-ı dikkate alınmasına itina olunacağı gibi 10.08.1920-de Ruslar ve Ermeniler arasında akd olunan mütarekede Azerbaycan’a zarar veren maddelerin kaldırılmasına çalışılacak ve her milletin mukadderatına hakim olması düsturuna binaen, Karabağ vs. gibi Türk ekseriyetiyle meskun yerlerin Azerbaycan’a bağlı bulunması temin edilecektir”¹⁵. Burada dikkati çeken önemli nokta “Azerbaycan’ın tamamen ve ciddi müstakil bir devlet haline gelmesi” söylemiydi. Yani bütün Türklerin birliğinden çok, kültür birliği doğrultusunda Azerbaycan Türklerinin

¹² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, II, Ankara 1989, s.24.

¹³ Selami Kılıç, “Atatürk’ün Büyük Özlemi Türk Dünyası’nda Kültür Birliği”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.9, (1998), s.55

¹⁴ İsmail Çallı, “Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Dünyası”, Erdem Dergisi, X/32, Ankara, 1999, s. 475.

¹⁵ Ercan Karakoç, Atatürk’ün Dış Türkler Politikası, İstanbul, 2004, s.56-57.

menfaatleri korunmaya çalışılıyordu. Bu aşamada da en önemlisi de Azerbaycan`ın bağımsız bir devlet konumuna gelmesiydi.

Atatürk, Azerbaycan Cumhuriyeti`nin bağımsızlığı için mücadele yürüten çok büyük bir devlet adamı ve düşünürü olan Muhemmed Emin Resulzade başta olmak üzere bütün “*istiklalci*” Azerbaycanlılara destek olmuştur. Sovyet Rusya`nın baskılarına rağmen İstanbul`da “*Yeni Kafkazy*”, “*Odlu Yurt*”, “*Azerbaycan Yurt Bilgisi*” gibi dergiler çıkarttı. Ayrıca başka dergi ve gazetelerin çıkarılmasına ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile ilgili etkinliklerin yapılmasına da katkıda bulunmuştur. Böylece Atatürk`ün Türklük düşüncesini Türkiye ile sınırlandırmamıştır. Aksine, Ziya Gökalp gibi Türklüğü “*Turan ülküsü*” olarak daha geniş anlamda ele almıştır. Atatürk, 1920-1930 arasındaki söylemlerinde İslamçılık ve Turançılık ülkülerinin başarıyla sonuçlanamamasından bahsetmiştir. Atatürk`e göre, tek gerçek siyaset milli-ulusal siyasattır ki, bu anlamda “*dünyanın tüm Türklerini içine alacak bir devlet kurmak amacı da gerçekleşmez düşüncedir*”¹⁶.

Bu doğrultuda Atatürk, hiçbir zaman Türkiye dışındaki Türklere karşı tamamen ilgisiz kalmamış, şartlar elverdiğince onlarla ilgilenmiş, özellikle de Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadelede oynayabilecekleri hayati rolün farkına varmıştır. Onlar üzerinden Bolşeviklere ulaşarak Bolşevik desteğini elde etmeye çalışmıştır.

Kısacası, Mustafa Kemal Atatürk Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan halkı ile yakından ilgilenmiş ve Azerbaycan kamuoyu ve halkının sevgisini kazanmıştır.

¹⁶ Faik Elekberli, *Turan Sivilizasyonuna Giriş: Turan Mefkuresi ve Tanrıçılık*, Bakü, 2017, s.436.

SONUÇ

Atatürk'ün Türklük anlayışı sadece Türkiye Türklüğü ile sınırlı değildir. Ziya Gökalp gibi Türklüğü Turan ülküsü olarak daha geniş anlamda ele almıştır. Atatürk 1920-1930 yıllarındaki söylevlerinde İslamcılık ve Turancılık fikirlerinin başarıyla sonuçlanmadığını ifade etmiştir. O'na göre *“tek gerçek siyaset milli-ulusal siyasettir”*. Bu anlamda *“dünyanın tüm Türklerini içine alacak bir devlet kurmak amacı da gerçekleşmez düşüncedir”*.

Atatürk, hiçbir zaman Türkiye dışındaki Türklere karşı tamamen ilgisiz kalmamıştır. Şartlar elverdiğince onlarla da ilgilenmiş, özellikle Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele'de oynayabilecekleri hayati rolün farkına varmıştır.

Kısacası, Mustafa Kemal Atatürk Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan halkı ile yakından ilgilenmiş ve Azerbaycan kamuoyu ve halkının sevgisini kazanmıştır. Atatürk'ün Türkiye dışındaki Türk dünyası ile ilgili politikasında Azerbaycan'ın ne kadar öncelikli önem arzettiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim bunu söylevlerinde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

1- Kitaplar

AHMEDLİ, Nazir, **Mustafa Kemal Atatürk**, Bakü, 2002.

ALİYEVA, Ülviye, **Azerbaycan ve Atatürk**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015.

ASLAN, Mahir, **Atatürk ve Azerbaycan Politikası**, Edirne Trakya Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2008, s.59.

ATTAR, Aygün – ŞİMŞİR, Sebahattin, **Tarihten Günümüze Türkiye`de Azerbaycan Türkleri**, Ankara, 2013.

Atatürk`ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları, (Derleyen: Sadi Borak –Utkan Kocatürk), V, Ankara, 1972.

ELEKBERLİ, Faik, **Turan Sivilizasyonuna Giriş: Turan Mefkuresi ve Tanrıçılık**, Bakü, 2017.

KARAKOÇ Ercan, **Atatürk`ün Dış Türkler Politikası**, İstanbul, 2004.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk`ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara, 1984.

2- Makaleler

ÇALLI, İsmail, “*Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Dünyası*”, **Erdem Dergisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, X/32, Ankara, 1999, s.475-485.

ÇELEBİ, Ercan, “*Atatürk ve Türk Dünyası*”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, XVIII/1 (Ocak-2010), s.199-208.

KILIÇ, Selami, “*Atatürk`ün Büyük Özlemi Türk Dünyası`nda Kültür Birliği*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.9, (1998), s.53-60.

ÖZKAN, İsa, “*Atatürk ve Türk Dünyası*”, **Hava Kuvvetleri Dergisi**, 335, (Mayıs-2000), s. 84-90.

3- Elektronik Kaynaklar

http://www.bao.az/categories_Tarix/subcategories_turk-xalqları tarix/product_4301582325

Makalenin Geliş Tarihi: 01.07.2018
Kabul Tarihi: 07.07.2018
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**ERZURUM DEVLET DEMİRYOLLARI MAHALLESİ PROJE
YARIŞMASI (1945)**

**ERZURUM STATE RAILWAYS NEIGHBORHOOD PROJECT
COMPETITION (1945)**

Doç. Dr. İsmail EYYUPOĞLU*

ÖZ

Demiryolu ulaşımı gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde önemini korudu. Özellikle 1950'lere kadar Türkiye'de öncelikli ulaşım aracı demiryolu idi. Alt-yapı kadar teknik konulardaki gelişim de bu süreci etkilemekteydi.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde demiryolu ulaşımı yeni bir yaşam tarzını da beraberinde getirmekteydi. Gar binası etrafında oluşturulan yapı grupları genel ihtiyaçları karşılamak üzere konumlandırılmaktaydı. Bununla birlikte mimari açıdan modern hayatın bir yansıması idi. Geleneksel motifler de iç mekânlarda kullanılmaktaydı. Erzurum'a demiryolu hattı 1939'da ulaştı. Bundan iki yıl önce 1937'de gar binasının temeli atıldı ve 20 Ağustos 1939'da tamamlandı. Gar binası etrafında yapılacak binalarla ilgili ilk bakanlar kurulu kararı 11 Ağustos 1942'de yayınlandı. Ayrıca 1945'te Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğünce bir proje yarışması düzenlendi. Demiryolu işletme binası, toplantı evi, otel ve evlerden oluşan bir yerleşkenin projelendirilmesi istendi. Kazanımı belirlemek için izlenen süreç, Türkiye'de artık Cumhuriyet'in simgesi haline dönüşecek olan bu binaların sunduğu yeni yaşamın da ipuçlarını vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Demiryolları, Mimari, Mahalle

ABSTRACT

Railway transportation has maintained its importance both during the Ottoman Empire and Republic of Turkey. Peculiarly, railways had been the of first priority of kind

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi; eyyopglu@atauni.edu.tr

of transportation until the 1950's in Turkey. The development in the technical issues has affected this process as well as the sub-structure.

When considered as a whole, railways brought with a new life-style. Building groups around the terminal were located in order to meet general needs. Besides, it was a reflection of modern life in terms of architecture. On the other hand, traditional motifs were used indoors. The railway line came to Erzurum in 1939. Two years earlier, the construction of the terminal started in 1937 and was completed on 20th August 1939. The first governmental decree about the buildings around the terminal was published on 11th August 1942. Moreover, a project competition was held by the General Directorate of State Railways in 1945. It was requested to project a complex consisting of a railway operation building, a meeting house, a hotel and houses. When the process followed to determine the winner is analysed, it is seen that it gives some clues about the new lifestyles brought with these buildings which will become the symbol of the Republic in Turkey.

Keywords: Erzurum, Railway, Architectural, Neighbourhood

GİRİŞ

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) toplantı yılı açılışlarında yaptığı her konuşmada gündeme getirdiği konulardan biri de demiryolu ulaşımının ülke için ifade ettiği önem idi. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bu konudaki eksikliklerin süratle giderileceğini sıklıkla belirtti¹. Kaydedilen ilerlemelerden milletvekillerini haberdar etti. Mali kaynak için yeni düzenlemelere gidildi². Demiryolu hattının Doğu Anadolu'ya ulaşması amacıyla planlamalar yapıldı³. Mustafa Kemal 1 Kasım 1928'de TBMM'de Sivas, Erzurum demiryolu hattının inşası için artık çok fazla beklenilmeyeceğini vurguladı⁴. Demiryolu 30 Ağustos 1930'da Sivas'a ulaştı. Ancak

¹ TBMM'de 1 Mart 1924'te yaptığı konuşma buna örnek olarak verilebilir. (**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD)**, I, Ankara, 1997, s.346.)

² **ASD**, I, s.365.

³ Demiryolu ulaşımının Erzurum'a gelmesi için çaba gösterileceğine de yine Mustafa Kemal, Erzurum'a deprem vesilesi ile yaptığı ziyarette değindi: "*Şarkı diğer vatan aksamına bağlayacak bir şimendifer hattının buraya kadar temdidini Türk Cumhuriyeti için hayati bir mesele addediyorum*". (İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, 2001, s.99.)

⁴ **ASD**, I, s.376.; 1929'a gelindiğinde son bir yıl içerisinde 445 kilometre (km) demiryolu döşenmiş ve bir yıla kadar yeniden 500 km döşenilmesi kararlaştırılmıştı. Erzurum hattına ait ön çalışmalar da başlatılmıştı. Bu süreçte yabancıların ellerinde bulunan demiryolu işletmeleri de devletleştirilmekteydi. Mersin-Adana demiryolu, Devlet Demiryolları İşletmesi bünyesine alınmıştı. (**ASD**, I, s.380.)

belirlenen hedefe varma konusunda sıkıntı yaşanmaktaydı⁵. Sorunların aşılmasından sonra hattın ihalesi 12 Haziran 1933'te yapıldı. İnşaata 4 Eylül 1933'te Sivas'tan başlandı⁶.

Erzurum hattının tamamlanması için sergilenen kararlılık Mustafa Kemal Atatürk tarafından 9 Mayıs 1935'te Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Dördüncü Büyük Kurultayı'nda bir kez daha ifade edildi⁷. Yine onun tarafından 1 Kasım 1937'de TBMM'de demiryolu siyaseti ile ilgili olarak önemli açıklamalarda bulunuldu. Ana hatlar üzerindeki yerleşim yerlerinin çevre illerle birbirine bağlandığı belirtildi. Sivas'tan sonra bir yıl içerisinde Erzincan'a ulaşılmış olacağı belirtildi⁸. 20 Kasım 1937'de Sivas-Divrik hattı işletmeye açıldı. 8 Ekim 1938'de demiryolu Erzincan'a ulaştı⁹. Bundan bir yıl sonra da Erzurum'a varacağı TBMM'de Atatürk'ün sağlık sorunlarından ötürü onun adına konuşma yapan Celal Bayar tarafından ifade edildi¹⁰. Demiryolu hattı 28 Temmuz 1939'da Aşkale'ye, 6 Eylül'de ise Erzurum'a ulaştı. Hattın tamamen açılışı ise 20 Ekim 1939'da gerçekleştirildi¹¹.

Erzurum gar binasının temeli ise demiryolu hattı Erzurum'a ulaşmadan iki yıl önce 20 Temmuz 1937'de atıldı ve 20 Ağustos 1939'da tamamlandı. Kesme taştan, neo-klasik üslupta yapılmıştır¹². Alman mimarlar tarafından projelendirilen Erzincan Tren

⁵ "1929'da başlayan dünya ekonomik buhranı hükümetin demiryolu politikasının gerçekleşmesini engelledi. Bütçede yapılan zorunlu tasarrufların dolayısı ile yeni demiryolu inşaatlarına girişilemedi. Bununla birlikte kararlaştırılan Sivas-Erzurum demiryolu ile ilgili etüt çalışmaları durdurulmamıştı. Çünkü ülkenin bu bölgesinin her türlü ulaşımından yoksun bulunması hem askeri hem de iktisadi yönden sakıncalı idi". (İ. Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s.99.)

⁶ İ. Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s.100-101.; 1 Kasım 1934 itibarıyla yapılmakta olan yeni demiryolları 500 km geçmekteydi. Satın alınanlarla birlikte devlet tarafından işletilen demiryolu 5000 km olmuştu. (ASD, I, s.395.)

⁷ "Akdeniz'i demirle Karadeniz'e bağladık. Anadolu'da özel şirketler elindeki bütün yolları satın aldık; İstanbul ve İzmir'de liman ve rıhtım işleri devlet eline geçti; Diyarbakır kapısında. Antalya'ya, Erzurum'a, kömür yurduna durmadan gidiyoruz. Devlet Demiryolları Kurumu, bugün kendi malımız olan beş yüz milyon liralık bir işi çevirmektedir". (ASD, I, s.398.)

⁸ "Cumhuriyet'in ilk senelerinden beri, dikkatle, ısrarla üzerinde durduğumuz demiryolları inşaat siyaseti, hedeflerine ulaşmak için, durmadan başarı ile tatbik olunmaktadır. Şark ve cenupta, Sivas, Diyarbakır gibi, büyük menzillere varan hatlar, geçen yıl içinde, Sivas-Malatya iltisakiyle birbirine bağlanmıştır. Zonguldak'a varmış olan hat dahi, bu zengin kömür havzasını, iç vatana bağlamış bulunuyor. Sivas'tan sonra, şarkta doğru uzayıp gitmekte olan hat da, ilk menzili Divrik'e varmıştır. Bu kol, önümüzdeki yıl, Erzincan'a ulaşmış bulunacaktır. Diyarbakır'den şarkta uzanacak hattın da inşasına başlanmıştır. Şark demiryollarının satın alınmış olduğunu bilirsiniz. Cenupta Nusaybin'e giden hattın maada, yurt içinde bütün demiryollarının idare ve işletilmeleri, Cumhuriyet Hükümeti'nin elindedir". (ASD, I, s.416-417.)

⁹ İ. Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s.101-102.

¹⁰ ASD, I, s.427.

¹¹ İ. Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, s.102

¹² <http://puskulcu.blogspot.com/2009/10/gar-binasi.html> Erişim Tarihi: 03.07.2018.; <http://www.rayhaber.com/2014/06/erzurum-tren-gari-ndaki-muzeyle-tarihe-yolculuk/> Erişim Tarihi: 03.07.2018

Garı ile büyük bir benzerlik içermektedir¹³. Her ikisi de iki katlı, simetrik yapılı, orta bölümü çıkıntılı gar örnekleri arasındadır. “İstasyon binaları arasında en önemli yapı gar binalarıdır... Genellikle geleneksel öğelerin kullanıldığı bu yapılarda eklektik bir üslup göze çarpmaktadır. Yurdun dört bir tarafında inşa edilen demiryolu binalarında birçok ülkenin izlerini görmek mümkündür”¹⁴.

Erzurum garının etrafında yapılacak binalarla ilgili olarak da dönemin hükümeti tarafından 11 Ağustos 1942’de bir kararname çıkartıldı. Devlet Demiryollarınca Erzurum’da yapılması planlanan altı adet lojman, bir “*mıntika mühendisliği*” ve bir mağaza binası için keşif bedeli 280.000 liradan “*emaneten*”¹⁵ yaptırılmasına karar verildi¹⁶. Bu hazırlıkların tamamı hem halkın hem de personelin ihtiyacını karşılamak için yapılmaktaydı. Demiryollarının genel hizmet kapsamı da dikkate alınınca bilinen faaliyet alanı daha da genişlemekteydi.

Devletin bu bölgeye güvenlik, yardım ve ekonomik alanda daha etkin hizmet ulaştırabilmesi için demiryolu büyük imkânlar sunmuştu. Çağdaş uygarlığın takibi konusunda da yapısal bir değer oluşturmaktaydı. Bunlardan birisi demiryolu ulaşımında kullanılan yapılardı. Türkiye Cumhuriyeti’nde sosyal hayatın yeni merkezi olarak gar binası etrafında oluşturulacak yerleşke planlanmaktaydı. İstasyon binaları modernizmin simgesi idi¹⁷.

Erzurum’a demiryolu işletme binası, toplantı evi, otel ve evlerden oluşan ve o günün tabiriyle “*mahalle*” günümüzde ise bir tür “*yerleşke*” olarak ifade edebileceğimiz bir yaşam alanının oluşturulması için 1945’te harekete geçildi. Bu amaçla bir proje yarışması düzenlenecekti. Yarışma süreci Türk mimarlığının geldiği seviyeyi ifade etmesi bakımından da önemli idi. Ayrıca Türk modernleşmesinin simge yapılarından birisi olarak bu döneme ait önemli ipuçlarını da barındırmaktaydı.

¹³<http://www.ensonhaber.com/depemlerin-yikamadigi-yapi-erzincan-tren-gari.html> Erişim Tarihi: 03.07.2018.

¹⁴ Mehmet Emin Başar, Hacı Abdullah Erdoğan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Tren Garları”, **Selçuk Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, XXIV, S.3, (2009), s.39-41.

¹⁵ Araya bir müteahhit girmeksizin, idarenin kendi imkânlarıyla veya kısımlara ayırarak taşeronlara vermek suretiyle gerçekleştirdiği işleri ifade etmek için “*emaneten*” ifadesi kullanılır. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/141.html> Erişim Tarihi: 10.07.2018.)

¹⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 080.18.01.02.99.72.20.

¹⁷ Firdes Temizgüney, “Demiryolu Ulaşımının Erzurum’a katkıları” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.53, (2015), s.264-267

A- DERECEYE GİREN PROJELERİ BELİRLEMEK İÇİN İZLENİLEN SÜREÇ

Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü'nce Erzurum'da yapılması planlanan Devlet Demiryolları Mahallesi için bir proje yarışması düzenlendi. Bu etkinliğe sadece yüksek mimar ve yüksek mühendisler katılabilecekti. Başvuru safhasından itibaren sürecin tamamından Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü sorumlu olacaktı. Katılımcılar tarafından hazırlanan projelerin kapalı zarf içinde Yol Dairesi Reisliğine teslim edilmesi gerekiyordu. Başvurular belirlenen kurallar içerisinde yapılacaktı. Sürecin tamamlanmasından sonra ise sıra jüri üyelerinin kimlerden oluşacağına gelmişti. Önceden bu işlemin yapılmamasının sebebi yarışmanın güvenliği hususuydu. Ayrıca jüri üyelerinin ismi önceden açıklanmış olursa, adaylar bu kişilere ulaşarak hem yarışmanın güvenliğini tehdit hem de baskı oluşturabilirdi¹⁸.

Böylece 8 Şubat 1945'te jüri heyeti oluşturuldu: Hangi kurumu temsilen kimlerin jüride bulunduğu ise dönemin yayın organlarında şöyle sıralanmaktaydı: Devlet Demiryolları, Prof. P.Bontz ve Yüksek Mühendis Nureddin Evin; Nâfia Bakanlığı, Yüksek Mimar Orhan Alsaç; Yüksek Mühendisler Birliği, Yüksek Mühendis Sabiha Güreyman ve Yüksek Mimarlar Birliği, Yüksek Mimar Sezai Ergüç. Bu isimlerin içerisinde Prof. P.Bontz Jüri Başkanlığı'na getirilmişti. Raportörlük görevini ise Yüksek Mimar Orhan Alsaç üstlenmişti. 17 Şubat 1945'te P.Bonatz'ın başkanlığındaki jüri toplandı¹⁹.

İlk önce başvuru süreci sıkıntılı olan projelerin durumu değerlendirildi. Örneğin katılımcılardan birisi projesini belirtilen tarihler içerisinde teslim etmemiş ve bir günlük gecikme gerçekleşmişti. Hatta projesinin kabulü konusunda ısrarcı davranmıştı. Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü de konuyu jürinin kararına bırakmıştı. Yapılan değerlendirme de sonuç, adayın aleyhine idi. Yarışma kuralları açıktı. Başvuruların ne zaman başlayıp, hangi tarihte biteceği belirtilmişti. Şayet buna uyulmazsa yarışmanın ciddiyeti tartışılmaya başlanırdı. Disiplin bu sebeple çok önemliydi. Bu gerekçeyle adı geçen aday proje reddedilecekti. Bu da bize jürini oldukça kuralcı davrandığının bir göstergesi olacaktı. İşler ciddiyetle yapılmaktaydı. Yine bir diğer aday; projesini Yol Dairesi Reisliği yerine yanlışlıkla Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü'ne teslim etmişti. Yetkililerce proje zarfı açılmış ve içine bakıldıktan sonra tekrardan kapatılmıştı.

¹⁸ Mimarlık (Dergi adına yazılan makale), "Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası", **Mimarlık**, Yıl: 2, S.8-9, (1945), s.8.

¹⁹ "Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası", s.8.

Bu durum jürinin bilgisi dışında gerçekleşmişti. Heyet tarafından yapılan değerlendirme adayın lehine sonuçlanacaktı. İlgili zarf, başvuru esnasında belirtilen başkanlığa teslim edilmemiş ve hata ile açılmış olsa da aday projenin seçmelere katılmasına bir engel oluşturmayacağı yönünde karar verilecekti²⁰.

Daha sonra jüri tarafından aday projeler geliş sırasına göre açıldı. İstenilen görünümünün tamam olup olmadıkları incelenerek bunlara sıra numarası verildi. Yarışmaya yirmi iki proje katılacaktı. Sıralama sayısı ile birlikte rakamlardan oluşan “rumuz” ve “lâvha” adetlerini gösteren numaralar yazılacaktı. Yirmi iki proje için jüri tarafından değerlendirme yapılmadan önce şöyle bir sıralama yapılmıştı²¹:

S.No	Rumuz	Lâvha	S.No	Rumuz	Lâvha
1	10385	7	12	81118	16
2	81556	9	13	54925	19
3	15175	9	14	52457	18
4	83337	11	15	27027	18
5	37656	11	16	70509	11
6	76167	11	17	01717	09
7	71417	07	18	12365	09
8	27445	17	19	14444	15
9	57311	13	20	33333	13
10	01894	12	21	12145	10
11	72727	08	22	54321	07

Jüri tarafından alınan karar doğrultusunda heyette bulunan üyeler 13 Şubat 1945’e kadar aday projeleri inceleyecekti. Yine aynı gün saat 14:00’de birinci eleme gerçekleştirilecekti. Belirlenen gün ve saatte toplanan beş jüri üyesi yeterli puanı alamayan ve sıra numaraları bölüm çizgisinin üstünde kalan şu beş projeyi tasfiye etti: 1/10385, 11/72727, 11/70509, 18/12365, 21/12145. Geriye kalan projeler arasında yapılan ikinci elemelerde de aşağıdaki altı proje elenecekti: 2/81556, 3/15175, 5/37656, 7/71417, 13/54925, 20/33333²².

Son elemeye kalan on bir projenin yeniden incelenmesi ve açıklamaların ortak olarak okunmasından sonra ödüllerin dağıtılması işi 15 Şubat 1945’de Perşembe günü yapılacak toplantıya bırakıldı. Böylece toplanan jüri son elemeyi yapmış ve aşağıda sıra

²⁰ “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.8.

²¹ “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.8.

²² “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.8-9.

numarası ve rumuzları yazılı altı projeyi de derece ve mansiyon almaya yetersiz bularak tasfiye edecekti: 4/83337, 6/76167, 15/27027, 17/01717, 19/14444, 22/54321²³.

Geriye kalan beş projeden 9/57311 rumuzlu proje jürinin oy birliği ile birinci; 10/01894 rumuzlu proje dört oyla ikinci ve 8/27445, 12/81118, 14/52457 rumuzlu projeler de mansiyon kazanmışlardı. Böylece sıralama belli olmuş ve alınan kararlar tutanağa geçirilmişti. Yarışmaya katılan projeler konusunda herhangi bir şüpheye fırsat vermemek için kapalı zarf içinde proje sahibinin ismi muhafaza edilmişti. Bu sebeple başvuru sırasında adaylara bir sıra numarası ve rumuz verilmiş ve süreç bu esasa göre işletilmişti²⁴.

B- PROJE YARIŞMASI'NIN SONUÇLANMASI

Dereceye giren beş projenin zarfları açıldı. Birinciliği İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mühendis ve Yüksek Mimar Ali Mukbil Gökdoğan kazandı²⁵. Kendisi bu projeyi tek başına yapmamıştı. Ortak projeydi. Yüksek Mimar Eyüp Asım Kömürçüoğlu²⁶ ile birlikte hazırlamıştı. Jüri tarafından Zarfın açılması ile Erzurum

²³ “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.9.

²⁴ “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.9.

²⁵“Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.9.; İstanbul Yüksek Mühendislik okulundan mezun olduktan sonra aynı okulda Müderris Muavinliği yaptı. Atatürk'ün Türkiye'nin imarı için yurt dışına gönderdiği gençler arasındaydı. Stuttgart Technische Hochschule'ye kayıt yaptırdı. Stuttgart Yüksek Mühendislik Okulu'nda Doktora yaptı. İTÜ Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyeliği ve Dekanlığı, Kurucu Meclis Bakanlar Kurulu Üyeliği (6 Ocak 1961-25 Ekim 1961) Bayındırlık Bakanlığı (05.01.1961-23.08.1961) yaptı. Prof. Dr. Nüzhet Gökdoğan ile evli ve iki çocuk babasıydı. İngilizce, Almanca, Fransızca ve az İtalyanca bilmekteydi. (<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB25.htm>; https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Mukbil_Gökdoğan Erişim Tarihi 16.05.2018); Prof. Dr. Ali Mukbil Gökdoğan Öğretim Üyeliği'nin yanı sıra 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra kurulan Hükümet'te Bayındırlık Bakanı olmuştu. 33. Dereceden ve “Yüksek Şûra” üyesi Üstad-ı Âzam bir masondu. Ali Mukbil Gökdoğan prensip sahibi bir kişiydi. Ayrıca “otoriter, dürüst ama eşyanın tabiatını zorlamayan hâkim bir zattu”. Eşi Nüzhet Hanım da Fransa'da bayanları masonluğa kabul eden bir locaya giriş töreniyle kabul edilmiştir. Bu tarihlerde Türkiye'deki üç kadın masondan birisiydi. (Ahmet Yüksel Özemre, **Portreler-Hatıralar**, İstanbul, 2007, s.147-149.)

²⁶ 1910'da İstanbul'da doğdu. Yüksek Mimar Asım Bey ve Seniha Hanım'ın oğludur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul'da 1931'de tamamladı. 1932'de Yüksek Öğrenim için Almanya'ya gitti. Eğitime Almanya'da Milli Eğitim Bakanlığı'nın burslu öğrencisi olarak devam etti. 1937'de Berlin Technische Hochschule Mimarlık Bölümü'nü “pekiyi” derece ile bitirdi. Başarısından ötürü Avrupa'da mesleki inceleme ile ödüllendirildi. Birçok Avrupa kentini gezdi. 1937'de Türkiye'ye döndü. İki yıl Milli Eğitim Bakanlığı Mimari Proje Bürosu'nda görev aldı. Güzel Sanatlar Akademisi'nde Prof. Dr. B. Taut'un yanında asistan olarak çalıştı. Askerlik görevini tamamladıktan sonra Yüksek Mühendis Mektebi'nin Mimari Şubesi'ne asistan oldu. Bu okulun 1944'de İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüşmesiyle Doçent unvanı aldı. 1961'de İstanbul Belediyesi bünyesinde imar planlamaları ofisinde çalıştı. 1962'de Berlin Teknik Üniversitesi ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde misafir Öğretim Üyesi olarak çalıştı. 1964'te Profesör oldu. 1969'da da bu kadroya atandı. Ayrıca Berlin Teknik Üniversitesi Senatosu kendisine “Eski Türk Evi” konulu doktora tezi ile Kömürçüoğlu'na doktor unvanını verdi. (Hande Suher, “Sayın Prof. Dr. Eyüp A. Kömürçüoğlu'nun İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde Fiili Hizmet Sürecinin Tamamlanması Töreni”, XLIX, S.380, (Nisan-1980), s.142.) Aynı özgeçmiş “Mimarlık” dergisinin 273. Sayısında da mevcuttur. Yazarı belli değildir. (“Eyüp Asım Kömürçüoğlu... Hangimiz O'nun Kitaplarına Başvurmadık ki?”, **Mimarlık**, S.273/1, (1997), s.10.); TRT 2'de yayınlanan Cumhuriyete Kanat Gerenler başlıklı programın bir bölümü

Devlet Demiryolları Mahallesi proje yarışmasını ortak bir proje kazandığı anlaşılacaktı²⁷. İkisi de alanında oldukça yetkin iki mimar idi. Yarışmayı kazanmaları sürpriz olmamıştı. Aralarında “*hoca-öğrenci ilişkisi*” bulunmaktaydı²⁸. Bu birlikteliklerini ortak projeler hazırlama noktasına kadar taşıyacaklardı.

İkinciliği İstanbul Teknik Üniversitesi’nde Doç.Yük.Mimar Orhan Safa²⁹ ile Doç.Yük.Mimar Kemal Ahmet Arû³⁰nun projesi kazandı³¹. Mansiyon alan proje sahiplerinin ise tamamı yüksek mimar idi. Bunlar arasında oldukça başarılı bir kariyerin başlangıcında olan Leman Tomsu³² ilk olarak jürinin dikkatini çekmeyi başarmıştı.

de Mimar Asım Kömürcüoğlu’na ayrılmıştı. Kızı Nezihe Taner programın konuğudur. Ailesi ile ilgili şu bilgileri vermektedir: Asım Kömürcüoğlu’nun 1879’da Üsküp’ün Kratova kasabasında doğdu. Annesi Hayriye Hanım, babası Yüzbaşı Eyüp Sabri Beyidi. Kendisinden başka üç kız kardeşi daha olduğu bilgisini kızı Nezihe Taner vermektedir. Eğitimi babasının mesleği dolayısıyla Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde yaptığını ve tarihi eserlere ilgi duymaya da bu dönemde başladığını belirtiyor. Bitlis’teyken Annesi öldü ve ailecek Kratova’ya dönüldü. Bir süre sonra babası da öldü. Amcası ve halası onunla ilgilendi ve onu Manastır’daki Askeri Okula kaydettirdiler. Burasını sevmedi. İstanbul’daki Bahriye Mektebine gönderildi. Fakat Asım Kömürcüoğlu askerlik yerine mimar olmak istiyordu. Eğitimine Vefa İdadisi’nde devam etmiş, mezun olmuş ve oradan Sanayi-i Nefise diye adlandırılan bugünkü akademiye yazıldığı bilgisini vermektedir. Yine 1900’de mimari eğitimine başladığını ve 1905’de akademiyi birincilikle bitirdiğini belirtmektedir. Yirmi altı yaşında meslek hayatına başlamıştır. Görev yaptığı ilk yer Evkâf Mimarlığıdır. Burada büyük bir deneyim kazanmıştır. 1906’da Semiha Hanım ile evlenir. Üç çocuk sahibi olur. Bursa Çinilerini restore etmesinden ötürü Avrupa da literatüre geçer. Yurtdışına gider. Türkiye’ye döndükten sonra İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Tatbikat Bürosuna mimar olarak atanır ve orada Alman Profesör Bruno Taut’un yardımcısı olarak görev yapıyor. Askerlik sonrası Başında Prof.Dr.Mukbil Gökdoğan’ın bulunduğu Yüksek Mühendis Okulu Mimarlık Bölümü’ne yapılar dersi asistanı olur. (<https://www.youtube.com/watch?v=AvQmUQ66j5E>; <https://www.youtube.com/watch?v=7mmpvF3oOC> M Erişim Tarihi: 16.05.2018) Dikkat edilirse iki biyografik bilgi arasında tezat vardır. Özellikle doğum ve eğitim kısmı tartışmalıdır. Kendisinin B.Taut’un asistanı olduğu sürece kadar olan dönem farklı bilgiler içermektedir.

²⁷ “*Erzurum DDD Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.9.

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=7mmpvF3oOC> Erişim Tarihi: 16.05.2018

²⁹ Orhan Safa 1911’de Bükreş’te doğdu. Babası Bükreş, Kopenhag ve Sofya Sefiri Sefa Bey idi. İki defa da Hariciye Nazırlığı yapmıştı. Yurt dışında bir müddet okuduktan sonra Galatasaray Lisesi’ne girdi ve 1929’da mezun oldu. Aynı yıl Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Şubesi’ne girdi. 1935’te buradan mezun oldu. Yüksek Mühendis Mektebi’ne asistan oldu. Bir süre serbest çalıştıktan sonra Yıldız Teknik Okulu’nda çalışmaya başladı. 1944’te Doçent oldu. 1950’de İTÜ Mimarlık Fakültesi’nde Profesörlüğe atandı. 1952-1954 arası Mimarlık Fakültesi Dekanı oldu. 1960’da 147’ler olayı ile üniversiteden uzaklaştırıldı. 1962’de geri iade edildi. Çeşitli yarışmalarda birincilikler ve mansiyonlar kazanan Prof.Dr. Orhan Safa 17 Haziran 1996’da İstanbul’da öldü. (<http://www.oktayar.com/orhan-safa/tr/29462> Erişim Tarihi: 16.05.2018.)

³⁰ Kemal Ahmet Arû (1912-2005) mimar, şehirçi, teknokrat, eğitimci, kuramcı ve uygulayıcıdır. Cumhuriyet’in ilk teknik kadrolarını oluşturan kuşağın içerisinde yer almaktadır. Birleşmiş Milletler adına uzmanlık, uluslararası yarışmalarda jüri üyesi ve katıldığı yarışmalarda da birçok ödül kazanmıştır. Özellikle 1940’lı yıllarda bir taraftan üniversitede akademik faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan Türkiye’nin önde gelen müteahhitlerinden birisi olacaktı. Türkiye’deki analitik ve bilimsel kent planlamasının öncülerindendi. (Mehmet Rıfat Akbulut, “*Kemal Ahmet Arû ve Misyon Kuşağı*”, **Tasarım+Kuram**, S.14, (2012), s.1-10.)

³¹ “*Erzurum DDD Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.9.

³² Leman Tomsu 1938 ile 1954 arasında katıldığı yarışmalarda beşi birincilik olmak üzere on dört ödül almış ve 1936 ile 1959 arasında on yedi uygulama projesi gerçekleştirmiş olması bir başarı öyküsü olarak değerlendirilmektedir. (Leman Cevat Tomsu: *Türk Mimarlığı*’nda bir öncü, 1913-1988, (Kitap Tanıtımı: Belgin Turan Özkaya, Elvan Altan Ergut), **Mimarlık**, S.373, (Eylül-Ekim 2013), sny.); Leman Tomsu Münevver Belen ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın mimarlarından birisidir. Güzel Sanatlar Akademisi’nden 1934’de Mimar olarak mezun oldu. 1935’in Şubat ayında İstanbul’da tayin edildiği kurumda şehir plancısı ve mimar olan Alman Martin Wagner ile çalıştı. 1937-1938’de Almanya’ya gitti. Dönüşte İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nin kurucu ilk dekanı ve Prof.Dr.Emin Halit

Ayrıca proje yarışmasına katılan karı-koca mimar bir çift de bulunmaktaydı. İsimleri sonradan sıklıkla eserleri ile anılacak olan Hamit Kemali Bey ve Harika Kemali Söylemezoğlu idi³³. Bu iki genç mimar 1945'te Erzurum Devlet Demiryolları Mahallesi Proje Yarışmasına katıldı ve mansiyon ödülüne layık görüldü³⁴. Bu ödülü almaya hak kazanan bir diğer yüksek mimar ise A.Sabri Oran³⁵ idi. Yarışma jürisi tarafından yapılan bu değerlendirmeye gerekçeli kararını da ekledi. Kazananı belirlemek için üç safhadan oluşan bir eleme süreci izlenmişti. Birinci ve ikinci elemelerde on bir adet proje mimari ve “*plan tertibi*” açısından yetersiz bulunmuştu. Üçüncü elemeye kalan mimari projeler hakkında ise jüri ayrıntılı olarak yazılı görüş bildirdi³⁶.

C- ÜÇÜNCÜ ELEMEYE KALAN MİMARİ PROJELERE DAİR JÜRİNİN GEREKÇELİ KARARI

1- Yarışmada Dereceye Giren Projeler

Jüri tarafından beğenilen projenin rumuzu 57311 idi. Vaziyet planı ilk bakışta biraz karışık görünse de planlanan binalar birbirleriyle ilintili olduğu belirtilmekteydi. Toplantı evinin girişinde yemek salonu bulunmaktaydı. Burasının “*gardrop*” ve otelle bağlantısı bulunmaktaydı. Bununla birlikte bina gurubunun güneyinde yer alan bahçe ile de komşu idi. Güney yönünde “*açıklık ve ferahlık hissi*” veren bir konuşlanış söz konusuydu. Planda avlu içerisinde yer alan dükkânlar da projenin dokusuna değer

Onat'ın asistanı olarak çalışmaya başladı. Başarılı bir kariyeri oldu. Geride birçok eser bıraktı. 1988'de İstanbul'da öldü. (<https://archnet.org/authorities/3387> Erişim Tarihi: 23.05.2018)

³³ Hamit Kemali Bey Almanya'da mimarlık eğitimine başlamış ve derece ile mezun olduktan sonra Türkiye'ye dönmüş genç bir mimar idi. 1939'da Almanya'da Stuttgart Teknik Üniversitesi'nden Mimar olarak mezun oldu. 1940'da Türkiye'ye döndü. Mesleki ve akademik kariyerine başladı. 1944'de o da kendisi gibi mimar olan Harika Alpar Hanım ile evlendi. 1945'te ikiz çocukları oldu. Hamit Kemali Bey 1995'te öldü. (<http://v2.arkiv.com.tr/m1028-kemali-soylemezoglu.html> Erişim Tarihi: 23.05.2018)

³⁴ 1918'de İstanbul'da doğdu. 1940'lı yıllarda eşi ve iş ortağı Kemali Söylemezoğlu ile modern Türk mimarisinin gelişimine şahitlik etti. Modern Türkiye'nin kadın mimarlarının ilk kuşağı arasında eşi Mimar Kemali Söylemezoğlu ile birlikteliğini iş ortaklığına dönüştüren bilinen ilk örneklerdendir. 1938'de Güzel Sanatlar Akademisi Mimarî bölümünden mezun oldu. O yıl mezun olan iki kadın mimardan birisiydi. 1934-1942 aralığında Mimarlar Birliğine kayıtlı ilk kadın üyeler arasında Leman Tomsu, Leyla Baydar, Celile Berk Butka ile birlikte Harika Alpar Söylemezoğlu da bulunmaktaydı. 1944'de Kemali Söylemezoğlu ile evlendi. 1945'de ikiz çocukları oldu. Çoğunlukla eşi ile birlikte çalıştı. Onunla bazı mimari proje yarışmalarına katıldı. 1945'deki Erzurum Devlet Demiryolları Mahallesi Proje Yarışması da bunlar arasındaydı. (<https://archnet.org/authorities/6443> Erişim Tarihi 23.05.2018)

³⁵ Stuttgart'ta mimarlık eğitimi alırken Paul Bonatz'ın öğrencisi oldu. Birçok eserin ortaya çıkmasında önemli katkıları oldu. Anadolu'da inşa edilen Halkevi binalarının birçoğunun mimarı A. Sabri Oran'dı. CHP bünyesinde çalışırken bu eserleri ortaya koydu. Bunun yanı sıra Arkitekt Dergisi'nde de makaleler ve çevirileri bulunmaktadır. (https://sedakayim.files.wordpress.com/2012/12/arredamento_0708-11_issue_bonatz.pdf Erişim Tarihi 23.05.2018; Hans Volkart, “*Dünün, Bugünün ve Yarının İkâmet Şekilleri*”, (Çev: Sabri Oran), *Arkitekt*, S.295, (1959-02), s.74-76.; Sabri Oran, “*Üstad Mimar Paul Bonatz*”, *Arkitekt*, S. 289, (1957-04), s.176-177.; Sabri Oran, “*Küçük Halkevleri Tip Projeleri*”, *Arkitekt*, S.115-116, (1940-09-10), s.159-163.)

³⁶ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.9.

katmıştı. Ana binanın kuzey cephesi de oldukça iyi idi. Bütün bu olumlu söylemlere rağmen projede bazı eksiklikler de yok değildi. Örneğin işletme binasının giriş motifiyle holdeki pencerelerin motifleri arasında “*rekabetçi*” bir uyumsuzluk bulunmaktaydı³⁷.

Birinciliği kazanan bu mimari proje Ali Mukbil Gökdoğan ve Eyüp Asım Kömürcüoğlu’na aitti. İkinciliği ise 01894 rumuzlu proje ile Orhan Safa ve Kemal Ahmet Arû kazandı. Jürinin yaptığı değerlendirmeye göre projenin en çok beğenilen tarafı toplantı evi ve otelin önüne konulmuş olan geniş bahçe idi. Yemek salonları, teraslar ve kütüphanenin buraya bakan cephesi bulunmaktaydı. Vaziyet planı gayet özenli hazırlanmıştı. Projenin olumsuz tarafları ise şöyle sıralanmıştı: Otel ve toplantı evinin girişleri üstü kapalı bir bağlantı koridoruna açılmaktaydı. Kullanışlı değildi. Salon girişi ve “*gardırobu*” ihtiyacı karşılayamayacak kadar küçüktü. Bu durum vaziyet planında da yeterince belirtilememişti. Kolon ya da ayaklarla desteklenmiş bir dizi kemer ya datonoz örtülü, kapalı geçit anlamına gelen “*arkatların*”³⁸ projeye konulması ile mekâna “*çekicilik kazandırılmak*” istenmişse de jüri bunu uygun görmeyecekti. Özellikle proje üzerinde işletme binası tarafında yer alanlar adeta “*yapıştırılmış*” gibiydi. Bununla birlikte bitişik nizam olarak kurgulanan evler de “*şematik*” idi ve ilgi çekici değildi. Projenin derece almasında etkili olan unsur; binaların doğru konumlara yerleştirilmesi, yön tercihlerindeki isabet ve “*ferahlık*” idi³⁹.

2- Mansiyon Ödülü Alan Projeler

27445 rumuzlu proje ise jüri değerlendirmesi sırasında mansiyon ödülüne layık bulunacaktı. Proje çizilirken vaziyet planında mevcut bulunan parkın yeri değiştirilmiş ve İstasyon Caddesi’ne boylu boyunca hiç inşaat yapılmayarak köklü bir değişime sebebiyet verilmişti. Evlerin projede tek ve bağımsız oluşu da Erzurum gibisoğuk bir yer için oldukça kusurlu bir seçim olmuştu. Toplantı evi için düşünülen iç kısımların birbiri ile olan bağlantısı iyi kurgulanmıştı. 7 metre sütunlarla çevrilmiş olan güney avlusu, buraya bakan kısımların azlığı sebebiyle, ön plana çıkarılamamış ve dikkat çekici kılınamamıştı. Ayrıca Erzurum bir deprem bölgesiydi. Sütunların yüksekliği olası bir sarsıntıda yıkılma tehlikesini ortaya çıkarabilirdi. Toplantı evi ile otelin hiçbir

³⁷ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.10.

³⁸ “*Arkat*” terimi, mimaride kavramları içeren sözlükte “*kemer şeklinde açma*” olarak tanımlanmıştır. (Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, (Hazırlayan: Doğan Hasol), İstanbul, 1995, s.43.)

³⁹ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.10.

bağlantısının olmaması da sıkıntı verici bir durumdu. Buna rağmen otel çizimi oldukça başarılı idi. Estetik değerlere önem verilmişti. Bu da ödül almasına neden olmuştu⁴⁰.

Yarışmada dağıtılan mansiyon ödüllerinden birisini de 81118 rumuzlu proje aldı. Gerekçe olarak vaziyet planının oldukça sade olduğu ve hizmet alanı içerisinde oluşturulacak iktisadi faaliyetlere fazlası ile yer ayrıldığı belirtildi. Planlanan ticari işletmelerin konumları iyi seçilememişti. Aynı durum otel odaları için de geçerliydi. İstasyon Caddesi'ne konulacak "*sıra evler*" için ayrı bir planın yapılması daha iyi sonuçlar verebilirdi. Projeyi yapan mimar, gerek ev gerekse diğer binalarda Erzurum'un doğal ve kültürel yapısını yansıtmaya çalışmıştı. Bu durum da jüri tarafından tespit edilmişti. Mimari unsurlar "*mütevazi*" görünümünü korumasına rağmen insan üzerinde bıraktığı etki oldukça güçlü idi. Sanat açısından "*olgun*" bir proje olarak değerlendirildi⁴¹.

Mansiyon ödülü alan son proje ise 52457 rumuzlu projeydi. Vaziyet planında otelin ve toplantı evinin yerleri iyi konumlandırılmıştı. Her binanın üzerinde ayrıntılı olarak çalışılmıştı. Yemek salonu ile çalışma ofislerinin toplantı salonundan daha uzağa yerleştirilmesi projenin bir kusuru olarak değerlendirildi. Toplantı evi ve otelin kuzey cephesi tasarım açısından başarılı bulundu. İşletme binası ile evler de bu kapsamda değerlendirilebilirdi.

3- Ödül Alamayan Projeler

83337 rumuzlu projede vaziyet planı konusunda gereken özen gösterilmemişti. Binaların konumu iyi seçilememişti. Yapılması planlanan otelin güney yönünde olması doğru bir karardı fakat evlerin sosyal amaçlı etkinliklerin gerçekleştirileceği toplantı evine (salonuna) 7 metre kadar yakınlaştırılması ve evler arasında çok az bir mesafe bırakılmış olması uygun bulunmamaktaydı. İşletme binası adeta Ankara Genel Müdürlük binasının küçük bir modeli idi. Bu adı geçen proje için olumsuz bir durumdu. Halbuki küçük hacimde, kullanışlı bir bina oluşturulabilirdi⁴².

76167 rumuzlu projede ise otel binası vaziyet planına göre İstasyon Meydanı tarafına konulmuş ve toplantı evi de tam bunun arkasına düşünülmüştü. Bu yaklaşım doğru değildi. Otel binasının şekli de tatminden yoksundu. Adeta bir kutuya benzemekteydi. Genellikle çok parçalı ve çatılı binalar kullanılmışken mevcut projede az

⁴⁰“Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.10.

⁴¹“Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.10.

⁴²“Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, s.9.

meyilli ve tek satırlı bir çatı ile örtülü olarak ön plana alınması jüri tarafından uygun bulunmamaktaydı. Özellikle bunların yandan görünüşü sıkıntılıydı. İstasyon Caddesi'ne dikey blok evler yapılması da mimari açıdan sorunluuydu. İşletme binasındaki 5 metre kalınlığındaki kule gereği kadar görkemli olmamıştı. Projedeki evler de herhangi bir mimari özelliğe sahip değildi⁴³.

Ödül alamayan ancak üçüncü elemeye kadar gelebilmeyi başaran bir diğer projede 27027 rumuzunu taşımaktaydı. Vaziyet planında evlerin yerleştirilmesine gereken önem verilmemişti. Toplantı evinin yeri iyi belirlenmişti. Ancak otel için aynı şey söylenemezdi. Jüri tarafından projeyi hazırlayan mimara eleştiriler yöneltilmekteydi. Yapılan çalışma için “*gayet garip ve enteresan fikirlerin*” ürünü olduğu yakıştırmasında bulunulmaktaydı. Örneğin salonun diğer kısımlara göre daha yüksek yapılması, şekilsel sorunlar, oteldeki iç mekân orantısızlıkları ve abartılı planlamalar konusunda aşırıya gidilmişti. Alçak bir toplantı evinden sonra dört katlı yüksek bir otel “*anlaşılmaz*” bir zıtlık oluşturmaktaydı. Kapalı surette projelendirilen çarşının yeri de iyi seçilememişti. Toplantı evinin bahçeye bakan cephesi oldukça güzel görünümlü olmasına rağmen uzun saçaklar Erzurum için kullanışlı değildi. Raporda projenin birçok eksigi bulunmasına rağmen üçüncü elemeye kadar kalınmış olmasının da açıklaması şöyle idi: “Her binanın her tarafında alaka çekici bir şey olması, bu projeyi son seçmeye kadar yükseltmiştir”⁴⁴. Üçüncü elemeye kadar gelebilmeyi başaran bir diğer proje de 01717 rumuzunu taşımaktaydı. Bu projenin de sorunlu tarafı; toplantı evi ile otelin hiçbir bağlantısı bulunmamasıydı. Ayrıca mevcut proje şehircilik açısından da hiçbir ilgi çekici özellik taşımıyordu. Otel binası oldukça tekdüze idi. Salon kısmı ile idare kısmının bloklar halinde yapılması doğru bir yaklaşım değildi. Bunların içerisinde işletme binasının mimarisine özen gösterilmişti. Ev planlarında ise giriş koridoru dar idi⁴⁵.

14444 rumuzlu projede ise yarışmaya katılan mimar tarafından yanlış bir konumlama yapılmıştı. Toplantı evi ve otelin ön tarafı kuzey yönüne bakan bir bahçeye bağlanmıştı. Bu durum Erzurum iklimi ile bağdaşmayacak bir durumdu. Bununla birlikte toplantı salonu ile yemek salonunun üst üste olması, bina kümesinin diğer kısımları ile bağlantıyı kesmiş ve halkın kolay giriş çıkışını zorlaştırmıştır. Ayrıca yemek salonunun her iki tarafına konulan “*arkatlar*” da gün ışığının içeri girmesine engel olmuştur. Otel

⁴³ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.9.

⁴⁴ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.11.

⁴⁵ “*Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası*”, s.11.

ve toplantı salonunun mimarisinde birçok güzel motif kullanılmasına rağmen genel olarak bir bütünlük sağlanamamıştı. İşletme binasının mimarisi de estetik açıdan çok zayıftı⁴⁶.

Ödül alamayan son proje ise 54321 rumuzlu idi. Genel olarak projede konumlandırılan binalar arasındaki mesafe iyi belirlenememişti. Belirgin bir şekilde sıkışıklık söz konusu idi. Bu da projenin geliştirilmesine engel olmaktaydı. Benzer bir durum otel binası ile salon arasında da mevcuttu. Bu iki kısım cephe açısından birbirine bitişik olarak tasarlanmıştı. Oteldeki odalar da küçüktü. İki yataklı bir oda için belirlenen 260 metre genişlik yeterli değildi. Evlerin de birbirinden bağımsız yapı grubu olarak düşünülmesi yine Erzurum'un şartları açısından gerçekçi değildi. Mimari proje oldukça şematikti. Dükkanlara da gereğinden fazla önem verilmişti⁴⁷.

D- ERZURUM DEMİREVLER YAPI KOOPERATİFİ

Bu proje yarışmasından farklı olarak ilgili kısımda belirtildiği üzere 11 Ağustos 1942'de Hükümet Kararnamesi çıkartılmıştı. Yapılmasına karar verilen ve ağırlıklı olarak lojmanları içeren yapı grubunun⁴⁸ inşaatına başlanmıştı.

1945'de ise içeriği bu makalenin konusu olan Erzurum Devlet Demiryolları Mahallesi Proje Yarışması düzenlenmişti. Erzurum Tren Garı etrafında resmi binalardan oluşan yerleşim kompleksinin hemen yakınında yer alan ve günümüzde de halen "Demirevler" olarak tanımlanan semtin kuruluşu ise yukarıda ifade edilen bu iki süreçten kısmen bağımsızdır. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra gerçekleşen bir projedir. Yapı Kooperatifi usulünce yapılmaya başlanacaktır. Özellikle Ankara'da yine hükümet kararnamesi ile 1954'de kurulmasına karar verilen "Ankara Demirevler Yapı Kooperatifi" nin benzeri bir yapılanmadır⁴⁹.

Erzurum için de 1955'de bir hükümet kararnamesi çıkartılmıştır. "Ortaklarına birer ev yaptırmak maksadıyla merkezi Erzurum'da olmak üzere yirmi yıl müddet ve en az (3500- üç bin beş yüz) Türk lirası sermaye ile kurulmasına başlanan (Erzurum Demirevler Yapı Kooperatifi)'nin İktisat ve Ticaret Vekâleti'nin 16 Mart 1955 tarihli ve 6/2164/22286 sayılı yazısıyla gönderilen ilişik esas mukavelenamesi İcra Vekilleri

⁴⁶ "Erzurum DDD Mahallesi Proje Müsabakası", s.11.

⁴⁷ "Erzurum DDD Mahallesi Proje Müsabakası", s.12.

⁴⁸ BCA, 080.18.01.02.99.72.20.

⁴⁹ "Ortaklarını ev sahibi yapmak maksadıyla merkezi Ankara'da olmak üzere otuz yıl müddet ve en az 3500 Türk lirası sermaye ile teşkiline başlanan (Ankara Demirevler Yapı Kooperatifi)'nin İktisat ve Ticaret Vekâleti'nin 30 Mart 1954 tarihli ve 6-3180/20581 sayılı yazısıyla gönderilen ilişik esas mukavelenamesi İcra Vekilleri Heyeti'nce 10 Nisan 1954 tarihinde tetkik edilerek mezkûr kooperatifin teşkiline izin verilmesi, ticaret kanununun 480. Maddesine tevfiken kararlaştırılmıştır". BCA., 030.18.01.02.135.37.14.

*Heyeti'nce 30 Mart 1955 tarihinde tetkik edilerek, mezkûr kooperatifinin kurulmasına izin verilmesi, Ticaret Kanunu'nun 480. Maddesi'ne göre kararlaştırılmıştır*⁵⁰.

Bu bağlamda Erzurum Demirevler Yapı Kooperatifi adı altında yapımına başlanan evler tamamlandıktan sonra ikâmete açılmış ve şehrin “*nezih*” semtleri arasında yer almıştır.

⁵⁰ **BCA.**, 030.18.01.02.138.135.12.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde Anadolu'nun doğusuna demiryolu hattının ulaşması öncelik amaç idi. Bunu başaran Türkiye Cumhuriyeti'nin idealist kadroları oldu. Demiryolu sadece ulaşım açısından değil, farklı birçok konuda ülke gelişimine büyük katkılar sunmaktaydı. Bu aynı zamanda bir uygarlık projesi idi. Ulaşım konusunda karayolu ve motorlu taşımacılık ön plana geçmeden önce demiryolları bu konuda rakipsiz idi. Yol güzergâhı üzerinde bulunan ana istasyonlarda inşa edilecek gar binaları mimari açıdan şehrin simgesi olmakta ve yeni hayatın sembolleri arasına girmektedir.

Erzurum gar binası da 20 Ağustos 1939'da tamamlandı. Kısa zamanda etrafında bir yaşam alanı oluşmaya başladı. Bunun üzerine gar ve çevresinde bir yerleşkenin oluşturulması için dönemin hükümeti 1942'de harekete geçti. Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğüne de bir proje yarışması düzenlendi. 1945'in başlarında bu yarışma için oluşturulan jürinin kendi alanında etkin ve yetkin kişiler olduğunu tespit etmekteyiz. Hem sahada hem de akademik alanda önemli çalışmalar ve eserler ortaya koymuşlardı. Bu da Türk mimarlığının geldiği seviyeyi göstermesi bakımından dikkat çekiciydi. Aynı şeyi yarışmaya katılan aday projelerin sahipleri için de ifade edebiliriz. Jüri tarafından projelendirilmesi istenilen yerler; işletme binası, otel, toplantı evi ve sıralı evler idi. Yarışma sürecinde gerek kaybeden gerekse ödüllenen projelerin tamamının ortak özelliği o dönemin zihniyetini ve mimari bakış açısını yansıtmasıydı. Her bir proje için jüri heyeti değerlendirmede bulunurken oldukça özenli davranmıştı.

Hazırlanan ayrıntılı raporların satır arasında yukarıda ifade edilen tespitlerin tamamını görmek mümkündür. Örneğin projede Erzurum'un kültürel ve doğal özelliklerine önem verilmesi, ışığın doğru olarak kullanılması, binalar arasında olması gerekenden fazla mesafeye yer verilmemesi, dış görünüşün önemi, cadde ve yeşil alan ayırımına dikkat edilmesi, planlanan evlerin özellikli ve binaların kullanışlı olması jürinin öncelikleri arasındaydı.

Proje yarışması sırasında üç safhalı bir eleme süreci gerçekleştirilmişti. Birinciliği kazanan projenin içeriğinde yer alan ve görselleri aşağıda verilen işletme, otel ve toplantı binasının yapılmadığı, sadece günümüzde lojman olarak kullanılan bahçeli sıralı ev projesinin hayata geçirildiğini burada belirtmeliyiz. Bununla birlikte Gar binasının içerisinde işletme müdürlüğünün yer aldığını ifade etmeliyiz. Yine gar binasından bağımsız olarak batı yönünde tek hat üzerinde çay salonu ve lokanta yer almaktadır. Buranın devamında ise sosyal amaçlı toplantıların yapıldığı tek katlı bir bina da bulunmaktadır.

“*Demir Evler*” olarak bilinen ve Devlet Demiryolları yerleşkesinin güney yönünde hemen bitişğinde bulunan bir dizi ikamet amaçlı bina grubunun ise bu proje ile bağlantısı bulunmamaktadır. Devlet arşivlerinden edindiğimiz bilgiye göre 1945’de düzenlenen Erzurum Devlet Demiryolları Mahallesi Proje Yarışması’ndan on yıl sonra 30 Mart 1955’de devletin ilgili makamlarınca; bir kooperatif yapılanması içerisinde inşaata başlanmasına izin verilmiştir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

2- Kitaplar

ÖZEMRE, Ahmet Yüksel, **Portreler-Hatıralar**, İstanbul, 2007.

Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, (Hazırlayan: Doğan Hasol), İstanbul, 1995.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (ASD), I, Ankara, 1997.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Ankara, 2001.

3- Makaleler

SUHER, Hande, “Sayın Prof. Dr. Eyüp A. Kömürcüoğlu'nun İTÜ Mimarlık Fakültesi'nde Fiili Hizmet Sürecinin Tamamlanması Töreni”, **Arkitekt**, XLIX, S.380, (Nisan-1980), s.142-143.

Mimarlık (Dergi adına yazılan makale), “Erzurum DDY Mahallesi Proje Müsabakası”, **Mimarlık**, Yıl: 2, S.8-9, (1945), s.8-15.

“Eyüp Asım Kömürcüoğlu... Hangimiz O'nun Kitaplarına Başvurmadık ki?”, **Mimarlık**, S.273/1, (1997), s.10

AKBULUT, Mehmet Rifat, “Kemal Ahmet Arû ve Misyon Kuşağı”, **Tasarım+Kuram**, S.14, (2012), s.1-21.

Leman Cevat Tomsu: Türk Mimarlığı'nda bir öncü, 1913-1988, (Kitap Tanıtımı: Belgin Turan Özkaya, Elvan Altan Ergut), **Mimarlık**, S.373, (Eylül-Ekim 2013), sny.

VOLKART, Hans, “Dünün, Bugünün ve Yarının İkâmet Şekilleri”, (Çev: Sabri Oran), **Arkitekt**, S.295, (1959-02), s.74-76.

ORAN, Sabri, “Üstad Mimar Paul Bonatz”, **Arkitekt**, S. 289, (1957-04), s.176-177.

_____, Sabri, “Küçük Halkevleri Tip Projeleri”, **Arkitekt**, S.115-116, (1940-09-10), s.159-163.

TEMİZGÜNEY, Firdes, “Demiryolu Ulaşımının Erzurum'a katkıları”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.53, (2015), s.255-272.

BAŞAR, Mehmet Emin, ERDOĞAN, Hacı Abdullah, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları”, **Selçuk Üniversitesi, Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, XXIV, S.3, (2009), s.29-43.

4- Elektronik Kaynaklar

<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB25.htm>

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_Mukbil_Gökdoğan Erişim Tarihi 16.05.2018

<http://www.oktayaras.com/orhan-safa/tr/29462> Erişim Tarihi: 16.05.2018.

<https://www.youtube.com/watch?v=AvQmUQ66j5E> Erişim Tarihi: 16.05.2018.

<https://www.youtube.com/watch?v=7mmpvF3oOCM> Erişim Tarihi: 16.05.2018.

<http://www.md1927.org.tr/tarihce/turk-yukse-mimarlar-birligi-donemi-1936-1965>
Erişim Tarihi: 16.05.2018.

<https://archnet.org/authorities/3387> Erişim Tarihi: 23.05.2018.

<https://archnet.org/authorities/6443> Erişim Tarihi 23.05.2018.

<http://v2.arkiv.com.tr/m1028-kemali-soylemezoglu.html> Erişim Tarihi: 23.05.2018.

https://sedakayim.files.wordpress.com/2012/12/arredamento_0708-11_issue_bonatz.pdf
Erişim Tarihi 23.05.2018.

<http://puskulcu.blogspot.com/2009/10/gar-binasi.html> Erişim Tarihi: 03.07.2018.

<http://www.rayhaber.com/2014/06/erzurum-tren-gari-ndaki-muzeyle-tarihe-yolculuk/>
Erişim Tarihi: 03.07.2018

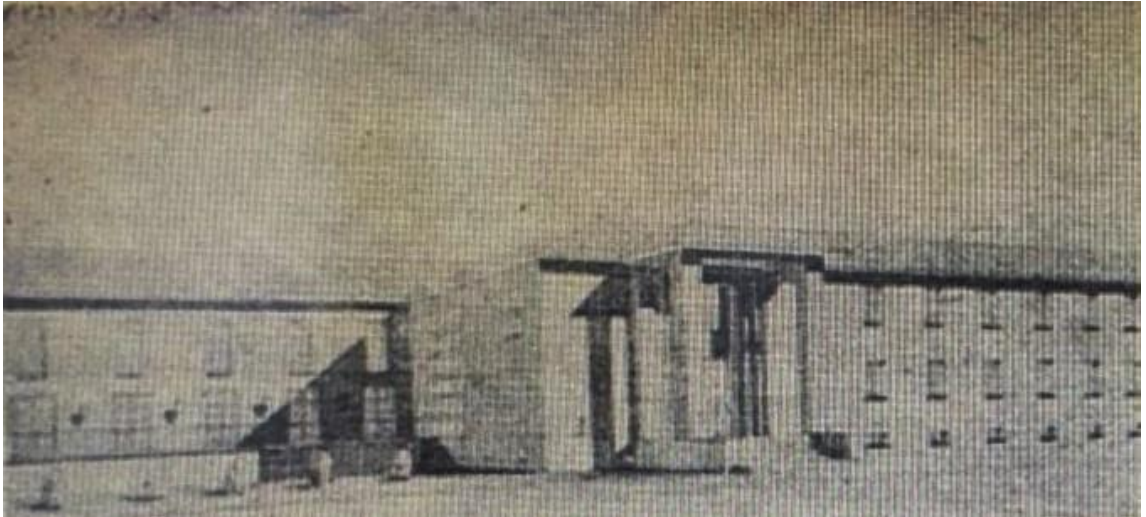
<http://www.ensonhaber.com/depremlerin-yikamadigi-yapi-erzincan-tren-gari.html>
Erişim Tarihi: 03.07.2018.

<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/141.html> Erişim Tarihi: 10.07.2018.

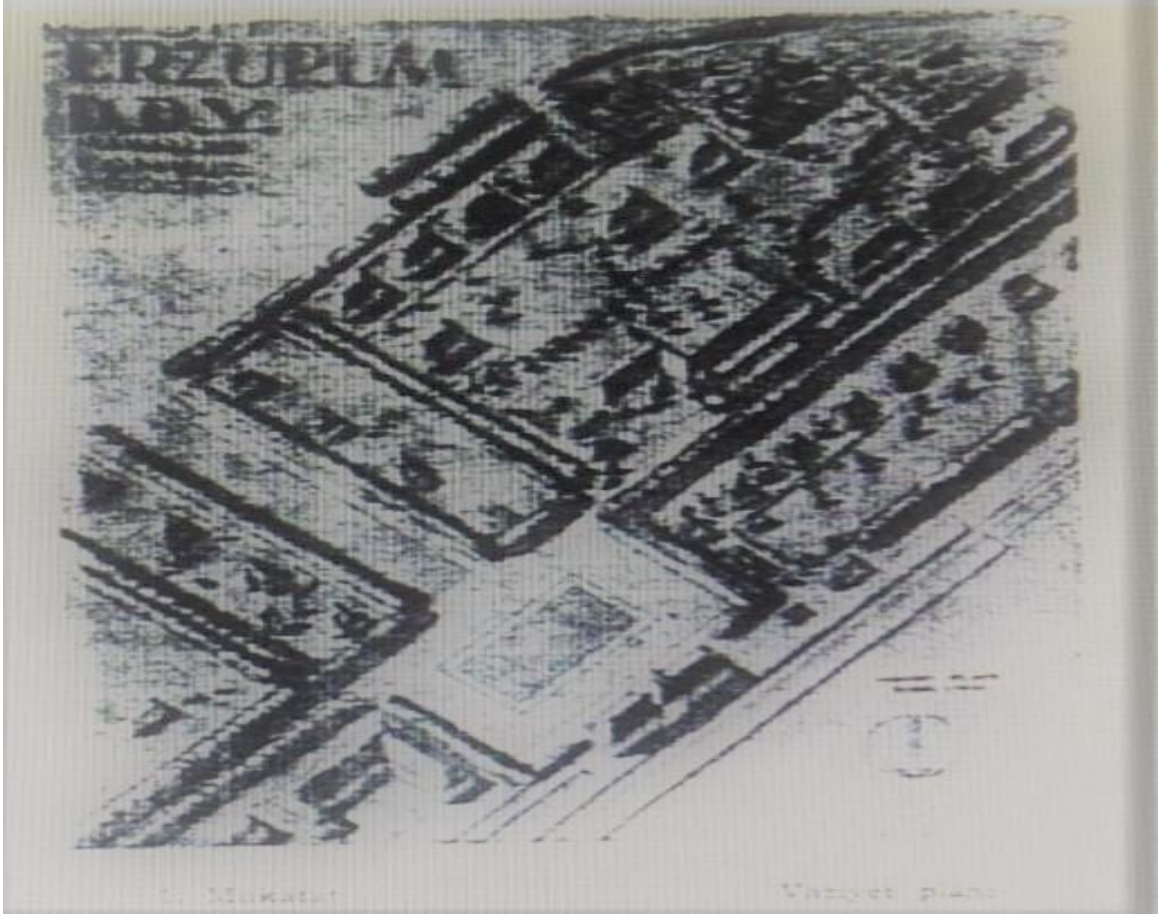
YARIŞMADA ÖDÜL ALAN MİMARİ PROJELERDEN KESİTLER



K.1: Yarışmada birincilik ödülü alan projede işletme binası (Yüksek Mimar Mukbil Gökdoğan-Yüksek Mimar Eyüp Kömürcüoğlu)



K.2: Birincilik Ödülü alan projede Otel ve Toplantı Binası



K.3: Birincilik Ödülü alan projenin Vaziyet Planı



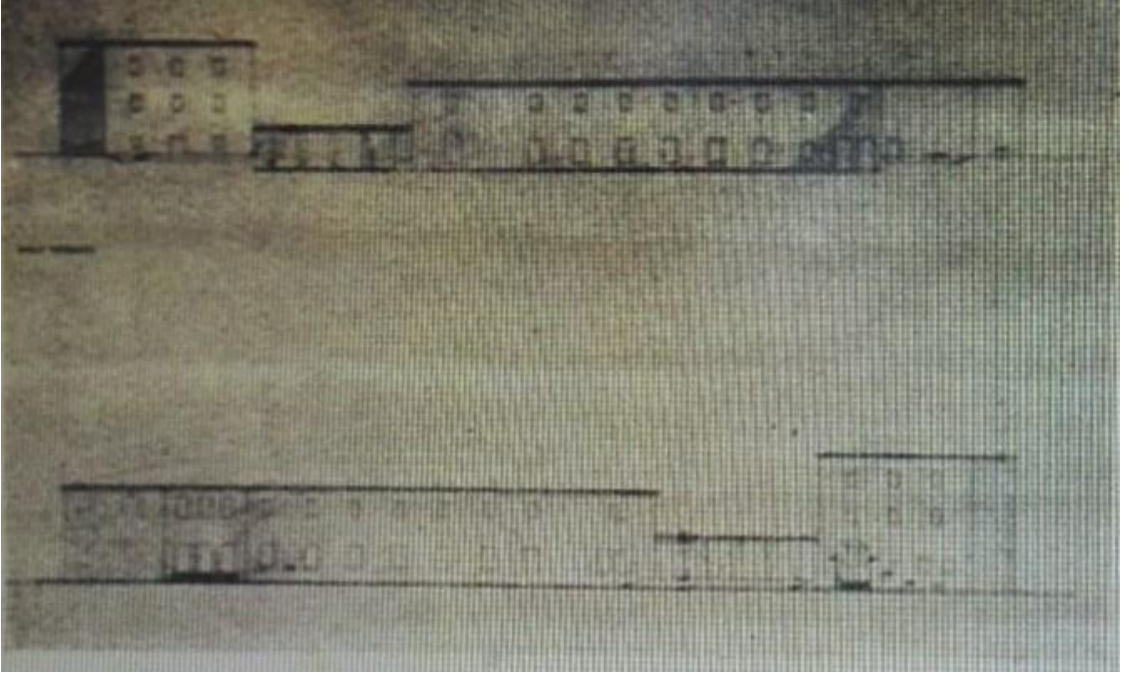
K.4: İkincilik Ödülü alan projede Otel ve Toplantı Binası
(Yüksek Mimar K. Ahmet Aru-Yüksek Mimar Orhan Safa)



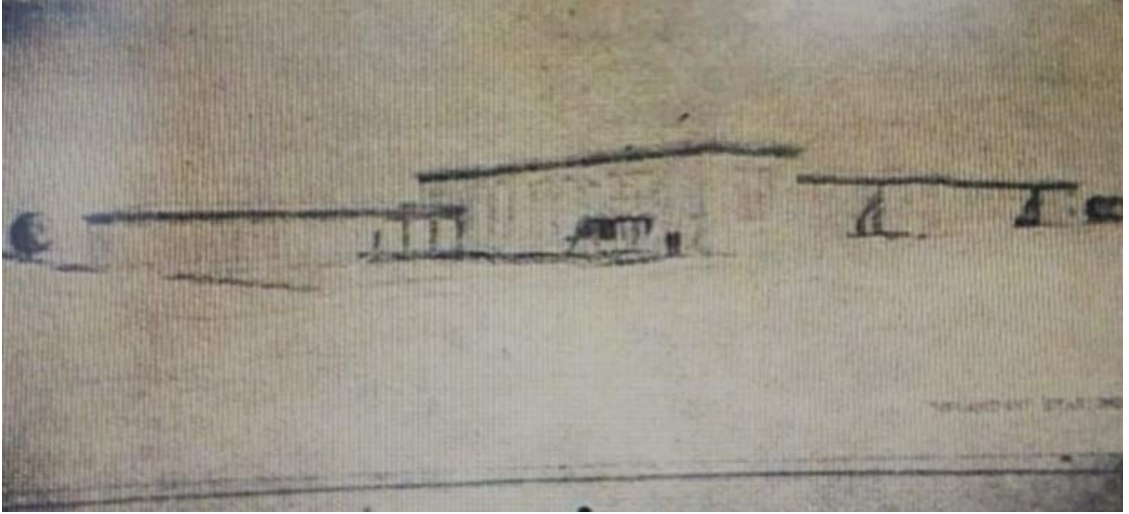
K.5: İkincilik Ödülü alan projede İşletme Binası



K.6: Mansiyon ödülü kazanan Yüksek Mimar Leman Tomsu'nun otel ve toplantı binası projesi



K.7: Mansiyon ödülü kazanan Yüksek Mimar Harika Söylemezoğlu ve Yüksek Mimar Hamit Kemali Söylemezoğlu'nun projesi



K.8: Mansiyon Ödülü kazanan Yüksek Mimar Sabri Oran tarafından projelendirilen Otel ve toplantı binasının dış görünüşü

FOTOĞRAFLAR



F.1: Proje Yarışmasında Birinci olan Prof.Dr. Mukbil Gökdoğan (1909-1992)



F.2: Proje Yarışmasında Birinci olan Eyüp Asım Kömürcüoğlu



F.3: 24.12.1949'da Türk Yüksek Mimarlar birliği temsilcileri Kongre öncesi Anıtkabir'i ziyaret ediyorlar. Eyüp Asım Kömürcüoğlu ön sırada soldan 3. Açık renk palto giyinmiş olan (http://www.md1927.org.tr/tarihce/turk-yuksekk-mimarlar-birliği-donemi-1936-1965)



F.4: Proje Yarışmasında İkinci olan Prof.Dr.Orhan Safa



F.5: Mansiyon Ödülü alan Türkiye'nin ilk kadın mimarlarından Leman Cevat Tomsu
(<https://archnet.org/authorities/3387>)



F.6: Hamit Kemali-Harikâ Kemali Söylemezoğlu (<https://gaiadergi.com/ataerkil-toplumlari-asarak-ilkleri-gerceklestiren-20-kadin-mimar/harika-soylemezoglu/>)



F.7: Soldan sağa: Orhan Safa, Kemal Ahmet Arû, Sabri Oran, Emin Onat, Nezih Eldem.
(<http://www.mimdap.org/?p=206480>)



F.8: Erzurum Gar binası inşaatı



F.9: Erzurum Devlet Demiryolları lojmanlarından bir örnek



F.10: Erzurum Demirevler Yapı Kooperatifi binalarından bir örnek

Makalenin Geliş Tarihi: 01.07.2018
Kabul Tarihi: 08.07.2018
Makalenin Türü: Derleme

CUMHURİYETİN İLÂN EDİLİŞİ VE HALİFELİĞİN KALDIRILMASI SÜRECİNDE “İSTİKBAL” GAZETESİ’NDE LÜTFİ FİKRİ BEY

LÜTFİ FİKRİ BEY IN “İSTİKBAL” NEWSPAPER DURING THE ANNOUNCEMENT OF THE REPUBLIC AND ABOLISHMENT OF CALIPHATE

Dr.Öğr.Üyesi Asuman DEMİRCİOĞLU*

ÖZ

“İstikbal” gazetesi Trabzon’da yayınlanmıştır. Milli Mücadele desteklenmiştir. Daha sonra TBMM’de İkinci Gruba destek veren yazılar yazılmıştır. Milli hâkimiyetin Meclis’te tecelli etmesi savunulmuştur.

Bu da ancak şahsi hürriyetin güvencede olmasıyla sağlanabilecektir. İkinci TBMM için gerçekleştirilecek seçimlerinde seçimlere müdahale edilmemesi istenilmiştir. Cumhuriyete değil ilân edilmesine karşı çıkmış, halifeliğin kaldırılmasına tepki gösterilmiştir. Bu süreçte Lütfi Fikri Bey İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır. Lütfi Fikri Bey’e destek verilmiştir. Bu bağlamda kişi hak ve özgürlükleri, basın özgürlüğü, hukukun üstünlüğü konuları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstikbal, Trabzon, Hakimiyet-i Milliye, İstiklal Mahkemeleri.

ABSTRACT

“İstikbal” was published in Trabzon. The National Struggle was supported by this newspaper. Later, essays supporting the second group in the Turkish Grand National Assembly were written.

This can be just achieved if the individual freedoms are safe. It was asked to avoid the interventions in elections for The Second the National Assembly. It was against in the manner of declaring the Republic. Indeed, there was no problem with the republican regime. It was reacted to the abolition of the Caliphate. Lütfi Fikri Bey was tried at The Independence Court in this process. Lütfi Fikri Bey was supported in the newspaper.

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi: asuman@atauni.edu.tr

In this context, the issues of rights and freedoms of people, freedom of the press and the rule of law are emphasized.

Keywords: İstikbal, Trabzon, Hakimiyet-i Milliye, The Independence Court

10 Aralık 1918'de Trabzon'da yayınlanmaya başlayan “*İstikbal*” gazetesi¹, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organıdır. İlk zamanlarda çok zor şartlarda² bir Rum matbaasında yayınlanmaya başlayan gazete³, 1920'den itibaren kendi matbaasında yayın hayatına devam etmiştir. Haftada iki gün olarak yayınlanmaya başlayan Gazete, 14 Aralık 1920'den 24 Ocak 1921'e kadar muhtelif günlerde, 27 Ocak 1921'de 210'ncü sayısından sonra Cumartesi dışında günlük, 30 Ocak 1923'den itibaren ise her gün yayınlanmıştır.

“*İstikbal*” gazetesi asıl haber kaynağını Anadolu Ajansı'ndan temin ettiği gibi İstanbul ve Ankara basınını da yakından takip etmiştir. Ayrıca başta Yunan, İngiliz ve Fransız gazeteleri olmak üzere Avrupa basınından, Batum'da yayınlanan “*İslam Gürcistanı*” gazetesi ile yine Gürcistan'ın resmi gazetesi olan “*Barba*” gazetesinden de yararlanılmıştır. Günlük haberlerle birlikte birçok makalenin yayınlandığı gazetenin Milli Mücadele'ye ilk günlerinden itibaren destek veren yayını⁴ “*Trabzon Meselesi*” sonrasında ortaya çıkan gelişmeler ve Trabzon Milletvekili “*Ali Şükrü Olayı*”⁵, BMM'nin feshedilerek yeni seçimlere gidilmesi ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Halk Fırkasına dönüştürülmesinden sonra BMM'ndeki ikinci grubu destekleyen yazılar yer almaya başlamıştır⁶.

“*İstikbal*” gazetesi, Anadolu'daki gazetelerin içinde en uzun ömürlü olanlardan biridir. Şeyh Sait İsyani vesilesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu, Hükümete gazete kapatma yetkisi de vermişti. Buna dayanılarak 9 Mart 1925'de “*Sada-yı Hak*”, “*Kahkaha*” ve “*Presse du Soir*” yanı sıra “*İstikbal*” gazetesi de kapatılmıştır⁷. 23 Nisan

¹ Mesut Çapa'ya göre; Gazete'nin yayınlanmaya başlaması tarihi 10 Aralık 1918, Gazete'nin sahibi ve başyazarı Faik Ahmet'in (Barutçu) el yazması hatıralarında ise yayın tarihi 1338 senesi Kanun evvelin 11'nci (11 Aralık 1918)'dir.

² Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basını**, İstanbul, 1964, s.217.

³ 1904-1908'de kurulan Mihailidi Matbaası, Trabzon'un en büyük matbaasıdır. Trabzon'da çıkan Rum basının büyük bir kısmıyla “*Epuhi*” ve “*Farosianadolis*” gazeteleri bu matbaada basılıyordu. Matbaa aynı zamanda Rum faaliyetlerinin merkezi durumundaydı. (Hüseyin Albayrak, **Trabzon Basın Tarihi**, Ankara, 1994, s.304)

⁴ Faik Ahmet (Barutçu), **Hatıralar, Birinci Defter**, s.19.

⁵ Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, İkinci Gruptan olup “*Tan*” gazetesi sahibidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alay Komutanı Giresunlu Topal Osman Ağa tarafından öldürülmüş, Topal Osman Ağa da askerlerle giriştiği silahlı çatışma sonucunda öldürülmüştür. Bu olay Meclis'te İkinci Grup vekillerinin ve Trabzonluların tepkilerine yol açmıştır. **İstikbal**, 10 Nisan 1339/1923, No:887; **İstikbal**, 11 Nisan 1339/1923, No:878; Murat Yüksel, **Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa**, Trabzon, 1993, s.51)

⁶ TBMM'nde zamanla değişik fikir cereyanları ve gruplar ortaya çıktığından Meclis içinde düzenleyici bir çoğunluk grubuna ihtiyaç duyulmuştur. Birinci Grup olarak da adlandırılan bu gruptan ayrılan ve bu gruba girmeyen milletvekilleri Meclis'te İkinci Grubu oluşturmuşlardır. (Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul 1995, s.544.

⁷ Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, II, Ankara, 1970, s.922.

1920’de Ankara’da açılan BMM’nde bulunan bütün üyeler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin milletvekilleri sayılmışlardır. Aynı siyasi kuruluşun üyeleri olmakla beraber zamanla milletvekilleri arasında ayrılıklar belirmiş ve güç kazanmıştır. Yurdun düşmandan temizlenmesi ve milli egemenliğin pekiştirilmesi amaçlarında kuvvetli bir birlik olmakla beraber, politik rejim ve anayasal düzen konularında anlaşma sağlanamamıştır. Böylece birbirine yakın milletvekillerinin bir araya gelmesi, ortaklaşa hareket etmek üzere gruplaşmalar meydana getirmiştir. Öyle ki bu gruplaşmalar, hizipleşmeler nedeniyle zaman zaman çalışmalar aksamış hatta kesintiye uğramıştır⁸.

Meclis ve Mustafa Kemal Paşa, bu durumdan memnun değildi. Ortaya çıkan siyasi anlaşmazlıkları azaltmak, çeşitli grupları birleştirmek için gayret etmesine rağmen bir sonuç alamamış, bunun üzerine 10 Mayıs 1921’de Müdafaa-i Hukuk Grubunu Meclis’te kurmuştur.

“İstikbal” gazetesinde Meclis’te böyle bir grubun oluşturulması olumlu bir gelişme olarak ele alınmış; *“Esasen meclis açılırken aynı fikir ve amaçlar etrafında toplanılmış, memleketi içerde ve dışarıda düşmanlara karşı müdafaa etmek, vatanın geleceğini kurtarmak gibi müşterek düşüncelerle program takip edilmişti. Ayrıca grup kurmaya, fikir ve görüşlerde anlaşmaya gerek yoktu. Gün geçtikçe kişisel görüşler, tartışılması gereken olaylar olunca doğal olarak mecliste de bazı fikir ayrılıkları baş gösterdi. Çeşitli görüşler etrafında cereyanlar oldu. Grupların çoğalması kaygılanmayacak bir mesele değildi. Ayrıca bu tip gelişmeler ortada bir düzenleyici kuvvet olmayınca meclisin çalışma düzenini ve ahengini bozuyordu. Bu durumda bir düzenleyici gurubun kurulması ihtiyaç haline gelmişti. Bu teşebbüs, mecliste de dengenin sağlanması açısından olumlu bir teşebbüstü dahası bu grubun teşkiliyle hem Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (A-RMHC) parlamentoda siyasi bir grupla temsil edilmiş oluyor, hem de mecliste Anadolu’nun geniş ve sağlam teşkilatına dayandırılan kuvvetli bir ekseriyet grubu meydana gelmiş oluyordu”* şeklinde yazılarak, duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Hatta bu memnuniyet öylesine kuvvetlidir ki; *“Mustafa Kemal Paşa’nın Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kurulmasını istediği grup, 14 ay sonra Ankara’da ki Meclis’te kurulmuştur”*. Cümlesiyle bir zafer anlamında gazetede dile getirilmiştir⁹.

⁸ Mustafa Kemal Paşa’nın Nutuk’ta bu gruplaşmalar hakkında verdiği bilgilere göre; Tesanüd Grubu, İstiklâl grubu, müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi ve Islahat Grubu ilk kurulan gruplardır. Bunların dışında özel amaçlı kimi küçük gruplar da bulunmaktadır. (Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1919-1927, Ankara, 1989, s.21.)

⁹ **İstikbal**, 18 Mayıs 1337/1921, No:306.

23 Nisan 1920’de olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin kurulmasıyla Türk siyasi yaşamında yeni bir dönem açılmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere çok farklı görüş ve kesimlerin temsil edildiği Birinci Meclis bu yönüyle tam bir halk meclisi niteliği taşımaktaydı. Birinci Grup ile muhalif İkinci Grup arasında birçok konuda anlaşmazlık çıkmış ve kıyasıya mücadele edilmiştir¹⁰.

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Başkomutanlık Yasası’nın çıkarılması sırasında mecliste doruk noktasına ulaşan fikir ayrılığı, özellikle 1921 sonlarında Malta’daki tutuklu milletvekillerinin de Meclis’e katılmalarıyla daha da artmıştır. Bu arada zaten var olan ve resmen kuruluşunun Temmuz 1922’de gerçekleştiği belirtilen İkinci Gruba mensup milletvekilleri, saltanatın kaldırılmasından rahatsız oldukları gibi 2 Aralık 1922’de seçim kanununda değişiklik yapılmasını içeren bir yasa teklifi ile ¹¹ Mustafa Kemal Paşa’nın parlamentoya girmesini engellemeye yönelik girişimi, teklifin Meclis’te reddedilmesi sonucu önlenmiştir.

Lozan Konferansı’nın kesintiye uğradığı dönemde Meclis’te konferans ile ilgili gizli görüşmeler nedeniyle, muhalif milletvekillerinin sert eleştiriler yapmaları, gruplar arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirmiştir. Sonuçta gerek meclis içinde ve gerekse meclis dışında yaşanan iktidar mücadelesi, Meclis’i çalışamaz hale getirmiştir. Birinci Grubun harekete geçmesi sonucu, 1 Nisan 1923’de verilen önerge ile BMM’nin seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmıştır¹². Seçim kararının alınmasından sonra 3 Nisan 1923’de Meclis’te seçim kanununda değişiklik yapılması konusunda görüşmelere başlanmıştır. Daha önce İkinci Grup üyesi Erzurum Mebusu Süleyman Necati (Güneri) Bey tarafından Meclis’e sunulmuş olan seçim kanununda değişiklik yapılması hakkında kanun teklifi esas alınarak yeni koşullara uydurulmasına karar verilmiştir. Bu şekilde seçim yasası değiştirilirken muhalefetin de desteğinin alınması amaçlanmıştır¹³. Anayasa

¹⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, Bilgi Yayınları. Ankara, 1992, s.132-133.

¹¹ Bu değişiklikte seçim kanuna göre; milletvekili seçilebilmek için Misak-ı Milli sınırları içerisinde doğmuş olmak ya da milletvekili seçileceği ilde 5 yıl ikamet etmek şartı getirilmek istenmiştir. (Ergun Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, İzmir, 1986, s.360.

¹² Mustafa Kemal Paşa Nutuk’ta yeniden seçim yapılması kararı hakkında; *“Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin, olaylarını anlattığımız tarihte gösterdiği karışık ruh hali, üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken duruma girdi. Bütün millette, meclisin vazife yapamayacak bir hale geldiği endişesi hiss olunmaya başlandı. Mecliste durumu soğukkanlılık ve uzak görüşlülükle düşünen ve muhakeme eden üyeler bile izdiraplarını açığa vurmaktan kendilerini alamıyorlardı. Artık tereddüte yer kalmamıştı ki, meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve mesuliyetli işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de kâni oldum”* dedikten sonra derhal Heyet-i Vekile ve Birinci Grup idare heyetinde sabaha kadar süren görüşmeler sonucunda yeni seçim kararı kabul edilmiştir. Nihayet 1 Nisan 1923’te Birinci Grup genel kurulunda da karar kabul edilerek, aynı günde 120 kadar üyenin imzasını taşıyan yeni seçimler için kanun teklifi meclis genel kuruluna getirilmiştir. (K. Atatürk, **Nutuk**, s.339-340; **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)**, II./28, s.283-286.)

¹³ İhsan Güneş, *“1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı”*, **AÜSBF Dergisi**, XLVI, S.1, (1991), s.256

Komisyonu'nun bir takım değişiklikler yaparak son hali ile Meclis'e sunduğu layihasında; milletvekillerinin Türkiye tebaasından her 20 bin erkek nüfusuna bir milletvekili ve her 200 seçmen için bir ikinci seçmen seçilmesi ve rütbeli komutanların görev yaptıkları yerin dışında olması şartıyla milletvekili adayları olabilmeleri öngörülmüştür. Aday olacak maliye, mülkiye memurları ve müftülerin ikinci seçmen seçimlerine 2 ay önceden istifa etmesi şartı ve seçim yaşının 25'ten 18'e düşürülmesi teklif edilmiştir. Seçmen ve milletvekili seçilebilmek için vergi verme şartının kaldırılması, seçimlerin çift dereceli çoğunluk sistemine göre yapılması gibi maddeler önerilmiştir. Böylece seçimlerde denetimin İcra Vekilleri Heyet tarafından yürütülmesi kararı da eklenen seçim kanunu, oylanarak kabul edilmiştir¹⁴. Seçim kanununun bu şekilde kabul edilmesiyle belirtildiği üzere İkinci grubun, Mustafa Kemal Paşa'yı meclis dışı girişimi ortadan kaldırılmıştır. Bu kararın arkasından 8 Nisan günü müdafaa-i Hukuk'un Birinci Grubu¹⁵, yapılan toplantıda bir seçim beyannamesi hazırlamış ve bu beyannamenin ruhunu oluşturan 9 Umde yayınlamıştır. Beyanname halinde A-RMHC'lerine gönderilmiştir¹⁶. Gelişen iç siyasi gelişmelerle birlikte "İstikbal" gazetesinin bakış açısında da değişiklik olmuş, İkinci Grubun yanında yer alan yazılarla Meclis'te olup bitenleri eleştiren gazete durumuna gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, BMM'nin yeni dönemi için iki dereceli olarak yapılacak seçimde Birinci Grup üyelerinin kazanması için gayret göstermiştir. 9 Umde ile aynı gün, bütün A-RMHC'lerine "ulusun gelecekte yönetimi üstlenecek olanları seçimlere ayırt etmek kararını aldığı, Müdafaa-i Hukuk örgütünün, ulusun bu kararı karşısında, geçmişte kanıtladığı yeterlik ve nitelikleriyle gelecek için de güvenilir ve dayanılır olduğunu ve ulusun oyunu hak ettiğini, şayet Müdafaa-i Hukuk örgütünün seçtiği ve güvendiği kişilerin ulusun oyunu almaları halinde yeni BMM'de Halk Fırkası adı altında

¹⁴ TBMMZC, II/28 s.322-329.

¹⁵ İttihat ve Terakki önderlerinin Trabzon yoluyla Milli Mücadele'ye el koyma tasarılarının anlaşılması üzerine Trabzon'da girişilen takibat ve tahkikatlarla onları izleyen diğer bazı olaylar, genellikle bu deyimle adlandırılmıştır. (Sabahattin Özel, **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara, 1991, s.161)

¹⁶ Beyannamenin giriş kısmında Meclis'teki Birinci Grubun Halk Fırkasına dönüştürüleceği açıklanmaktadır. (T.Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, s.580-582); Cemiyetin Halk Fırkası'na dönüştürüleceğine ilginç bir tepki de Trabzon'dan gelmiştir. Trabzon MHC. Başkanı Barutçuzade Ahmet ve oğlu "İstikbal" gazetesi sahibi Ahmed Bey'lerin öncülüğünde muhalif bir grup özellikle Ali Şükrü Bey'in öldürülmesinden sonra Trabzon'da halk ile birlikte galeyana göstermişlerdir. (M. Yüksel, **Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa**, s.79.); Trabzon MHC'nce bu heyecanlı hava içerisinde, beyannameye itiraz edilmiş, bu durumun kişisel yönetime varacağını ve ayrıca da dernek tüzüğüne aykırı bir tasarı olduğu bir yazıyla bildirilmiştir. (M.Tuncay, "Tek Parti Döneminde Basın", s.53; Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Anılar**, İstanbul, 1977, s.308, 506.) bunun üzerine Trabzon'a bir soruşturma komisyonu gönderilmiş ve eski heyet-i merkeziyeye işten el çektilmiş, yeni bir heyet-i müteşebbise kurulmuştur. (Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, İstanbul, 1961, s.325-328.)

ülkenin yönetimi sorumluluğunu üstleneceklerini, bu durumda A-RMHC ve üyelerinin ilkelerini başkan olarak kendisi de dahil ulusa yaymalarını ve açıklamalarını, önlerinde bulunan yorucu ve güç çalışma döneminde de vatanın iyilik ve yararı için üstlenecek cesaretin tam ve eksiksiz olduğunu” belirterek çağrıda bulunmuştur¹⁷.

Bu sırada hâlâ düşman işgâli altında bulunan İstanbul’da bu nazik durumdan yararlanmak isteyen bazı muhalifler ki özellikle eski İttihat Terakki üyeleri seçimlerde İstanbul’dan kendi adaylarını seçtirebilmek için harekete geçmişlerdir. Seçimlerde üstünlük sağlayıp eski İttihat Terakki’yi yeniden canlandırarak Mustafa Kemal Paşa’yı saf dışı bırakmak amacındadırlar. Bunu haber alan Mustafa Kemal Paşa, 11 Nisan 1923’de İstanbul halkına bir beyanname yayınlarak A-RMHC ve Halk Fırkası’nın hedefini açıkladıktan sonra oylarının bölünmemesini ve tek vücut olarak cemiyet etrafında bütünleşmelerini ve desteklerini istemiştir¹⁸. Ayrıca İttihat Terakki’nin etkisi dışında İstanbul’da kişisel olarak da Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif girişimler bulunmaktadır. Bunların en önemlisi İstanbul’un meşhur avukatlarından ve eski Baro Başkanı olan Lütfü Fikri Bey’dir.

1288 (1872-1873) yılında İstanbul’da doğan Lütfü Fikri Bey’in gerçek adı Ömer Lütfü’dir. Babası Çemişkezekli bir Ağa olan Fikri Paşa’dır. 2 Kânun-ı evvel 1306 (14 Aralık 1890) da Mekteb-i Mülkiye’yi bitirmiştir. İstibdat yönetiminde Konya’ya sürgün gönderilen Lütfü Fikri Bey, mektep hocalığı ve kaymakam vekilliği yapmış, oradan Erzurum sınırına yakın bir kazaya kaymakam olarak atanmıştır. Burada görevliyken Rus askerlerine teslim olan Lütfü Fikri Bey, Rusya üzerinden Avrupa’ya kaçmıştır. Paris Hukuk Fakültesine devam ederek 10 Eylül 1894’de diplomasını aldıktan sonra bir süre Mısır’da avukatlık yapmıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanı ile yurda dönmüştür. Dersim Mebusu olarak Meclis-i Mebusan’da yer almıştır. İttihat Terakki’ye muhalefetiyle ünlüdür. Esasen hayatı boyunca her şeye muhalefet etmiştir. 1991’de Mutedil Hürriyet Perveran Fırkasının kurucularındandır. Mütareke Dönemi’nde Kuva-yı Milliye’yi desteklemiştir. I. BMM’nde ise İkinci Grubu kendisine yakın bulmuş, parti kurma girişiminde bulunmuştur¹⁹. Meşrutiyetçi olan Lütfü Fikri Bey, Cumhuriyet Dönemi’nde iki kere İstiklâl Mahkemesi’nde yargılanmış, 1934’de Paris’te ölmüştür²⁰.

¹⁷Mete Tuncay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması*, İstanbul, 1999, s.46

¹⁸Atatürk’ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Belge 537, s.520-521.

¹⁹Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey’in *Günlüğü*, (Yay.Haz.Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul 1991, s.173.

²⁰*Cumhuriyet*, 17.10.1934; Zeki Çevik, *Milli Mücadelede “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)*, İstanbul, 2002, s.331.

Osmanlı Devleti'nin 1918'de savaştan yenik çıkması ve Sultan Vahdettin'in tahtta bulunması nedeniyle Lütü Fikri Bey, 23 Ağustos 1918'de padişaha bir "ariza" yazmıştır. Bu arızasında Meşrutiyetin doğru bir şekilde tesis edilmesi konusunda Sultan Vahdettin'e tarihi bir görev düştüğünü vurgulamış ve İttihat Terakki Fırkası'nın Türkiye siyasi ve sosyal hayatındaki yerinin yadsınamayacak oranda büyük bir önem taşıdığını belirtmiştir. İttihat Terakki'ye karşı oluşturulan cephe ve sert muhalefetin ülke için hayır getirmeyeceğine aksine yeniden birçok felaket ve musibeti beraberinde getireceğini ileri sürmüştür. Yazısının devamında; *"birçok kimselerin zannı gibi ittihatçılar katiyyen tarihi Osmanîde görülen türediler kabilinden, esassız, gelip geçici kimseler değildirler. Onların menşelerini memlekette asırlardan beri devam eden tahakküm ve istibdatla aramalıdır. O tahakküm ve istibdat nihayet zaman ve ahvalin bütün muhiti maddi ve manevinin yardımı ile aksi tesir husule getirdi ve ittihatçıları tevellüt etti. Binâen-aleyh onlar büyük bir kuvve-i inkılabiyedir. Gayet derin, köklü ve memleketin derin damarlarından hayat alan bir takım ağaçlardır. Katiyen katledilemezler. Ancak memleket için hayırlı bir şekil ve surete girebilirler"* sözleriyle Lütü Fikri Bey, ittihatçıların konumuna ve siyasi hayattaki durumuna bir hayli hayranlık ve hatta bağlılıkla yaklaşmaktadır.

Mütareke yıllarında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na muhalefet eden Lütü Fikri Bey, daha sonraki yıllarda Ankara'ya muhalefet etmiştir. O'nun bu tutumu Meşrutiyetçiliğin zorunlu bir parçası olan "saltanat/hilafet" bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Bahsedildiği üzere İstanbul'da özellikle eski İttihat Terakki mensuplarının seçimlerde üstünlük sağlamak amacıyla harekete geçmelerinin yanı sıra muhalifler arasında olan Lütü Fikri Bey, mebusluk için aday olarak İstanbullulara bir bildiri yayınlamıştır bu bildirisinde; *"Müntehib-i Sanilere ...Zavallı vatanımızın her şeyden evvel sükûna ihtiyacı vardır. Memleketimiz henüz öyle pek kat'i firka esasları üzerine intihab yapacak dereceye gelmemiştir... Biz ne zaman orada (Meclis'de) emniyet subabı vazifesini göreceğiz"* şeklinde seslenmektedir²¹. Dahası Lütü Fikri Bey, ittihatçıların Meşrutiyetçiliği ile özdeşleşirken bu konuda daha da ileri giderek bir "Meşrutiyet Fırkası" kurmak için hazırlıklara başlamış ve bir tüzük ve program hazırlayarak Mart 1923'de BMM'de kendisine yakın bulduğu İkinci Grup'a göndermiştir. Bu parti kurma girişimi ile ilgili; *"Meşrutiyet Fırkası (Parti e Constitutionelle) namıyla tasdik ettiğim bir Fırka-i siyasiye için program ve nizamname-i dahili müsveddesi yaptım. Ankara'da İkinci Grup'a gönderdim... Ben bu fırkayı mutlaka inkişaf ettirmeliyim. İkinci Grup'la olursa daha iyi"*

²¹Dersim Mebusu Lütü Fikri Bey'in Günlüğü, s.160.

olur. Yok onlar tereddüt gösterirler ise merkezi İstanbul'da olmak üzere ahvalin en münasip müsait tecellisinde ben bunu kendim yapmalıyım. Çünkü hükümet akıbet bir fırkanın eline gidecektir ve gitmelidir. Memleket hâlâ bir devre-i ihtilâliye yaşıyor. Bir memleketin mes'ut olması katiyyen ihtilalciler eliyle olamaz. Bu emr-i hayr mutlaka onlardan sonra olacaktır. Bu Mustafa Kemal Paşa ve taraftarını ki pek mahduttur. İttihatçılar ile akıbet birbirleriyle bıçak bıçağa gelecekler ve birbirlerini tahrip eyleyecekler. Şimdiden makul bir fırkanın esasatını kuracak olur isem tedricen o büyüür ve kök atar ve ihtilâlciler birbirini yedikten sonra o fırka bihakkın mevki-i iktidara gelir ve muhakkak memlekete büyük hizmet ifa eder”²².

BMM'nin son toplantısında, 1920'de yapılmış olan Hiyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin değiştirilmesi için Birinci Grup teşebbüste bulunmuştur. Çünkü birinci madde, devlet şekliyle bağlantılıydı. Oysa devlet şekli 1922'de değişikliğe uğramıştı. Meclis'te uzun süren görüşmelerden sonra madde değiştirilmiştir. Buna göre; “Saltanatın ilgasına ve hukuk-ı hakimiyyet hükümranının gayri kabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrin-i Sani 1338(1 Kasım 1922) tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammun kavlen ve tahriren veya fiilen ankasdın muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesian haini vatan addolunur”²³.

Birinci maddenin bu şekilde, biraz da acele olarak TBMM'nin son oturumunda değiştirilmesinin nedeni, muhtemelen muhalefetin seçim propagandaları sırasında rejimi ve BMM'nin durumunu hedef alması ihtimali ve endişesinden kaynaklanmaktadır. Böylece yapılan bu değişiklikle, muhalif milletvekillerinin her türlü olumsuz faaliyetleri ihtimaline karşı önlem alınmış olduğu gibi, en azından getirilen yasa ile kuvvetlendirilmiştir. Ancak İttihat Terakki sempatan ve üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın bu planına büyük tepki göstermişlerdir ki yine bunların başında Lütfi Fikri Bey de bulunmaktadır. Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin muhtemelen rejim değişikliğinin eleştirilmesinin de yasaklanması anlamına gelen biçimde değiştirilmesiyle Lütfi Fikri Bey'in muhalefeti daha bir netlikle ortaya çıkmıştır. Lütfi Fikri Bey, 15 Nisan

²²Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, s.141-142; Z. Çevik, Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş, s.331; Kılıç Ali, Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İstanbul, Sel. Yay, 1955, s.123.

²³TBMMZC, XXIX/1, s.182-192.

1923 günü “*Tevhid-i Efkâr*” gazetesinde yayımladığı “*Mebusan-ı Kirama Açık Mektup*” başlığıyla şöyle demektedir:

“Muhterem efendiler, böyle bir kanun ancak ihtilâl devreleri ve onların da en vahim hat bir şekli suret aldığı zamanlar için kabul-i tasavvurdur. Bu gibi şeyler bir milletin sara-i ihtilâl ile ihtilaca uğradığı ve nöbetler geçirdiği anlarda akl ü basiretten ziyade bir eser-i humma olarak zuhur eder ve bence afat ve mesaibe sebebiyet verir. Zavallı milletimizin en ziyade huzur ve sükûnete bunca mucibet ve felâketlerin açtığı yaralarını sarmaya, şöyle biraz kendini dinleyerek çiftine çubuğuna tarlasına işine gücüne bakmaya muhtaç olduğu bir zamanda ona yeniden müthiş bir humma mikrobu zerk edilmesi çok mu iyi olur. Çünkü korkarım ki bu zaif vücut artık ona dayanamayıp ölsün”.

Lütfi Fikri Bey, bununla da kalmamış, bu tür yaraların bulunduğu bir ülkede seçim yapılamayacağını ileri sürerek seçim kararı alınmasının engellenmesini dahi istemiştir²⁴. Yeni seçim kanununun kabul edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa Başkanlığında, bazı icra vekilleri ve Müdafaa-i Hukuk Grubu üyelerinin de olduğu bir seçim bürosu kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bu kurulla birlikte çalışarak listeleri bizzat kendisi hazırlamıştır. “*İstikbal*” gazetesinde 1923’te yapılan TBMM seçimleri ve İkinci

TBMM hakkında birçok yazılar yayımlanmıştır. Bu yazılarda en iyi milletvekillerinin milletin bizzat seçip göndereceği milletvekillerinden oluşacağı²⁵ yazılmakla beraber seçime tek bir siyasi parti gibi katılan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun göstereceği adaylara karşı kamuoyunun uyarılmasından geri durulmamıştır. Seçmenlerinin seçeceği vekilleri çok yakından ve çok iyi tanımaları gerektiği üzerin de durulmuştur. Bu nedenle seçilecek vekillerin ülkesine bağlılığı, ilim ve ihtisas sahibi olmaları, fikir hürriyetine hiçbir şeyi feda etmeyecek, ülkenin menfaatinden başka bir şey düşünmeyen, iyi ahlâklı, vasıflı kişiler olmaları, dalkavuk ruhlu, menfaat düşkünü insanlardan uzak durulması konusunda halk bilgilendirilmiştir. Dikkat çeken bir husus da milletvekillerinin yerli halktan seçilmesinin önerilmiş olmasıdır. Buna göre; “*...Mebusların yerli ahaliden intihabı cereyan ve temayülünde bu teyakkuzun büyük bir hisse-i tesir ve tahriki mevcut olduğuna şüphe yoktur. Anadolu’nun yabancı ve sipariş mebus intihabından canı yanmıştır... Bu tecrübeler çok ağır bahalarla ödenmiştir. Anadolu gözünü açmıştır. Millet idaresini, mukadderatını bilfiil eline*

²⁴Dersim Mebusu Lütfü Fikri Bey’in Günlüğü, s.154

²⁵İstikbal, 9 Mayıs 1339/1923, No:912, s.1-2

almıştır. Yerli mebus intihabı da mebuslarını serbestçe bizzat seçip intihap etmek usulü de bunun icabatından görülmek lazım gelen bir şeydir”²⁶.

Gazete, muhalefetsiz bir meclisin olamayacağını, bu sebeple seçimlerin serbest bırakılarak her düşüncenin Meclis’te temsil edilmesi imkânının sağlanması taraftarıdır. Seçimlere müdahale etmenin, muhaliflerin Meclis’e girmelerini engellemek için gayrimeşru vasıtalarla başvurmanın zararlarını İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisi’nden verilen bir örnekle açıklarken, bu hatanın artık tekrar edilmemesinden yanadır²⁷.

İkinci Grup’un, seçimlere grup olarak katılmama kararı alması üzerine Birinci Grup seçimlerde yalnız kalmıştır. Bu durum ise İkinci Grup üyelerini kişisel girişimlerde serbest bırakmıştır²⁸. Birinci Grup ise iki dereceli güdümlü seçimlerde rakipsiz olarak mutlak bir başarı elde etmiştir. Seçim sonuçlarının alınması üzerine gazete de; *“hiçbir taraftan hiçbir daire-i intihabiyeden liste harici mebus intihab olunamamıştır. Müstakbel Halk Fırkası grubu her yerde gösterdiği namzedleri halka mebus intihab ettirerek yeni meclise tek bir muhalif veya müstakil düşünceli mebus sokmamağa muvaffak olmuştur”* şeklinde seçim sonuçları ele alınmıştır. Seçimlerin serbest mücadele ile ve sırf partiler arasında yapılması geçmişte olduğu gibi son seçimlerde de mümkün olamamıştır. Yeni mecliste muhalif, bağımsız tek bir mebus bulunmamakla birlikte aralarında bağımsız hür düşünceli güzide kişilerinde bulunduğu ileri sürülmektedir. Birinci Meclis’te de böyle olduğu fakat muhalefetin sonradan ortaya çıktığı belirtilerek yeni Meclis’te de yakında bir muhalefetin doğacağına inanç tamdır tesellisiyle ki zaman, gazetenin bu iddiasını haklı çıkaracaktır²⁹.

Seçimler sonrasında 11 Ağustos 1923’te açılan İkinci TBMM’de her ne kadar muhalefetsiz ve uyumlu bir atmosferin varlığı görülse de gazetenin bu konuda ileri sürdüğü fikir gerçekleşmiş, özellikle Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele’nin önde gelen isimleriyle yaşanan fikir ayrılıkları, bu ılımlı dönemi erken bitirmiştir. 13 Ağustos 1923’te Lozan’dan dönen İsmet Paşa, heyetiyle birlikte Ankara’ya gelmiştir. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa yeniden TBMM Başkanlığına seçilmiştir³⁰. Yine aynı gün, Meclis ikinci başkanlığına Ali Fuat (Cebesoy) Paşa seçilmiş ve Lozan görüşmelerinde Baş delege ve Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa ile durmadan çekişen Rauf (Orbay) Bey, Heyet-i Vekile Reisliğinden istifa etmiştir. Yeni hükümet Fethi (Okyar) Bey

²⁶İstikbal, 14 Mayıs 1339/1923, No:916, s.1-2.

²⁷İstikbal, 12 Mayıs 1339/1923, No:914, s.1-2; 14 Mayıs 1339/1923, No:916, s.1-2.

²⁸Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s.571

²⁹İstikbal, 1 Ağustos 1339/1923, No:976 s.1.

³⁰K. Atatürk, **Nutuk**, s.528.

Başkanlığı'nda kurulmuş ve 14 Ağustos 1923'te Meclis'ten güvenoyu almıştır³¹. Lozan Barış Antlaşması da Meclis'te 23 Ağustos 1923'te onaylanmıştır³².

Seçimlerden önce açıklandığı üzere 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası kurulmuş ve yine aynı gün, 9 Umde esas olmak üzere hazırlanan tüzük/Halk Fırkası Nizamnamesi kabul edilmiştir. Henüz Halk Fırkası'nın bir programı olmadığı için kabul edilen bu iç tüzük aynı zamanda partinin izleyeceği programı da belirlemiştir³³.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'ye atıldığı andan itibaren Devletin yönetim şeklinin Cumhuriyet olması düşüncesinde olmasına rağmen o günkü ortamda yeni devlet kurmak gerektiği hakkında ki kanaatini ancak çok yakın arkadaşlarına açabilmekte ve giriştiği büyük inkılâbın her alanında olduğu gibi bu düşüncesini de zamanı geldiğinde uygulamaya koymak kararı ile ulusal bir sır halinde saklı tutmak gereğini duymaktaydı. Artık ülkenin yaşamaya başladığı yeni devrede Mustafa Kemal Paşa'nın yapacağı işler ve alacağı çeşitli kararlar vardı ve her şeyden önce Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hastaydı³⁴. Ayrıca Kasım 1922'de Saltanatın kaldırılmasından itibaren başlayan rejim tartışmalarıyla beraber Mustafa Kemal Paşa, yeni devletin şekli hakkında düşüncelerini açıklamaya başlamıştı³⁵. Nitekim yapılan anayasa değişikliğinin Cumhuriyetin kurulmasına yönelik olduğunu 27 Eylül 1923 günü "*Neue Freie Presse*" muhabirine verdiği demeçte de izah etmiştir³⁶. Gazetenin muhabiri bu görüşmeyi Mazhar Müfit Kansu'ya anlatarak Mustafa Kemal Paşa'nın yakında Cumhuriyetin ilân edileceğini ilk kez kendisine söylediğini belirtmiş ve bu demeç İstanbul ve Ankara gazetelerinde yayımlanmıştır³⁷. Böylece Ekim 1923 yılının il günlerinde ülke yönetiminin Cumhuriyet olacağı konusunda ki haberler gazetelerde yer almaya başlamıştır.

İstikbâl gazetesinde konu ile ilgili yazılardan anlaşıldığı üzere "*Cumhuriyet*" kelimesi Eylül ayından itibaren benimsenmiş, Ankara'dan alınan haberlerle kurulmak

³¹K. Atatürk, **Nutuk**, s.540-541.

³²Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Dış Politika**, II, Ankara, 1991, s.356

³³A. Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet**, s.599.

³⁴Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, 1922-1938**, III, İstanbul, 1978, s.142.

³⁵Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin İlânından üç ay kadar önce Çankaya'da başkanlık bürosunda çalışan Hasan Rıza (Soyak) Bey'e mevcut Anayasanın tadili için bir tasarı vermiştir. Hazırlanan yazıyı Hasan Rıza Bey vasıtasıyla hukuk bilgili Prof. Seyit Bey'e göndermiş ve düşüncelerin öğrenmiştir. (Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, I, İstanbul, 1973, s.181-182; Hamza Eroğlu, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989, s.39)

³⁶Mustafa Kemal Paşa; "*Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ilk maddelerini size tekrar edeceğim. Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İcra kudreti, Teşriî Salâhiyeti milletin yegâne hakiki temsilcisi olan mecliste tecelli ve temerküz etmiştir. Bu iki kelimeyi bir kelimedede hülâsa etmek kabildir: Cumhûriyet*" (**Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi**, IX, (Yay. Haz. Kemal Zeki Gençosman) İstanbul, 1981, s.104-105)

³⁷Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Ankara, 1988, s.595.

istenen yeni bina hakkında az çok fikir sahibi olunmuştur. Devletin yeni şekli hakkında kamuoyu aydınlatmaya çalışılırken, asıl dikkat çeken Cumhurbaşkanının yetkilerinin artırılması konusu üzerinde durularak parlamentonun nüfus ve kudretinin bir kişiye verilmesinin tehlikeli olacağını zira her zaman iyi niyetli, halkın hakimiyet hakkına hürmetkâr şahsiyetlerin bulunmayabileceği ileri sürülerek geçmişten örnekle İttihat Terakki zamanında bu noktanın göz önünde tutulmayışının millete çok pahalıya mal olduğunu, bundan ibret alınmasının gerekliliği ısrarla ortaya konularak bu konuda da Ankara ve kamuoyu uyarılmaya çalışılmıştır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda şayet bir tadilat yapılmak isteniyorsa, bu Meclise bırakılmalıdır. Kaldı ki gazeteye göre; o günkü Meclis tadilat yapmaya hukuken yetkili değildir³⁸. Esasen gazetede hukuken yetkili değildir denilirken haksızlık edilmektedir. Çünkü Meclis bu yetkiye sahiptir. O günlerde alınan haberlerdeki yanlış yorumlar ve verilen bilgilerin etkisi altında cumhurbaşkanına pek çok yetki verileceği düşüncesinin hakim olduğu anlaşılmaktadır³⁹. Oysa inkılapların yapılabilmesi için tek otorite ve tek irade gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa bunun peşindedir. Halk Fırkası bu tek iradenin icracısıdır. Gazete ise Osmanlı Saltanatı yerine bir zümre ve şahıslar saltanatının kurulacağı endişesi içindedir.

Ankara'da Cumhuriyetin ilânına doğru bu gelişmeler sürerken İttihat Terakki'nin bütün kadroları başta olmak üzere bazı aydın, asker, bürokrat ve siyasetçi çeşitli bahanelerle Mustafa Kemal Paşa ve çevresine yani bu kadronun şekillendirmeye başladığı "*Laik Cumhuriyet*" fikrine karşı çıkmaya devam etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanması üzerine Almanya yanlısı Talat Enver ve Cemal Paşalar yurt dışına kaçmış ve bu kanat tasfiye olmuştur. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla da İngiltere yanlısı Hürriyet ve İtilaf Fırkası tasfiye olmuş ve buna karşılık İttihat Terakki Liberal/Meşrutiyetçi bir yapıyla ortaya çıkmıştır. Bu durumda İngiltere Liberal Meşrutiyetçilere daha sıcak bakmaya başlamıştır.

Milli Mücadele'de İttihat Terakki önemli ölçüde Ankara'ya destek vermiş ancak meşrutiyetçiliği dolayısıyla anti laik yapısını muhafaza etmiştir. Fakat zamanla İttihatçılarla Cumhuriyetçiler arasında farklılıklar ortaya çıkmaya başlamış ve Milli Mücadele sürecinde bu farklılıklar olgunlaşmıştır. Temelde ki bu ayrılık TBMM çatısı

³⁸İstikbal, 3 Teşrin-i Evvel 1339/1923, No:1029, s.1; İstikbal, 27 Teşrin-i Evvel 1339/1923, No:1048, s.1

³⁹Yücel Özkaya makalesinde aslında çalışmaların başından beri Cumhurbaşkanının aynı zamanda meclis başkanı olacağına dair bir madde olmadığını, bu tip yazıların Cumhurbaşkanına çok yetki verildiği izlenimini verdiğini bir tartışma ortamı yaratıldığını ileri sürmektedir. (Yücel Özkaya, "*Türk Basınında Cumhuriyetin Öncesi ve Sonrası*", **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi, III, S.11, (Mayıs 1993), s.283)

altında ve dışında da sürekli hissedilmiştir. Hatta İttihat Terakki diğer muhalefet odaklarını da bu merkeze çekmeye çalışmıştır. Özellikle yukarıda bahsedildiği üzere Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılan değişikliklerle getirilen yasaklar muhalefetin dozunu arttırmış, başlangıçta sesini asker kökenli Rauf Bey, Refet Paşa ve Kazım Karabekir Paşalarla sesini yükseltirken her devrin muhalifi olan Dr. Rıza Nur ve Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey de aynı cephede yer almıştır. Çünkü bunlar da eski İttihat Terakki üyeleridirler. Değişim ve politikalarında iktidar olmak hedeflenmiştir. Nitekim Lütfi Fikri Bey, parti kurmak ve seçimlere girmek hevesine dahi düşmüştür.

Lütfi Fikri Bey, Cumhuriyetin ilânına doğru olaylar gelişirken 25 Eylül 1923 günü *“Meşrutiyet ve Cumhuriyet”* adlı bir risale yayımlamıştır. Bu risalesinde Cumhuriyet, Meşrutiyet ve Mutlakiyet kavramlarına açıklık getirmiştir. Lütfi Fikri Bey Mutlakiyetçi kanadın, İttihatçılar tarafından tasfiye edilmiş olduğunu; *“öyle görünüyordu ki Cumhuriyetçiler en ziyade Kanunu Esasimize taraftar olanlar ki (Meşrutiyetçiler) mücadele edeceklerdir. Mutlak hükümdarlık taraftarları gibi Cumhuriyetçilerin en koyu hasmı olmak lazım gelen kimseler artık memleketimizde çok şükür kalmamış gibidir”* olduğunu vurgulayarak Meşrutiyet Rejiminin yararlarının altını çizmiştir. Lütfi Fikri Bey yazısının devamında; bu aşamada yaraların sarılmasına çaba sarf etmek yerine Cumhuriyetçi/Meşrutiyetçi çatışmasının aydınları böleceğini, zaman ve enerji kaybına neden olacağını ileri sürmüştür. Bununla da kalmayıp işi daha da öteye götürerek Mustafa Kemal Paşaya telkinde bulunmuş, yeni ayrılıklara meydan vermemesi gerektiğini belirtmiştir dahası *“Mustafa Kemal Paşa'ya en büyük bir vazife-i vataniyedir ki bu tefrikaya meydan vermesin. Fakat bu öyle cebirle, şiddetle olacak bir şey değildir. Bu ancak münevver olan iki taraf arasında saf, temiz, her türlü suiniyetten hali bir anlaşma ile mümkündür”* sözleriyle Mustafa Kemal Paşa'ya öneride bulunmuştur. Satırlarının arasında hilafet konusundaki kendi görüşlerini şöyle kaydetmiştir:

“Şimdiye kadar işarı sabıkadaki muvaffakiyetlerimizin, zaferlerimizin bir mirası hükmünde olarak Türkiye padişahlarına bütün alem-i İslam, aynı zamanda kendi halifesi nazarıyla bakıyordu ve bu sureti telakkiden dolayı biz Türkiye ahalisi umum dünyadaki mevkiimiz itibari ile pek çok istifade ediyorduk. Binaenaleyh bizim menfaatimiz, bu miras-ı mühimin hiçbir noktasına ilişmemek ve hatta karşımıza, hilafetin bizim elimizden çıkmasını arzı edecek müsellemler ve gayrı-müsellemler mal saire çıkarsa bunların elini bu emanete zinhar dokundurmamaktır. Halbuki biz şimdi kendi elimizle bu sürati telakkiyi,

bu manevi müesseseyi yıkıyoruz ve padişahlığı kaldırarak hükümeti ve onunla beraber olan ve ondan ayrılamayan hilafeti Millet Meclisine veriyoruz” ⁴⁰.

Böylece Cumhuriyetin ilânından önce yayımladığı bu risalede Lütü Fikri Bey, Meşrutiyetçiliğinin bir gereği olarak Cumhuriyete karşı Hilafet ve Saltanatı savunmuştur. Oysa Mustafa Kemal Paşa 29 Ekim’den önce Cumhuriyetin ilân edileceğini açıklamıştır.

Yeni Meclis 11 Ağustos 1923’te toplanmış ve başkanlığa halife taraftarı olan Rauf Bey yerine Fethi Bey getirilmiştir. İnkılâplarını daha sağlam bir siyaset zeminine ve örgüte dayandırmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, Yeni Mecliste “*muhalefet*” istemediği, hatta bu nedenle adaylar tek tek seçildiği halde muhalif grup Meclis’e sızmayı başarmıştır⁴¹. Bu grup İkinci TBMM’nde daha ilk günlerde Bakanlar Kuruluna karşı harekete geçmiş, faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Hükümetin şahsında Mustafa Kemal Paşa’ya rahatsızlık vermiş, örneğin bir yandan Fethi Bey yıpratılırken diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa’nın kontrolü dışında bazı seçimler yapılmıştır. Böylece Meclis’i işlemez duruma getirmeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa Meclis’te işleri yürütemeyeceğini düşünmüş ve hükümetin oluşmasında “*atama*” yoluna gitmek gereğini duymuştur. 24 Ekim’de Başbakan Fethi Bey’in aynı zamanda kendi üstünde bulunan Dahiliye Vekilliğini bırakmasıyla bunalım geniş boyutlara ulaşmış, 26 Ekim’de Mustafa Kemal Paşa bakanların istifasını istemiştir⁴².

İstifa edenlerin yerlerine seçilenlerin görevi kabul etmemeleri üzerine devam eden hükümet bunalımı 29 Ekim Gününde sona ermemiş ve hükümet sorununun çözümlenmesi için Mustafa Kemal Paşa çağırılmıştır. O’na göre; iş kabine buhranı gibi görülmekle beraber bu buhranın temelinde Meclis’in yapısında ve Anayasadaki şekil yetersizliğinden dolayı sebepler vardı. Bu sebepler içerisinde en önemlisi hükümetin, vekillerin Meclis tarafından seçilerek, oluşturulmasıydı. Artık işin esasından halledileceği zaman gelmişti. Aynı gün hükümet sorununa çözüm bulmak için Mustafa Kemal Paşa’nın; “*Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerinin tevzihi*” gerektiğini belirten konuşmasından sonra “*Cumhuriyet*” önerisi kabul edilmiştir⁴³.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi konusunda Lütü Fikri Bey’de rahatsız olmuştur. Nitekim sert bir ifadeyle zafere kadar olan dönemde hizipçi küçük bir grubun dışında bütün milletin Kuva-yı Milliye ile beraber olduğunu,

⁴⁰Lütü Fikri Bey’in Günlüğü, s.164

⁴¹Ş.S. Aydemir, **Tek Adam**, s.142

⁴²K. Atatürk, **Nutuk**, s.530

⁴³K. Atatürk, **Nutuk**, s.533-534

halbuki bu Teşkilat-ı Esasiye meselesinden sonra ülkede ayrılıkların meydana geldiğini açıklarken işi daha da ileri götürmüş; *“Mustafa Kemal ve arkadaşları için ne dahi? Misak-ı Millîde muvaffak olan azimleri mutlaka Teşkilat-ı Esasiye hususunda da maksada ermek için kâfiymiş! Azim yalnız kâfi gelemez. Zaferi yalnız azim hazırlamamıştır. Muhitin yardım etmediği hususatta yalnız azim akim kalamaya mahkûmdur”* şeklindeki alay eden sözlerini tehdite vardırıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın *“balonunun”* Hilafet ve Saltanat hakkındaki 2 Kasım tarihli karardan sonra delindiğini, bunların yalnız birinin yirmi Mustafa Kemal Paşa'yı aşındırmaya yeterli olacağını sert bir ifadeyle belirtmiştir⁴⁴.

“İstikbal” gazetesinde ise Cumhuriyetin ilanı; *“Paşa kabine buhranına çare olmak üzere şekl-i hükümetin derhal tebdilini ve Cumhûriyyetin ilânını teklif etmiştir. Paşa bu teklifiyle reis-i cumhur intihabına ve kabinenin teşkilini reis-i cumhûra bırakmaya davet eyliyor”* cümleleriyle haber verilirken, konuyla ilgili çeşitli değerlendirme ve eleştirilere yer verilmiştir. Gazete, esasen Heyet-i Vekile'nin istifasına şüpheyile bakmaktadır. Buna bağlı olarak da bunalımın yaratılmasının asıl nedeninin Cumhuriyetin ilan edilmesinin olduğudur. Bu durum; *“Buhranın birden bu şekli alması müretteb bir şey olduğu his ve zehabını uyandırmaktan hali almıyor. Kabinenin esbabı-ı istifası hakkında hiçbir haber olmaması da insanda bu hissin uyanmasına yardım etmektedir. Her halde ortada bir hakikat var. Cumhuriyet işinin karşıya geçirilmesi için mevcut buhrandan istifade edilmek isteniyor”*⁴⁵ anlamında yorumlanmaktadır.

Gazete bu tespitinde haklıdır. Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa'nın Fethi Bey ve Heyet-i Vekile'nin istifa etmesini ve yeni kabinede kendilerine verilen görevi kabul etmemeleri istemesi bir takım tertiplerdi. Mustafa Kemal Paşa bunu bir plan gereğince yapmıştı. Böylece gerçekleştireceği en önemli inkılâp esnasında muhalefetin önüne hükümet buhranını yem olarak atmış ve bahsettiği üzere *“muhteris hizip”* hükümet kurma çabasındayken O, kafasında ki devlet şeklini gerçekleştirmiş ve Cumhuriyeti İlân etmiştir.

Zaman içinde meydana gelen gelişmelerle beraber gazete, Cumhuriyet'in ilanının bir emrivaki olduğu konusunda ısrar ederken muhalif grubun etkisiz hale getirilmek istendiğini, Teşkilatı-ı Esasiye 'de değişiklik yapılması meselesinde milletvekillerinin ihtilafa düştüklerini dahası Cumhurbaşkanıya verilmek istenen yetkiler konusunda da yine milletvekillerinin ikiye ayrıldıklarını, bir kısmının Kanun-i Esasi'nin bir kısmının ise Teşkilat-ı Esasiye prensiplerinin muhafazasına taraftar olduklarını, bu görüşler nedeniyle hükümet buhranının; *“mutasavver emr-i vaki vücuda getirmek için ihdas*

⁴⁴Lütfi Fikri Bey'in Günlüğü, s.139-140

⁴⁵İstikbal, 31 Teşrin-i Evvel 1339/1923, No:1052, s.1

edilmiş olduğuna artık şüphe kalmıyor” cümleleriyle ortaya koymuştur. Esasen gazete; Cumhuriyetin ilanına açık, kesin, direkt olarak cephe almamıştır. Cumhuriyetin ilan ediliş şeklinin yanlış olduğunu, işin “*sıkboğaza*” getirilip emr-i vaki yapıldığını “*iğneleyici*” yazılarla dile getirmiştir⁴⁶.

Özellikle anayasanın birdenbire değiştirilmesiyle tutulan yolun yanlış olduğu üzerinde gazetede durulmuş ve konu Meclisin yetkileri noktasından tetkik ve muhakeme edilmiştir. Buna göre; değiştirilen Teşkilat-ı Esasiye’de değişiklik yapılma hakkı millet tarafından Meclis’e verilmiştir. Dolayısıyla bu hususta milletin onayının alınması gerekmektedir. Meclis kendiliğinden bunu yapamaz. Aksi takdirde milli hakimiyet manasız ve lafta kalmış olur. Nitekim gazetede Cumhuriyetin ilanından önce ve sonra, idare şekli ve Cumhuriyet kavramı üzerinde durulan makalelerde milli hakimiyetin tam tesisini sağlayacak bir idare şeklinden yana olunduğu, ülkenin geleceği için böyle bir idareye muhtaç bulunulduğu, yeni rejime karşı olunmadığı, ancak Cumhuriyetin ilan ediliş şeklinden ve buna bağlı olarak da rejimin işleyişinden rahatsız olunduğu açıkça anlaşılmaktadır. Hatta yazılarda tenkit ve tepkilerden dolayı rejim karşıtı gibi görünmekten rahatsızlık ortadadır. Bu nedenle basının savunuculuğu yapılırken bu görüşler bir kez daha vurgulanarak; “*gazetelerin itiraz ettikleri devletin yeni şekli vesairesi olmayıp, Millet Meclisi’nin selahiyyet-i haricine çıkmaması ve bu işte milletin hakimiyetine ve efkar-ı umumiyyeye hürmet gösterilmesidir*” sözleriyle tekrarlanmaktadır⁴⁷.

O günlerde yeni Dahiliye Vekili Ferit Bey’in yayınladığı beyannamede; ülke içindeki muhalif cereyanlardan ve muhalif gazetelerin Cumhuriyetin ilânına ait yayınlarından bahsettikten ve devletin yeni idare şekline ait dedikodular karşısında gerekenin yapılacağını belirttikten sonra aydınları Cumhuriyetin ilân ediliş meselesinde dedikodu yapacakları yerde; zafere ulaşıldığını ve artık en önemli meselelerden biri olan ülke ekonomisinin geliştirilmesi çarelerini aramaya davet etmesi üzerine “*İstikbal*” gazetesi bu beyannameye ağır bir dille cevap vermekte gecikmez ve basın mensuplarının, milletin memnuniyetsizliğinin sebeplerini, Ankara’nın niçin kendini millete beğendiremediği konusundaki şikâyet ve tenkitlerini ifade etmelerini yerinde bir davranış olarak nitelendirilmiş ve basının bu tutumunu savunmuştur. Yazının devamında; “*Ankara’dakiler mâtbûatın bu yoldaki neşriyatından titizlenecekleri yerine bilakis memnun olmalı ve hatalarını düzeltmeye çalışmalıdırlar*” satırlarıyla hükümete tavsiyede

⁴⁶İstikbal, 4 Teşri-i Sani 1339/1923, No:1053, s.1-2

⁴⁷İstikbal, 4 Teşrin-i Sani 1339/1923, No:1053 s.1-2

bulunmuştur. Ayrıca gazetelerde yapılan tenkit ve eleştirilerin kamuoyunun düşüncelerini yansıtması bakımından önemli olduğunu, acı da olsa hoş görülmesini, yayınları adı bir dedikodu şeklinde düşünmenin kamuoyunu hiçe saymak olduğunu milletin hakimiyetine ve kamuoyuna hürmet edilmesini belli etmiştir⁴⁸. Nitekim gazete bu tutumunu Lütü Fikri Bey ve bazı gazetecilerin tutuklanıp İstiklal Mahkemesi'nde yargılanması esnasında da sürdürmüştür.

Cumhuriyetin ilânından kısa bir süre sonra halife Abdülmecit Efendi'nin halifelikten istifa ettiği söylentileri ortaya çıkmıştır. Esasen halifelik meselesi sürekli gündemini korumaktaydı. Büyük Taarruz'dan sonra Lozan Antlaşması'nın imzalanması, saltanat ve halifeliğin birbirinden ayrılması ve saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilân edilmesiyle sıra halifelik meselesine gelmişti. Halbuki halifeliğin TBMM'nin egemenliğine alınması ve seçimle halife tayin edilmesi büyük ölçüde halifelik meselesinin çözümlenmiş olmasını gerektiriyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa ve Cumhuriyetçilere karşı olan iç ve dış muhalifler, siyasi hedeflerine ulaşabilmek için Cumhuriyetçileri, Halk Fırkasını ve sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa'yı yıpratılabilmek için halifelik makamını kullanıyorlardı. Aslında Halifelik, daha Milli Mücadele'nin ilk yıllarından itibaren Türk Milleti bakımından önemini kaybetmişti. Çünkü bu makam Milli Mücadele'nin aleyhinde fetvalar vermiş ve bu fetvalara dayanan ayaklanmalar çıkmıştı. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa, Hilafet ve Saltanata karşı açıkça tavır almamış, aksine Anadolu Hareketi'nin bu kurumları, işgâl güçlerinin esaretinden kurtaracak bir hareket olduğunu vurgulamıştır. Ancak Cumhuriyetin ilânından sonra halifelik makamının bu aleyhteki tutumu unutulmuş, başta iç muhalifler olmak üzere dış siyaset odakları halifelik makamı bu kezde demokratik yollardan siyasi amaçlarına alet edilmeye başlanmıştır⁴⁹.

Bunların başında İngiliz siyasetçileriyle, onların basın ve bazı kurumlardaki uzantıları gelmekteydi. Hatta Cumhuriyet ilân edilmeden harekete geçilmiş, bunların öncülüğünü yapan Londra Cemiyet-i İslamiyesince Mustafa Kemal Paşa'ya mektup gönderilmiştir. Mektupta halifelik makamının muhafaza edilmesi, Ankara'nın siyasal, İstanbul'un ise uhrevi payitaht olması önerisinde bulunmuştur. İngiltere'den yazılan bu mektuplar, İngiltere'nin ikilik yaratma politikasının bir devamı olduğu gibi Halifelik

⁴⁸İstikbal, 4 Teşrin-i Sani 1339/1923, No:1055 s.1

⁴⁹Mim Kemal Öke, **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilafet Hareketi**, İstanbul, 1999, s.124-125

bahane edilerek Ankara'nın politikalarına müdahale edilmesi ve Türkiye'nin iç politikasındaki sürtüşmeler körüklenmekteydi⁵⁰.

Halife Abdülmecit Efendi istifa ettiğine dair söylentiler üzerine çıkan haberlerin asılsız olduğunu açıklamasına rağmen bir "Hilafet Meselesi" yaratılmıştır. Ayrıca yeni halifenin nasıl seçileceği konusunda tartışmalar da başlamıştır. Hilafetçi muhalifler halifeye baskı yapılarak istifaya zorlandığı düşüncesiyle yayımlar yaparken, "İstikbal" gazetesinde de konu endişeli bir şekilde ele alınmıştır. Bir gecenin içinde ilân edilen Cumhuriyetin kamuoyunda uyandırdığı endişelerin henüz sükun bulmadan bir de hilafet meselesinin ortaya çıktığı, halifenin seçim tarzının değiştirilmesinin söz konusu edildiği ifade edilerek halifelik meselesinin de bir emrivaki ile sonuçlanacağı düşüncesiyle kamuoyunun endişelenmesinin haksız ve manasız olmadığı ileri sürülerek böyle bir düşüncenin göze alınamayacağı tepkisiyle Hilafet Meselesi'nin ortaya çıkmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Gazetede; Hilafetin Osmanlı Hanedanından alınmak, Halifeliğin Cumhurbaşkanıya verilmek istendiği ilk akla gelse de Halifeliğin büsbütün kaybedilmesinin endişesini duymamanın mümkün olmadığını belirtilerek Hilafetin Türkler için büyük bir kuvvet ve nüfus kaynağı olduğuna ve bu kaynağın köreltilmek istenmesinin hıyanet ve cinayetten başka bir şey olmadığı açıklanarak bu milletin geleceğiyle oynama hakkının kimseye verilmeyeceği ısrarlı bir dille ortaya konulmuştur⁵¹.

Gazetede, o gün yine gündemi oluşturan halifenin nasıl seçileceği konusu üzerinde de durulmuştur. Halifeliğin dünya siyasetindeki yararına ve İslam Alemi'nin Türklere karşı bağlılığının Halifelik makamına bağlılık olduğu ileri sürülerek dışta yaratacağı tepkiler nedeniyle halifeliğin kaldırılacağı endişesini taşıyan satırlarda esasen o gün halifeyi seçecek istiklaline sahip İslam hükümetlerinin sayılarının çok az olduğu ve halifeyi seçecek bir konuma sahip olmadıkları da ifade edilmektedir. Sonuç olarak kısa ve çok net bir şekilde halifelik makamına dokunulamayacağı özetlenmiştir⁵².

Halbuki Mustafa Kemal Paşa saltanatı kaldırılmış İslam etkisi yönünden halifelik makamını korumuştur. Çünkü daha bu aşamada halifeliği de kaldırarak İslam dünyasıyla bütün bağlarını koparamazdı. Dahası BMM, bizzat Abdülmecit Efendi'yi halife seçerek bundan önce saltanata, bir hanedana, dolayısıyla bir şahsa bağlı ve tasarrufunda olan bu makamı daha güçlü bir duruma getirmiştir. Çünkü dayanacağı Türk Milleti ve onun da

⁵⁰M. K. Öke, **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası**, s.124-125

⁵¹**İstikbal**, 17 Teşrin-i Sani 1339/1923, No:1066, s.1

⁵²**İstikbal**, 17 Teşrin-i Sani 1339/1923, No:1066, s.1

temsilcisi TBMM olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa Hilafet komitesine zaferinin zulme uğramış milletlerin özellikle Hint Müslümanlarının akıbetleri üzerinde de olumlu etkileri olacağını ve Türkiye'nin İslam ülkeleriyle samimi bağlarını koparmayacağını belirten telgraf çekmiştir. Nitekim Hilafet Konferansı'nda alınan kararlardan biri de Ankara'nın Hilafet ile ilgili destekleyici tutumudur. Lozan Konferansının kesintiye uğramasından hareketle şayet İngilizler yeni bir "dolap çevirmeye" kalkarlarsa, buna Güney Asya Müslümanları artık silahla karşı çıkmak zorunda olduklarını itiraf etmişlerdir. Sadece Güney Asya'da değil, bütün İslam ülkelerinde Mustafa Kemal Paşa'nın prestiji yükselmiş, şöhreti batıda ki İslam dünyasına kadar uzamış, Fas halkı da Hint Müslümanları gibi Türk Milliyetçilik hareketine sempati duymuşlardır⁵³.

Abdülmecit Efendi'nin beyanına rağmen konunun gazete sütunlarında dalgalanması devam etmektedir. Lütfi Fikri Bey, halifelerin bu sözlerinin yayının ertesi günü Halifeye açık bir mektup yayımlamıştır. Halifeye hitap eden mektubunda; *"...Gönül istiyor ki bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın, bir kötü rüya gibi ne kadar elemli yine seri yüzzeval bir tesir bıraksın"* sözleriyle bu haberden halkın endişeye düştüğünü ve müteessir olduğunu ve bu kanıya vapurla karşıya geçerken duyduğu konuşmaların" neden olduğunu belirttikten sonra satır araların da şöyle demektedir:

"Hayretle ve teserrürle görülmektedir ki, şu moral haznesinde saldırmak isteyenler, dışardan kimseleri, İslam milletlerinden Türkü çekemeyenler değildir. Kendimiz biz Türkler, kendi elimizle bu haznenin elimizden ebediyen çıkarılmasını sonuçlandırılacak teşebbüslerde bulunuyoruz".

Lütfi Fikri Bey'in Halifelik için *"manevi hazine"* diye bahsettiği bu mektup İstanbul ve Ankara'da geniş yankı uyandırmıştır. Nitekim ertesi günü *"Akşam"* gazetesinde Necmettin Sadık (Sadak), konuyla ilgili Lütfi Fikri Bey'in görüşlerini kaleme almış ve Halifeliğin yararları düşünülürken, bu şekilde bir Hilafet kurumunun uzun bir gelecekte yaratacağı zararların dikkate alınmasının gereği üzerinde durmuş ve Lütfi Fikri Bey'in çok da fazla anlaşılmayan endişelerinin sebepsiz olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

Lütfi Fikri Bey ile Necmeddin Sadık Bey arasında bu yazışmalar sürerken Lütfi Fikri Bey, Halifelikle ilgili düşünce tavrını ortaya koymuştur: Halifelige bu denli sahip çıkarak, cumhuriyetçilere, dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, O'nun kadrolarına karşı çıkmıştır. Lütfi fikri Bey, yukarda bahsi geçen Risalesinde Teşkilat-ı Esasiye'ye karşı çok

⁵³M. K. Öke, **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası**, s.85-86-87

⁵⁴ **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hakimiyet Mücadelesi**, (Yay. Haz. Mehmet Akif Tural), Ankara 2005, s.179-180

açık bir şekilde aldığı tavırdan dolayı kendisi bu durumu artık “*Mustafa Kemal Paşa ve taraftarları ile bir uçurum açılmış demektir*” sözleriyle çok daha önce anlamıştır⁵⁵. Bu arada Mustafa Kemal Paşa’da bu kışkırtıcı yayınlardan sonra Cumhuriyetin ilânına karşı koyamayanlar şimdi Halifelik makamını, ne olursa olsun, tutabilmek gayretine geçtikleri teşhisini koymuştur⁵⁶.

Lütfi Fikri Bey’in kendisini eleştiren Necmeddin Sadık’ın görüşlerini tek tek ele alıp cevaplandığı açıklamaları 15 Kasım 1923 gün ki “*Akşam*” gazetesinde “*Lütfi Fikri Bey Meşrutiyet taraftarı*”, başlığıyla yayımlanmıştır. Açıklamalarının sonunda “*Bize hem hilafeti muhafaza ettirebilecek olan hem Hakimiyet-i Milliyeyi emniyette bulunduracak olan meşrutiyet idareyi tercih ediyorum*” cümlesi Lütfi Fikri Bey konusunda “*bardağı taşıran son damla*” olmuş ve İstiklâl Mahkemesi’ne sürüklemiştir. Türkiye’de meydana gelen bu olaylar, Halifeliğin tüm İslam dünyasına ve İslam dünyasının ki pek çok Müslüman ülkede egemen olan, İngiliz yönetimini de yakından ilgilendirmekteydi. İngiltere bu konudaki gelişmeleri elinin altında bulundurduğu Hint Müslümanlarının önde gelen liderleri vasıtasıyla etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmışlardır. Bu Müslümanların başında ise Ağa ve Emir Ali bulunmaktaydı⁵⁷.

İngiliz yönetiminin güdümünde hareket eden Hint Müslümanlarının arasında İsmailiye Mezhebi lideri durumundaki Ağa Han⁵⁸ Hintli bir politikacıdır. Bu ortamda Ağa Han ile Emir Ali, Hilafet meselesiyle ilgili olarak kaleme alıp ortak imzaladıkları bir mektubu İsmet Paşa’ya göndermişlerdir. Ancak mektup ancak mektup henüz adresine ulaşmamışken, 5 Aralık 1923 günü “*Tanin*” ve “*İkdam*” gazetelerinde, 6 Aralık günü de “*Tevhid-i Efkar*” gazetesinde yayınlanmıştır. İttihat Terakki yanlısı bu gazetelerde Başbakan İsmet Paşa’ya ulaşmadan mektubun yayınlanması başından beri gelişmeleri dikkatle izleyen Ankara’nın sabrını taşımış zaten düşünülmekte olan İstanbul’a İstiklal Mahkemesi gönderilmesi konusunda 8 Aralık 1923 günü Meclis’te gündeme getirilmiştir⁵⁹. Halifelik makamını manevi kuvvetini arttırmak için yazılan bu mektup olaylara dıştan bir müdahale hissine uyandırmıştır. Dolayısıyla İstiklal Mahkemesi kurularak İstanbul’a gönderilmiştir. Haberi alan “*İstikbal*” gazetesinin konu hakkında henüz bir malumata sahip olunmamakla beraber, bu süreç içerisinde sık sık bu gelişmeleri

⁵⁵Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, s.141

⁵⁶Naşit Hakkı Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975, s.130

⁵⁷Türkiye’de ki Hilafet konusundaki tartışma ve gelişmeleri yönlendirmeye çalışan diğer ülke de Fransa’dır. Fransa Halife adayı olarak Fas kralını düşünüyordu.

⁵⁸N. H. Uluğ, *Halifeliğin Sonu*, s.145

⁵⁹ Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri, Yakın Tarihimizin Gerçekleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997, s.230

daha çok hakimiyet-i milliye, milletin hürriyeti konusunda gündemine alınmıştır. Aynı şekilde İstiklâl Mahkemesi'nin İstanbul'a gönderilmesi nedeniyle ele alınan yazıda ülkede saltanatının kaldırılarak, hakimiyetin millete verilmesiyle büyük bir inkılâbın yapıldığı artık hür ve mutlu olduğunun söylenildiği bu anda İstanbul'a İstiklal Mahkemesi'nin gönderilmesine tepki gösterilmiştir. Gazetede; Ankara'nın bu tutumunun Cumhuriyetin ilkeleri ile bağdaşmadığı, Cumhuriyetin bütün ruhunun bütün kuvvetinin kanuna uygun ve hukuk kurallarına bağlı olduğu dile getirilerek; *“Cumhuriyetperver bir hükümet hürriyete, hürriyet-i vicdan ve matbuata tecavüz edemez”* sözleriyle tutuklanan gazetecilerin savunuculuğu yapılırken, gazetecilerin suçlarının olmadığı bu durumun asıl sebebinin basının susturulması olduğu ileri sürülmüştür⁶⁰.

İstiklal Mahkemesi çalışmaya başlamış, mektubun yayımlandığı gazetelerin sahipleri Hüseyin Cahit, Velit Ebüzziya ve Ahmet Cevdet beylerle, gazetelerin sorumlu müdürleri tutuklanmıştır. Bu gazeteci grup dışında Lütfi Fikri Bey de tutuklanarak sorguya çekilmiştir.

Lütfi Fikri Bey, iki delil ile suçlanmıştır birincisi *“Akşam”* gazetesi sahibi Necmettin Sadak'a *“Milli egemenliğin, mutlaka Cumhuriyet ile tev'em olmadığını ve cismani hükümsüz Halifeliğin yaşatılmayacağını”* ifade eden bir yazı vermiştir. Bu yazı savcının elindedir. İkincisi ise Tanin'de yayımlanan *“Zatı Hazreti Hilafet Penahiye”* diye yayınlanan açık mektupta: *“Ölüm tehlikesi olsa bile hanedanının düşmemesi için istifa etmeyi düşünmemesi”* hususunda halifeye metanet öğüdü vermiş ve direnme yolu göstermişti.

Bu yazılar ve fikirler, 1 Kasım 1922 tarihli karara aykırı hareketlerdi. Hıyanet-i Vataniye kanuna göre, suçtu; savcı kanununun 1. maddesine göre suçlandırılmasını, 2. maddeye göre de ceza verilmesini istiyordu: Asmak suretiyle ölüm cezası. Duruşmanın ilk oturumu 19 Aralık 1923 günü yapılmış ve ikinci oturum 24 Aralık gününe bırakılmıştır.

“İstikbal” gazetesinde Lütfi Fikri Bey'in tevkif süreci takip edilerek titizlikle tevkif sebebi hakkında bilgi edinilmiştir. Konuyla ilgili yazıda Lütfi Fikri Bey'in millet istiklali ve vicdanı ile tanınmış yüksek bir şahsiyet olduğu kendi makalesinde fikirlerini gayet açık ve samimi olarak ortaya koyduğu belirtilerek; *“Lütfi Fikri Bey çok samimi ve temiz bir muhalefeti ile hemen her devirde kendini mütemayiz bir mevkide göstermiştir. Gizli kapaklı iş bilmez. Fikri ve düşüncesinde ve her hareketinde daima mertliği*

⁶⁰ *İstikbal*, 11 Kanun Evvel 1339/1923 No:1082 s.1-2-3; *İstikbal*, 12 Kanun Evvel 1339/1923, No:1083, s.1-2-3

samimiyeti tercih eder” ifadeleri ile Lütfi Fikri Bey’den övgüyle bahsedilmiştir. “Akşam” gazetesinde de fikrini, düşüncesini ilmi açıdan açık olarak ortaya koyduğu, insanın herhangi bir fikrinden dolayı sorumlu tutulmayacağı takdirde neticede Lütfi Fikri Bey’in suçlu olmadığı ön görülerek beraat edeceği umulmaktadır⁶¹.

Konuyla ilgili Gazete’nin bir diğer yazısında ise “*Hakimiyet-i Milliye*” ve Cumhuriyet idaresinde kanunun üstünde hiçbir kuvvet olmadığı, milletin Cumhuriyette yalnız bir idare şekli görmediği, ondan faydalı işler beklediği yazılarak; “*millet istiyor ki Cumhuriyet hakikaten adil bir cemiyet olsun, herkes kanunlara tam bir hürmet içinde Kemal-i emniyetle hukukundan istifade etsin, çalışıp çabalasın, say ve liyakatinin mükafatı muhakkasını alsın*” sözleriyle aslında Cumhuriyetin insan modeli tarif edilmeye çalışılmıştır. Kanun dışına çıkılarak keyfi uygulamaların ülkeye zarar vereceği, dolayısıyla halkın muhabbet ve hürmetle birbirlerini kucaklamaları bin bir ihtiyaçla kıvranan varlığını kurtarmak, yaşatmak için aydınlatılması gerektiği üzerinde durulmuştur⁶².

Lütfi Fikri Bey’in davasının sonuçlanmasına yakın günlerde konu tekrar Gazete de ele alınmış ve İstiklal Mahkemesi’nin vereceği kararın memleketin geleceği noktasından çok önemli olduğu, bu kararın ülkeyi yönetenlerin zihniyet ve temayülü açısından kamuoyunun fikir sahibi olacağı, neticede bu meselenin sadece adli bir mesele olmadığı dolayısıyla Lütfi Fikri Bey hakkında adilane bir kararın verilmesi, çünkü Lütfi Fikri Bey’in kanunun men ettiği bir fiile cüret etmediği tekrarlanarak açıklanmaya çalışılmıştır⁶³.

Duruşmanın 24 Aralık gününe bırakılması sonucu Lütfi Fikri Bey ve avukatları kendisine yüklenen suçlarla-saltanatın kaldırılması kararı ile bir ilişkisi olmadığını akademik yollarla savunmuştur. Halifenin istifasını önlemek amacıyla yazılmış yazının ve Akşam gazetesine verilen karşılıktaki satırların yanlış yorumlandığını, suç unsuru olmadığını 1 Kasım 1922 yani saltanatın kaldırılması kararına muhalif bulunmadığını söyleyerek savunmalarını yapmışlardır. 27 Aralık 1923 günü mahkemenin kararı açıklanmıştır. Lütfi Fikri Bey halifeyi, yıkıcı emeller etrafında kanunun mutlak ve açık yasaklamasına rağmen faaliyete sevk ve tahrik etmekle suçlandırılmış ve Hiyanet-i Vatanîye Kanunu’nun 3. Maddesine uyularak beş yıl kürek hapsine mahkum edilmiştir⁶⁴.

⁶¹İstikbal, 23 Kanun Evvel 1339/1923 No:1089 s.1-2

⁶²İstikbal, 25 Kanun Evvel 1339/1923 No:1091 s.1

⁶³İstikbal, 25 Kanun Evvel 1339/1923 No:1091/1 s.1-2

⁶⁴N. H. Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, s.146-147

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nda toplumun bireyleri Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bütünleşmişlerdir. Ancak savaştan sonra toplum yaşamıyla ilgili çözümü kolay olmayan sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu sorunlar; tüm kurumları oluşturmak, siyasi partileri yasallaştırmak, bunları işlerliğe kavuşturmak olarak toplumun ekonomik ve siyasi yapısı yönünden çok zordur.

Bunların yasal olarak gerçekleştirilmeye başlanması da yeni çatışmaların, ayrılıkların, değişmeyi durdurucu, geriletici güçlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Temel sorun değişmek, çağdaşlaşmaktır. Sorunun kısa sürede çözülmek istenmesi aslında yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Tek bir siyasi parti kurulması "*İstikbal*" gazetesinde yoğun bir siyasi özgürlükler tartışmasına yol açmıştır. Oysa Mustafa Kemal Paşa çağdaşlaşmak ve kalkınmayı sağlamak için güçlü bir hükümetin gerekli olduğu bilincindedir. Mustafa Kemal Paşa geçici bir otoriter yönetim modeli kullanmış ve bir süre sonra demokrasiye düzenli bir biçimde geçişin temelini oluşturmuştur.

Bu gelişmeler "*İstikbal*" gazetesi ve Lütfi Fikri Bey tarafından eleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılması sürecinde "*İstikbal*" gazetesinde kişilerin temel hak ve özgürlükleri bağlamında ele aldığı çoğunluğu eleştiri olan yazılarla kişisel bir yönetime gidildiği ileri sürülmüştür. Milli egemenlik ve milletin tam bağımsızlığı gibi ilkeler savunulmuştur. Meşrutiyetçi olan Lütfi Fikri Bey'in yazılarıyla bazı konu ve noktalarda paralellik olmasına karşılık "*İstikbal*" gazetesinde hukukun üstünlüğü basın özgürlüğü ele alınmış bu bağlamda özetle bir "*Cumhuriyet insan modeli*" ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, 1919-1927, Ankara, 1989

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, Belge 537, s.520-521

TBMMZC, XXIX/1, s.182-192

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), II./28, s.283-286

2- Gazeteler

Cumhuriyet

İstikbal

3- Kitaplar

ALBAYRAK, Hüseyin, **Trabzon Basın Tarihi**, Ankara, 1994.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul, 1961.

Atatürk Ansiklopedisi, Türkiye Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, IX, (Yay. Haz. Kemal Zeki Gençosman) İstanbul, 1981.

AYBARS, Ergun, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I, İzmir, 1986.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri, Yakın Tarihimizin Gerçekleri**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1997.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal, 1922-1938**, III, İstanbul, 1978.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar**, İstanbul, 1977.

COŞAR, Ömer Sami, **Milli Mücadele Basını**, İstanbul, 1964.

ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadelede “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na Geçiş (1918-1923)**, İstanbul, 2002.

DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis’te Muhalefet İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey’in Günlüğü, (Yay.Haz.Yücel Demirel), Arma Yayınları, İstanbul 1991.

EROĞLU, Hamza, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

Faik Ahmet (Barutçu), **Hatıralar, Birinci Defter**

Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hakimiyet Mücadelesi, (Yay. Haz. Mehmet Akif Tural), Ankara 2005

- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, II, Ankara, 1988.
- Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul, Sel. Yay, 1955.
- ÖKE, Mim Kemal, **Mustafa Kemal Paşa ve İslam Dünyası Hilafet Hareketi**, İstanbul, 1999.
- ÖZEL, Sabahattin, **Millî Mücadelede Trabzon**, Ankara, 1991.
- SONYEL, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı Dış Politika**, II, Ankara, 1991.
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, I, İstanbul, 1973.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, İstanbul, 1995.
- TUNCAY, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması**, İstanbul, 1999.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2.Kitap, Bilgi Yayınları. Ankara, 1992.
- ULUĞ, Naşit Hakkı, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1975.
- YALMAN, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, II, Ankara, 1970.
- YÜKSEL, Murat, **Ali Şükrü Bey ve Topal Osman Ağa**, Trabzon, 1993.

4 Makaleler

- GÜNEŞ, İhsan, “1923 Seçimlerinde Oylar Nasıl Kullanıldı”, **AÜSBF Dergisi**, XLVI, S.1, (1991), s.253-264.
- ÖZKAYA, Yücel, “Türk Basınında Cumhuriyetin Öncesi ve Sonrası”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, III, S.11, (Mayıs 1993), s.279-310.

Makalenin Geliş Tarihi: 01.04.2018
Kabul Tarihi: 10.04.2018
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

SELİM SIRRI BEY'İN (TARCAN) SİHHİ ÇOCUK OYUNLARI

HEALTH CHILDREN GAMES OF SELİM SIRRI (TARCAN)

Doç. Dr. Makbule SARIKAYA *

ÖZ

Selim Sırrı (Tarcan) Bey Türk beden eğitiminin önemli isimlerindendir. Beden terbiyesine ilişkin yüzlerce eseri arasında Terbiye ve Oyun Mecmuası, Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı beden terbiyesi mirasını yansıtan süreli yayınlardan biridir. Ağustos 1911'de İstanbul'da yayına başlayan Terbiye ve Oyun Mecmuası, yetişen yeni nesle ihtiyacı olan ruh ve beden terbiyesini vermeyi hedeflemiştir. Günümüzden 105 yıl önce yayınlanan bu dergide, Selim Sırrı Bey'in icadı olan beden terbiyesine ilişkin birçok çocuk oyunu, jimnastik ve sıhhi oyun bulunmaktadır. Çocukların beden gelişimini ve sıhhatini gerçekleştirmek için ailelerin çocuklarına kolayca uygulayabileceği sıhhi oyunlar ve çocuk jimnastikleri fotoğraflarla tanıtılmıştır. “*Sıhhi Çocuk Oyunları*” başlığı ile tam sayfa fotoğraflar ve altındaki tanıtımla verilen 24 adet oyun ve hareketi Selim Sırrı Bey kendi çocukları üzerinde gösterip anlaşılır bir içerikle okuyucuya sunmuştur. O, bu oyunlarla çocukların eğlence, hareket ve oyun ihtiyaçlarını karşılamalarının yanında onların kemik, kas ve iç organ gelişimlerine ve bireysel ve toplumsal disiplin kazanmalarına yardımcı olmayı hedeflemiştir. Çalışmada, bu oyunlar ve özellikleri incelenmektedir.

Anahtar kelime: Selim Sırrı (Tarcan), Beden Terbiyesi, Sıhhi Çocuk Oyunu, Terbiye ve Oyun Dergisi

ABSTRACT

Selim Sırrı (Tarcan) Bey is one of the important names of the Turkish physical education. Education and Game magazine, which is among hundreds of works published by him on physical education, is one of the periodicals that reflect the

* Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi:
makbulesarikaya@ardahan.edu.tr

physical education heritage inherited by the Republic of Turkey. The Education and Game magazine that was started to be published in Istanbul in August 1911 aimed to give the mental and physical education needed by the new generation. This magazine published 105 years ago includes many children games, gymnastics and health games in regard to the physical education invented by Selim Sırrı Bey. Health games and children gymnastics that families can easily apply on their children for the bodily development of the children and their health were given with photographs. 24 games and movements given with full-size photographs and the information below them under the title of “children health games” were shown on the children of Selim Sırrı Bey and presented to the readers with an intelligible content. These games aimed to help the bones, muscles, and inner organ development and gaining individual and social discipline of the children, as well as fulfilling their fun, needs. This study has examined these games and their properties.

Key words: Selim Sırrı (Tarcan), physical education, children health games, movement and game magazine.

Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in¹ Türk beden eğitiminin önemli isimlerindedir. Beden terbiyesine ilişkin yüzlerce eseri arasında Terbiye ve Oyun Mecmuası, Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı beden terbiyesi mirasını yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Günümüzden 105 yıl önce yayınlanan bu dergideki beden terbiyesine ilişkin birçok çocuk oyunu, jimnastik ve sıhhi oyun genellikle Selim Sırrı Bey'in icadıdır. Selim Sırrı Bey'in yönetiminde 1911 Ağustos'undan itibaren yayın hayatına başlayan Terbiye ve Oyun, topluma ihtiyaç duyduğu sıhhi, bedeni ve ahlaki terbiyeyi kazandırmayı hedeflemekteydi. Dergi, “*Gençlere terbiye-i fikrîye ve bedeniyesine hadim on beş günde bir neşr olunur Mecmua*”² olarak zengin bir yazar kadrosuyla İstanbul'da yayına başlamış ve bir yıl boyunca ayda iki kez düzenli olarak çıkmıştır. Dünya savaşının yaklaştığı dönemde 24. sayısına ulaşan dergi maddi sıkıntılardan

¹ Selim Sırrı (Tarcan) 25 Mart 1874 yılında Mora Yenişehir'de doğdu. Babası Harput'a bağlı Kesrik Köyünden Albay Yusuf Bey, annesi Manastır'da Kâtip Selim Efendi'nin kızı Zeynep Hanım'dır. 1876'da Karadağ savunmasında babasının şehit olması üzerine ailesiyle İstanbul'a gelen Selim Sırrı Bey, İstanbul'un savaş koşullarında annesi tarafından yetiştirildi. 1882'de Galatasaray Sultanisine kaydedilen Selim Sırrı Bey'in en sevdiği ders jimnastikti. Selim Sırrı Bey, ekonomik zorluklar karşısında 1890'da okulu bırakmak zorunda kaldı ve aynı yıl Mühendishane-i Berri Hümayunda (Askeri Mühendis ve Topçu Okulu) açılan sınavı kazanarak, parasız yatılı olarak buraya kaydoldu. Eğitimi süresince okul derslerinin dışında çeşitli spor dallarıyla ilgilenmeyi sürdüren Selim Sırrı, okuldan 1895 yılında mezun oldu ve aynı yıl İzmir'e atanarak, aydın bir çevre ile tanışma imkânı buldu. Askerliğini sürdürürken, bir yandan İzmir İdadisi'nde öğretmenlik yaptı, bir yandan da Hizmet gazetesinde yazarlığa başladı. 1897'de Hoca Yusuf Ziya ile birlikte “*Darülfırfan*” adlı özel bir spor okulu açtı. Selim Sırrı, 1900'de Karadeniz Boğazı İstihkâm Birliğine tayin olunduktan sonra İstanbul'da bulunduğu süre içinde halkın spor kültürünü ve bilgisini arttırmak için Servet-i Fünun Mecmuasında yazmaya devam etti. Dergideki yazılarının yanında özel ders veren Selim Sırrı Bey, 1903 yılında Mühendishane-i Berri Hümayuna jimnastik ve eskrim hocası olarak atandı. 1905'de Hadiye Fikri Hanım ile evlendi. İstanbul'da gösterdiği başarılar ile Padişah yaverliği yapan Selim Sırrı Bey, 1907'de İttihat ve Terakki Cemiyetine girdi ve politika ile uğraştı. 1908 Meşrutiyet'in ilanından sonra Cemiyetin Merkez idaresi ile ilişkileri bozulunca istifa etti. Ekim 1908'de özel bir beden terbiyesi okulu açtı ve 1909'da İsveç'e görevli gönderildi. İsveç Kralı'nın ordusunda bulunan Selim Sırrı Bey, 1910'da ülkesine döndü ve İstanbul'da Vilayat-ı Osmaniye Mekatibinde Terbiye-i Bedeniye Müfettişliğine atandı. Selim Sırrı Bey, programlı bir beden eğitimi ve jimnastik faaliyetine başlayarak, bu derslerin kız okullarına ve medreselere de konulması için girişimlere başladı. Kız okullarında beden eğitimi dersi koymayı başaran Selim Sırrı Bey'in gayreti ile İstanbul Gençleri Terbiye-i Bedeniye Kulübü kuruldu. 1919–1920 yıllarında Yüksek Öğretmen Okulu Müdürü olarak çalışmalarını sürdürdü. 1925'de Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) döneminde Beden Terbiyesi Müfettişliğine atanan Selim Sırrı Bey, beden terbiyesi öğretmeni yetiştirme konusundaki hayalini gerçekleştirmeye başladı. Maarif Vekili Mustafa Necati Bey döneminde Türkiye'nin ilk Beden Terbiyesi Okulunu açtı ve 1928'de Terbiye-i Bedeniye Tarihi adlı eserini yazdı. 1930'a kadar beden eğitimi öğretmeni yetişme çalışmalarını sürdüren Selim Sırrı Bey, Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü Beden Eğitimi Bölümünün açılmasında çalıştı. 1 Mart 1935'de Maarif Vekâleti Başmüfettişliğinden emekli olan Selim Sırrı Bey, 1938–1946 yıllarında Cumhuriyet Halk Partisinde Milletvekili oldu. Yazın hayatına emekli ve milletvekiliyken de devam eden Selim Sırrı Bey, 2 Mart 1957 yılında 84 yaşında öldü. (M. Şevki Çapan, **Türk Sporunda Selim Sırrı Tarcan**, Muğla, 1999.)

² **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:1, 1 Ağustos 1327, s.1. Terbiye ve Oyun'un yazar kadrosu: Selim Sırrı, Osman Fahri, Doktor İhsan, Mesud Fani, Ali Ulvi, Edhem Necdet, İbrahim Alaaddin, Ahmed Robenson, Eva Rudo, A.Kazım, Mehmed Sadık Beylerden oluşmaktaydı. (S. Sönmez, “*Eski Harfli Spor Dergileri*”, **Tombak**, 24, (Şubat 1999), s.66.)

dolayı yayına ara vermiştir. On yıl aradan sonra “*Terbiye ve Oyun*” ismiyle tekrar Temmuz 1922’de çıkmaya başlamıştır.

İlk sayısının sunuşunda Selim Sırrı Bey, derginin amacını sosyal hayata dair iki önemli meseleyi yani terbiye ve oyunu esas alarak, gençlerin beden ve fikir gelişimine katkı sağlamak şeklinde³ belirtmiştir. Her iki dönemde de Selim Sırrı Bey’in idaresinde çıkan dergi, farklı dönemlerde yayınlansa da içerik ve amacını değiştirmemiştir. 1911 ve 1922 yıllarındaki yayın döneminde dergi, beden eğitimi konusunda ve gençliğin beden ve ruh sağlığının güçlendirilmesi eğitime yönelik aktif faaliyet göstermiştir. Dergi, oyun ve terbiye konusundaki bilgileri, hikâye, anı, bilimsel makalelerin yanında fotoğraf, resim ve çizimlerle okuyucuya ulaştırmıştır. Oyunları kendi arasında gruplandırılmış ve çocuklar için olan oyunları “sıhhi” başlıklı ayrı bir bölümde değerlendirmiştir. Halk sağlığı konusunda önemli çalışmalar yapan Selim Sırrı Bey, bu oyunlarla halkın sağlıklı yaşaması ve özellikle yeni yetişen kuşakları zinde ve sağlıklı olduğu kadar bilinçli ve spor kültürüne sahip disiplinde yetiştirmek için çalışmıştır.

Derginin 1911’deki ilk döneminde yer alan “*Sıhhi Çocuk Oyunları*” ve “*Sıhhi Çocuk Jimnastikleri*” dergide bir bölüm haline getirilmiş ve sıhhi hareketler derginin birçok sayısında fotoğraflar ve altındaki açıklamalarla yayınlanmıştır. Böylece gençliğe, ideal ruh ve beden terbiyesi bilgisini sıhhi oyunlarla vererek, beden eğitimi bilgisini eğlenceli bir şekilde sunmuştur. Bu oyunlarla çocuklar eğlenirken, ebeveynler çocuklarının sağlıklı beden gelişimine katkıda bulunabilecek hareket ve oyunları öğrenmektedirler. Selim Sırrı Bey, beden terbiyesine yönelik bu hareketleri kolektif veya bireysel özelliklerine göre spor, beden terbiyesi, oyun, jimnastik gibi çeşitli isimler altında ele almıştır. Terbiye ve Oyun’da çocuk sağlığına yönelik yaklaşık 24 sıhhi çocuk oyunu ve sıhhi çocuk jimnastiği tanıtılmış ve ayrı bir sayfa numarası olmayan fotoğraf kâğıtlarıyla verilmiştir.

Terbiye ve Oyun dergisinde “*Sıhhi Çocuk Oyunları*” başlığı ile sunulan at-tut, çember, ip atlama, at ve kum oyunlarının yanında sıhhi çocuk jimnastikleri ve bel kemiği hareketleri de fotoğraflarla anlatılmıştır. Tanıtılan oyun ve hareketlerde uygulamayı kendi çocukları üzerinde gösteren Selim Sırrı Bey, bir tam sayfada yer alan bu fotoğrafların altına konuyla ilgili açıklamalar yapmıştır. Terbiye ve Oyun dergisinde okuyucunun dikkatini çekmek ve anlaşılabilirliği arttırmak amacıyla fotoğraftan yararlanan Selim Sırrı Bey, dönemin dergileri arasında sık fotoğraf kullanabilen ve bu

³ S. Sırrı, “*Aramızda*”, **Terbiye ve Oyun**, Sene:1, No: 1, 1 Ağustos 1327, s.1.

fotoğraflarda yapılacak hareketi veya oyunu tanıtan kareleri seçebilen başarılı bir beden terbiyecisidir. Böylece o, fotoğrafın gerçekçiliğini başarılı bir bilgi kaynağı olarak kullanmış ve okuyucuya, aktif öğrenme ve anlamayı geliştiren fotoğraflarla oyunlara ait hareketleri detaylı inceleme ve canlandırma fırsatı vermiştir. Bu şekilde yarattığı fiziksel ve zihinsel deneyim ile nesnellik ve gerçeklik kazanan görsel kayıtları, yol gösterici olarak sunmuş ve başarı etkisini arttırmıştır⁴.

Beden terbiyesi yönüyle tanıtılan oyun ve sıhhi hareketlerin özellikle çocukların beden gelişimi ve yaşlarına uygun olmasına dikkat edildiği, bunların hangi yaşlarda nasıl ve ne kadar sıklıkla yapılacağı ve nelere dikkat edilmesi gerektiğinin açıklandığı görülmektedir. “*Top, çember, kum, at ve ip oyunları*yla” ve sıhhi jimnastiklerle çocukların hareket ihtiyaçlarını gidermek ve onların beden gelişimine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Beden terbiyesi bakımından çocuklara yönelik hareket, duruş, nefes alma tekniklerinin yanında kemik ve kas gelişimini dikkate alan hatta iç organlara da fayda sağlayan hareketlere yer verilmiştir.

Oyunlarda eğlenme ve yarışmanın ötesinde çocuğa kapsamlı bir beden terbiyesi vermek hedefi vardır. Örneğin bir top oyunu sadece çocuğun topun peşinde koştuğu bir araç olmaktan öte tasarlanarak dikkat, denge, duruş, koordinasyon ve kontrol gibi unsurları içine alan ve yaşına ve bedensel gelişimine uygun nitelikleriyle sunulmuştur. Dergide tanıtılan ip, çember, kum ve top oyunları ile çocuklarda denge ve el göz koordinasyonunun geliştirilmesi, bedenini kontrol edebilme ve birlikte bir işi yapabilme nitelikleri kazandırılmak istenmiştir. Örneğin at-tut oyununda, iki çocuk arasında yakın bir mesafede ve file yardımıyla yönlendirilen topun zamanla mesafenin arttırılması ve çocukların filesiz olarak topu birbirlerine atıp tutabilme yeteneği kazanabilmesi onların beden gelişimi özelliklerinin dikkate alındığı bir içerikle ele alınmıştır. Ayrıca bu oyun ve hareketlerin ebeveynin katılımıyla yapıldığı zaman çocuk ile paylaşımın arttığı ve hareketlerin daha eğlenceli bir oyuna dönüştüğü, ebeveynin ise hareketler konusunda bilgi, bilinç ve tecrübe kazandığı vurgulanmıştır. Bu yönüyle Terbiye ve Oyun’da tanıtılan sıhhi hareketler, faydalı, kolay, sağlıklı, masrafsız ve eğlenceli; herkes tarafından ve her yerde rahatlıkla uygulanabilir ve bilindik oyun ve hareketlerin beden terbiyesi ilkeleriyle ilişkilendirilerek tasarlanan etkinliklerdir. Ayrıca uzmanlık gerektirmeyen ve her ebeveynin zorlanmadan çocuğuna gösterebileceği bu sıhhi

⁴Esra Danacıoğlu, **Geçmişin İzleri**, İstanbul, 2001, s.91.

hareketler her ebeveyni bir beden terbiyecisi kılabilirdi gibi onlara beden terbiyesi ve sıhhat konularında hayatlarında her daim uygulayabilecekleri bilgiler de vermektedir.

Tanıtilan oyunlardan biri olan “*Çember oyunu*”, 3-5 yaş çocuklarının koşma ihtiyaçlarına yönelik tasarlanmış bir grup oyunudur. Bu oyunda çocuk koşarken çember ile meşgul olduğundan hem çok hızlı koşamayacak hem de çemberi kontrol ederek denge ve dikkatini geliştirebilecektir. Ayrıca çocuğun bir grubun içinde sosyalleşmesi ve açık havadan yararlanması çocuğun beden gelişimine de fayda sağlayacaktır. Yine çocukların çemberi düşürmeden belirli bir hedefe yönlendirilmesiyle ve belirli bir hareketi takip etmeleriyle bir tür jimnastik yaptırıldığı gibi onlara spor disiplini de kazandırılabilir.

Kumun kullanıldığı oyunlarla, özellikle şehirlerdeki çocukların açık havadaki oyun ihtiyaçları üzerinde durulmuştur. Şehirdeki çocuk park ve bahçelerinde biraz kum ile çocukların yaratıcılık, paylaşım ve oyun ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı anlatılmıştır. Avrupa şehirlerinden verilen örneklerde kum ile oynayan onlarca çocuğun oyuncaklarıyla, birbirleriyle ve kumla olan ilişkileri ve neşeleri ele alınmıştır. Kum kümeleri arasındaki çocukların kumda şekiller yapması, kumu bir yerden bir yere taşıması, oyuncaklarına doldurup boşaltması gibi birlikte oynamalarıyla, bahçenin bir okula dönüştüğü anlatılmıştır. Kum oyunlarındaki işbirliği duygusuyla çalışan çocuklara, zor bir işin yardımlaşma ile kolaylıkla çözülebileceği kavratılmak istenmiştir. Ayrıca kumu bir arabaya yüklerken bu işin nasıl yapılacağı, küreğin nasıl tutulacağı, kumun nasıl taşınacağı, kumun nasıl şekillendirileceği gibi sosyal, bedeni ve estetik yönlerin değerlendirilmesi de bu yolla sağlanabilecektir. Tüm bu faydaları göz önüne alınarak, bahçenin bir tarafına dökülecek birkaç küfelik kum ile çocuklara mükemmel ve yararlı bir oyun alanı yaratılabileceği okuyuculara örnek olarak verilmiştir.

“*İp oyunu*”, çocukların atlama ve zıplama ihtiyaçlarına eğlenceli ve eğitici bir çözüm olarak sunulmuştur. Çocukları hoplayıp zıplama isteklerinden mahrum bırakmak yerine bu durumu bir oyuna dönüştürmek için ip oyunları önerilmiştir. 3 yaşında bir çocuk bir karış yerden atlarken dizlerini yaylandırarak bedenini sağlamlaştırırken ip atlama oyunu için beş yaş ve üzerine onay verilmiştir. Nasıl ip atlayacakları öğretilen çocukların bu oyunda fazla terlemesi veya yorulması durumunda hastalanabilecekleri böylece yarar yerine zarar getirebilecek durumlara karşı ebeveynler uyarılmıştır⁵.

⁵ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:2, 15 Ağustos 1327, (sayfa numarasız)

“*At oyunu*”, 4-5 yaşındaki sağlıklı bir çocuğun koşup bağırmasına fırsat veren eşli bir oyun olarak tanıtılmıştır. Çocukların severek oynayacakları bu at oyununda çocuklardan biri çingiraklı bir koşum takımı ile at olurken diğeri de onu kontrol eden olacaktır. Dengeli birliktelik ve uyum gerektiren bu açık hava oyununda çocuklar istedikleri kadar koşup, atlayıp, bağırıp eğlenebileceklerdir. Böylece çocukların ellerine geçirdikleri bir kamışı iki bacağının arasına alıp at yaptığı ve koştuğu bu oyunda, koşarken düşüp bir yerlerini yaralama riskine karşı önlem de alınmış olacaktır. Bundan dolayı at oyunu iki kişilik ve koşum takımlı olarak önerilmiştir⁶.

Dergide, sıhhi çocuk jimnastikleriyle, beden gelişimine uygun ve beden terbiyesini hedef alan bir takım hareketler tanıtılmıştır. Üç yaşından itibaren çocuklara tatbik edilebilecek bu jimnastik hareketlerinin uygulamaları detaylı olarak tarif edilmiştir. Hareketlerin nasıl, ne zaman, ne kadar ve niçin yapılacağı; süre, uzunluk ve yaş özelliklerine göre anlatılmıştır. Kız ve erkek çocuklara masa üzerinde, yerde veya bahçede ebeveyni yardımıyla veya çocuğun kendisi tarafından yapılacak hareketler anlatılmış ve fotoğraflarla gösterilmiştir. Hareketlerin kas ve kemik gelişimleriyle olan ilişkilerinin yanında batın ve mesane gibi iç organları etkileyen özelliklerine de dikkat edilerek hazırlandıkları görülmektedir. Sadece hareket-i batıniye başlığı ile 3 ayrı hareket tanıtılmıştır. Bunlardan henüz yürümeye başlamış çocuklar için faydalı olan ve her sabah birkaç kez tekrarlanması önerilen batın hareketlerinin, farklı yaşlardaki çocuklara nasıl yaptırılacağı da yine ayrıntılı olarak verilmiştir⁷.

Ayrı bir başlık ile verilen “*amud-i fekari*” (bel kemiği) hareketleri en çok üzerinde durulan konudur. Bel kemiği hareketleri kapsamında on ayrı resimle tanıtılan sıhhi hareketler, 3-7 yaş çocuklarına ebeveynleri yardımıyla yaptırılan sırt, omurga ve bel kemiğinin sağlıklı gelişimine yönelik uygulamalardır⁸. Çocuğa bu hareketlerin nasıl, nerede ve ne şekilde yaptırılacağına detaylı anlatıldığı sıhhi jimnastiklerin belirli sayıda ve belirli tekniklerle yaptırılmasının çocuk için faydaları da belirtilmiştir. Belkemiği hareketleri dâhilinde bacakların güçlendirilmesi için yürüyüş ve oturuş şekillerine yer verilerek çocukların bacak çarpıklığının önlenebileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca yedi yaşından küçük çocukların genellikle karınlarını çıkarır halde yürüdükleri, bunun belkemiğinin şeklini bozabileceği ve önlem için hangi hareketin

⁶ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:1, 1 Ağustos 1327, (sayfa numarasız)

⁷ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:8, 15 Teşrinisani 1327 (sayfalar numarasız)

⁸ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No: 9, 1 Kanununevvel 1327, (sayfa numarasız)

hangi sıklık ve ne kadar sayıda yapılacağı anlatılmıştır⁹.

Henüz emeklemekte olan çocukların zorla ayağa kaldırılmaması veya yürütece bindirilmemesi konusuna da dikkat çeken Selim Sırrı Bey, daha ayakta durma yeteneği gelişmeyen bu çocukların bacaklarını çarpıtacak uygulamaların zararlarından ve emeklemenin belkemiğine faydalarından bahsederek çocuk yetiştiricileri bilgilendirmiştir. Ebeveynlere çocukların belkemiğini güçlendirmek için yedi yaşına kadar onlara keçi, kuzu, tavşan ve kurbağa gibi hayvanları taklit ettirdikleri oyunlara yönlendirmesi önerilmiştir. Ayrıca belkemiğinin çarpılmaması için çocuğun ayakta ve otururken duruşlarına dikkat edilmesi ebeveyne tavsiye edilerek, 5-8 yaş arası çocukların dik şekilde yürütülmeleri, belini bükme ve dirseklerini kırma durumunda uyarılmalarına dikkat çekilmiştir. Yine çocukların kemiklerinin yumuşak olmasından dolayı doğru vücut hareketleriyle kemik gelişimine katkı sağlanacağı gibi onlara köprü hareketi gibi jimnastiklerin de yaptırılmasıyla eklemlerinin güçlendirilmesinin mümkün olduğu anlatılmıştır.

Son olarak “*hareket-i zahriyye*” başlığı ile sırt ve kaburga kemiklerine yönelik hareketler üzerinde durulmuştur. Ebeveynin kontrolünde yaptırılan bu hareketlerin çocuğun kaslarının güçlenmesi ve kemik gelişimine katkı sağlaması hedeflenmiştir. Germe ve gevşetmenin esas alındığı hareketlerde çocuğun nefes kontrolü yapması da tavsiye edilmiştir. Çocuklara yararlı hareketler arasında doğru nefes alma konusu, yaz ve kış aylarında kapalı ortamda veya açık havada nasıl nefes alınıp verileceği İsveç usulü beden terbiyesine göre tarif edilmiştir¹⁰.

Sonuçta Terbiye ve Oyun’da fotoğraflarla tanıtılan 6 sıhhi oyun, 18 sıhhi çocuk jimnastiği ile çocukların sağlıklı vücut gelişimleri ve beden terbiyesi ihtiyaçları karşılanmak istenmiştir. Oyun ve hareketler, boyut, şekil ve sunum tekniklerinde benzer bir içerik ve anlatım tarzıyla verilmiştir. Hareketler tanıtılırken, nasıl uygulanacağı, nelere dikkat edileceği ve bu hareketlerin hangi faydaları sağlayacağı resim altındaki açıklamaların içine yerleştirilmiştir.

⁹ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:12, 15 Kanunusani 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:12, 15 Kanunusani 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:13, 1 Şubat 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:13, 1 Şubat 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:14, 15 Şubat 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:14, 15 Şubat 1327; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:15, 1 Mart 1328; **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:16, 15 Mart 1328.

¹⁰ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:10, 15 Kanunuevvel 1327(sayfa numarasız)

SIHHİ ÇOCUK OYUNLARI



AT TUT: Çocuklar üç yaşından itibaren top oyunlarına başlayabilirler. Bidayette topu doğru atmak ve yakalamak çocuklar için pek güç olduğundan resimde görüldüğü gibi ipten örülmüş torba şeklinde bir ağ istimali tevzi olunur. Tedricen aralarındaki mesafe arttırılmalıdır. Tayin-i istikamete ve tahmin-i mesafeye alıştıkları gibi topu el ile atıp tutabilirler. Her iki ellerini istimal etmeleri tembih edilmelidir. Top oyunları hem eğlenceli hem faydalıdır. Çocukları teşvik için bazen büyükler de bu oyunlara iştirak etmelidirler¹¹.

¹¹ **Terbiye ve Oyun**, Sene: I, No:1, 1 Ağustos 1327. (sayfa numarasız)



چنبر

اوج پش ياشنده چوققلىق قوشمق كى طيبىي كىلچى سىدر، فقط مقصدسىز قوشمق او نلرى هم يورار، هم اوصاندىر. براق چوقق بر آرايه كىلچى حس رقابتله مان يارشى قىلارلكه بوا كىلچى احوالده مضر در. اونلر كىلچى سىنى حسن صورتله اشغال ايجون چنبر چورتك بىك اى بىرندىر. چنبرى تعقيب اىك مجورى اونلر كىلچى شىتلى قوشمىلر بى مانع اولور. چنبرى دوشورمه دن سوق ايدى بىك ايجون لازم كلن مهارتى اکتسابه اوغراشىرلر. چنبر كىلچى ايجون اوجاچلى حركى چوققلىق مختلف استقامته قوشدىر و مختلف وضعىلر آلمغه مجبور ايدر كه بو حرکات بسپته كىلچى بد نلرى ايجون بر نوع زىمناسىك اولور .

ÇENBER: Üç-beş yaşında çocukların koşmak en tabii eğlencesidir. Fakat maksatsız koşmak onları hem yorar hem usandırır. Birkaç çocuk bir araya gelince hissi rabıtayla hemen yarışa kalkarlar ki bu ekseri ahvalde muzırdır. Onların mefkûresini hissi suretle işgal için çember çevirmek pekiyi bir tedbirdir. Çemberi takip etmek mecburiyeti onların pek şiddetli koşmalarına mani olur. Çemberi düşürmeden sevk edebilmek için lazım gelen hakareti iktisaba uğraşrlar. Çemberin ekseriya ivicacı (eğri büğrü) hareketi çocuğu muhtelif istikamette koşturur ve muhtelif vaziyetler almağa mecbur eder ki bu harekât bizatihi kendi bedenleri için bir nevi jimnastik olur¹².

¹² Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:1, 1 Ağustos 1327.

صحى چو جوق اويونلىرى



قوم ئاويونلىرى

اوروپا شەھەرلىرى پاركلرىنىڭ ھېسسىدە كۈمە كۈمە قوم يىغىنلىرىغا تەسادۇق ئىدىيەلەر . بونلر چو جوقلر ك اوبنامەلىرى ئىچون بىلدىھ طرفىدىن وضع ئىدىلشدر . ھر آقشام يىكرى اوتوز مېنى مېنى معصوم او قوم يىغىنى اوزرىنە ئوشوشورلر . كوچوك آرابالرىنى دولدوروب بوشاتىرلر . مەمدد تىھىچكلر وجودە كىتىرىرلر . اللرىدەكى كورەكلە چوقورلر قازارلر . قارىچىلر كى دورما بوب چالشىرلر ، قوشلر كى اوتوشورلر ، غىرىشىرلر . اوراسى عادتتا بر محفل صىياندر . چو جوق لساندىن آكلان اراب صراق ئىچىن اونلر ك معصومانە اويونلردىن داھا روچپورر بر منظرە متصور دكلدر . بو طىبىي صحى چو جوق اويونى اولياى اطفالە توصىيە ئىدەرر . باغچەك بر كوشەسىنە بر قاج كوفە قوم آتق بويوك بر كافت دكلدر .

KUM VE OYUNLARI: Avrupa şəhərləri parklarının hepsində küme küme kum yığınlارına təsadüf edilir. Bunlar çocukların oynamaları için belediye tarafından vazedilmiştir. Her akşam yirmi otuz mini mini masum o kum yığını üzerine üşüşürler. Küçük arabalarını doldurub boşaltırlar. Müteaddit tepecikler vücuda getirirler. Ellerindeki küreklerle çukurlar kazarlar. Karıncalar gibi durmayıp çalışırlar, kuşlar gibi ötüşürler. Orası adeta bir mahfil-i sıbyandır. Çocuk lisanından anlayın erbap merak için onların masumane oyunlarından daha ruhperver birer manzara mutasavver değildir. Bu tabii, sıhhi çocuk oyunu ulya-ı etfale (büyük yaştaki çocuklar)

tavsiye ederiz. Bahçenin bir köşesine birkaç küfe kum atmak büyük bir külfet değildir¹³.



İP ATLAMA OYUNU: Çocuklar bütün ihtara rağmen atlamaktan vazgeçmezler. Söz, nasihat, dayak beyhudedir. İlk fırsatta hiç olmazsa minderden aşağı atlarlar. Bu tabii ihtiyaca mani

¹³ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:2, 15 Ağustos 1327.

olmaktansa usulünü öğretmek daha muvafıktır. Henüz üç yaşında bulunan bir masumu bile elinden tutup bir karış yüksekliğinde basamaktan atlatmalı ve dizlerini yaylandırmayı talim etmelidir. Beş yaşındakilere ip atlama oyunlarına müsaade etmeli ve nasıl atlayacaklarını tarif edip göstermelidir. Pek faydalı ve sıhhi olan bu oyunu çocukların suiistimal edip fazla ter ve yorgunluğa maruz kalmalarına ebeveynin nezaret etmesi lazımdır. Aksi takdirde fayda yerine muzırat (zarar) melhuzdur (akla gelen)¹⁴.



AT OYUNU: Çocukların en çok zevk aldıkları oyun koşmak, bağırarak ve atlamaktır. Hatta

¹⁴ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:4, 15 Eylül 1327.

ekseriya yalnız kaldıkları zaman bağırsıp oradan oraya koşarlar. Sıhhati yerinde olan her çocukta bu hal tecelli eder. İyi bilinmelidir ki bir köşeye büzülüp oturan ve gülüp oynamak ihtiyacını göstermeyen çocuklar hastadırlar. Dört beş yaşında çocukların seve seve oynadıkları oyunlardan biri de at oyunudur. Bazı çocuklar ellerine geçirdikleri bir kamışı Beygir yaparak iki bacağı arasına kısıtırıp koşarlar ki bu tehlikelidir. Çıngıraklı bir koşum takımı mini minilerden birinin boynuna geçirip terbiyeleri de diğerinin eline vermek ve çıngırakları birinden çıkarıp diğerlerine takmak pek faydalı bir eğlencedir¹⁵.



SIHHİ ÇOCUK JİMNASTİKLERİ: Sıhhi çocuk oyunları gibi bir takım hareket-i münfaileden ibaret sıhhi çocuk jimnastikleri de vardır. Bunları evladının terbiye-i bedeniyesinde itina eden ebeveyn bazı kuvve-i hususiyeye riayet etmek şartıyla üç yaşından itibaren çocuklarına pek güzel tatbik edebilirler. Çocuğa başparmağınızı tutturup diğer dört parmağınızla bileklerini kavradıktan sonra yavaş yavaş yukarı kaldırmalı, ayakları yerden bir karış kalkınca beş on saniye o vaziyette tevkif edip yine yere indirmeli. Bu hareketi her sabah birkaç kere tekrar etmeli¹⁶.

¹⁵ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:4, 15 Eylül 1327.

¹⁶ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:6, 15 Teşrinievvel 1327.



صحي چوجوق ژيمناستيكلري

بو حرکت دخی اوج یاشندن اعتباراً قیز و ارکک چوجوقلره
یایدیرلا بیلیر . چوجوغی بر ماصه اوزرینه بوز اوستی یاتوروب
قوللرینی آرقایه دوغرو اوزاندیرمالی ، شهادت پارماغنکزی
طوتدورمالی ، یاواش یاواش باشنی یوقاری به قالدیرمالی - سوبله-
معلی ، چوجوق باشنی یوقاری به قالدیربرکن صرت عضلاتنک
وظائفی تسهیل اینک اوزره آللرندن کری وبوقاری خفیفجه چکمهلی
وبوحرکتی درت و بش دفعه تکرار ایتمهلی .

SIHHİ ÇOCUK JİMNASTİKLERİ: Bu hareket dahi üç yaşından itibaren kız ve erkek çocuklara yaptırılabilir. Çocuğu bir masa üzerine yüz üstü yatırıp kollarını arkaya doğru uzattırmalı, şehadet parmağınızı tutturmalı, yavaş yavaş başını yukarıya kaldırmasını söylemeli, çocuk başını yukarıya kaldırırken suret-i adalatının vezaifini teshil etmek (kolaylatmak) üzere ellerinden geri ve yukarı hafifçe çekmeli ve bu hareketi dört ve beş defa tekrar etmeli¹⁷.

¹⁷ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:6, 15 Teşrinievvel 1327.



حرکات بطنیه دن

هنوز دها بورومکه باشلاماش اولان چوجوقلرده وظائف
معاینه یی تسهل ایچین یایدیرلمسی موافق اولان حرکات منفعله
بطنیه درکه هر صباح بش الی اور دفعه تکرار ایدیلرسه بر
تأثیر صحت بخشاسی کورله بیلیر . اوج یاشنه قدر اولان
چوجوقلر ایچین بر ال ایله آیاقلری طوتیلوب دیگر ال ده بلینه
وضع ایدیلیر . دها بوبکاره الی خفیجه قارنک اوزرینه قویقله
اکتفا ایدیلیر .

HAREKET-İ BATİNIYEDEN: Henüz daha yürümeye başlamış olan çocuklarda vezai-i mesane-i teshil için yapılması muvafık olan hareket-i münfaile-i batniyedir ki her sabah beş ile on defa tekrar edilirse bir tesir-i sıhhat bahşesi görülebilir. Üç yaşına kadar olan çocuklar için bir el ile ayakları tutup diğer elde beline vazı edilir. Daha büyüklere elini hafifçe karnın üzerine koymakla iktifa edilir¹⁸.

¹⁸ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:8, 15 Teşrinisani 1327.



حرکات بطنیەدن

وظائف بطنیەنى تسهیل ایچین هنوز یورومکه باشلاماش اولان چوجوقلره هر صباح بش الی اون دفعه یایدیریلیر . بر حرکت منفعلله بطنیەدر . درت بش یاشینده کی چوجوقلره آياقلىرىنىك بيلكلىرىنه استناد ایدهرك بر حرکت فاعله صورتده یایدیریلیر . دهـا بويوكلر آياقلىرىنى بر محله استناد ایتدیروب پایه بیلیرلر . آياقلىر استناد ایتدیرمىزسه حرکت دهـا زیاده کوجله شیر .

HAREKET-İ BATINIYEDEN: Vezaf-i batıniyeyi teshil için henüz yürümeye başlamış olan çocuklara her sabah beş ile on defa yaptırılır. Bir hareket-i menfale-i batıniyedir. Dört beş yaşındaki çocuklara ayaklarının bileklerine istinat ederek bir hareketi-i faile suretinde yaptırılır. Daha büyükler ayaklarını bir mahale istinat ettirip yapabilirler. Ayaklar istinat edilmezse hareket daha ziyade güçleşir¹⁹.

¹⁹ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:8, 15 Teşrinisani 1327.



عمود فقري حرڪتلرندن

بوحرڪت اوج ياشندن يدي باشنه قدر چوجوقلره تطبيق ابديلان
حرڪات مصلحه ندر . شڪده كورولديكي وجهله چوجوغى آرڦه
اوسى بر ماصه اوزرينه ياتيروب ديزلرينك آلتى ماصه نك
كنارينه استناد ايتديروب اللرينى خفيفجه چكوب تترتمهلى
مناظرأ هر ايكي قوللرني ايلرى كرى باشنه يكرى دغه قدر
ايشلتهنى وينه چكدرك تترتمهله حرڪته نهايت و برمهلى در .
عمود فقريسنده خفيف بر انهنه بولونان چوجوقلر ايچينده پك
قائدهلى در .

AMUD-I FEKARİ HAREKETLERİNDEN: Bu hareket üç yaşından yedi yaşına kadar çocuklara tatbik edilen hareket-i muhtelifededir. Şekilde görüldüğü veçhile çocuğu arka üstü bir masa üzerine yatırıp dizlerinin altını masanın kenarına istinat ettirip ellerini hafifçe çekip titretmeli muntazaran her iki kollarını ileri geri yanına yirmi defa kadar işletmeli ve yine çekerek titretmelerle harekete nihayet verilmelidir. Amud-ı fekarisinde hafif bir inhina (eğrilik) bulunan çocuklar için de pek faydalıdır²⁰.

²⁰ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:9, 15 Kanunuevvel 1327.



حرکات ظهر به دن

اولجه تعریف ایتدیگیمز حرکتلرله بل کیمی اطرافنده کی عضلاتی کسب قوت ایتیش اولان اوج الی بش یاشنده کی چو جوقلره یایدیرلیر . چو جوق بوز اوستی ماصه یه اوزانیر و یاناغینک اوستنه یاتار . پدری ویا والده سی الینی چو جوغک باجقلری ایلرینه استناد ایتدیرر و چو جوغه باشنی قالدیروب قوللرینی یانه آجه سی اخطار ایدر . بو حرکت هر کون درت بش دفعه تکرار ایدیلیرسه چو جوغک عضلات عنقیه وظهر به سی کسب قوت ایدر .

HAREKET-İ ZAHRIYYEDEN: Evvelce tarif ettiğimiz hareketle bel kemiği etrafındaki adalati kesb-i kuvvet etmiş olan üç ile beş yaşındaki çocuklara yaptırılır. Çocuk yüz üstü masaya uzanır ve yanağının üstüne yatar. Pederi veya validesi elini çocuğun bacakları ilerisine istinat ettirir ve çocuğa başını kaldırıp kollarını yana açmasını ihtar eder. Bu hareket her gün dört beş defa tekrar edilirse çocuğun adalat unkıyye (boyun) ve zahriyyesi (sırt) kesb-i kuvvet eder²¹.

²¹ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:9, 1 Kanunuevvel 1327.



عمود فقري حرڪتلرندن

چو جوعى قولانلرى اوزرندن طوتوب قالدېرمى تهلكه ليدر
فقط قوللرى كر كين اولديعى حالدده اللرنى بر اليكزه استناد
ايتديروب بر اليكزى ده اكه سته قوبوب ياواش ياواش بوقارى
قالدېر سكه كز و يته ياواش ياواش بره ايندير بر سكه كز عمود
فقري سته اطرافنده بولونان عضلاتنى قوتلندېر مش اولور سكه كز .
بو حركت اوچ ياشندن اعتباراً قېز وارزكك چو جوقلره ياپدېر يلىر .
و هر كون اوچ يش كره تكرار ايديله بيلير .

AMUD-I FEKARİ HAREKETLERİNDEN: Çocuğu kulakları üzerinden tutup kaldırmak tehlikelidir. Fakat kolları gergin olduğu halde ellerini bir elinize istinat ettirip bir elinizi de ensesine koyup yavaş yavaş yukarı kaldırırsanız ve yine yavaş yavaş yere indirirseniz amud-ı fekarisinin etrafında bulunan adalatını kuvvetlendirmiş olursunuz. Bu hareket üç yaşından itibaren kız ve erkek çocuklara yaptırılır. Ve her gün üç beş kere tekrar edilebilir²².

²² Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:10, 1 Kanunuevvel 1327.



حرکات ظہر یددن

ماصه نك اوسته چو چوق ياتيريلير . بر اليكزى اكسه سنه
برينده طوپوقلى آلتنه قليچنه كاك اوزره قوبار-سكز .
چو چوغه ايجه كر بله سنى نبيه ايدور ياواش ياواش يوقارى
قالدير-سكز وينه آهسته آهسته ماصه نك اوزرينه ايدير-سكز .
بو حركت ديكر حركتلرله بر ايكي آي مشغول ايدنلش اوج ايله
بش ياشنده كي چو چوقلره هرگون يالكز بردفمه ياپديريلير . اثنای
حركتده نفسى ضبط ايمه سنى چو چوغه اخطار ايمه ليدر .

HAREKET-İ ZAHİRİYYEDEN: Masanın üstüne çocuk yatırılır. Bir elinizi ensesine birini de topukları altına kuluncuna gelmek üzere koyarsınız. Çocuğa iyice gerilmesini tembih edip yavaş yavaş yukarı kaldırırsınız ve yine aheste aheste masanın üzerine indirirsiniz. Bu hareket diğer hareketlerle bir iki ay meşgul edilmiş üç ile beş yaşındaki çocuklara her gün yalnız bir defa yaptırılır. Esnayı harekette nefesini zapt etmemesini çocuğa ihtar edilmelidir²³.

²³ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:10, 15 Kanunuevvel 1327 (sayfa numarasız)

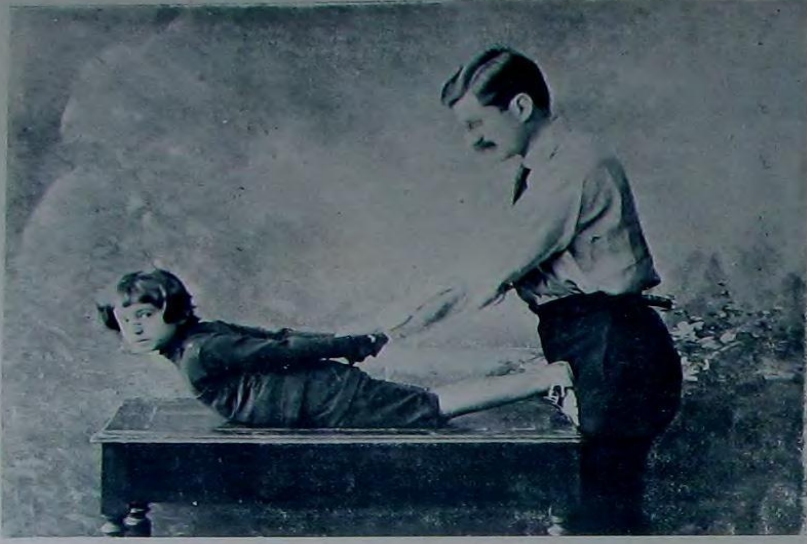


بل كيميى حرڪتلىرىدىن

چوجوقلىرىدا كى زىيادە اغتىنا اولونماق اقسام بدنيە باجاقلىرى ايله بل كىيىدۇر. وقتىدىن اول زورلە يورۇتىشكە اوغراشپىلا لىك باجاقلىرى مەتوس بىر شەكىل آلدۇغى كىي اوج ياشىدىن اغتبارا اوطوروش ويوروشلىرىتە دىت ايدىن سە بل كىيىكاري بەش اقسامدىن چارپىلىر. رسىدەكى حرىكى ياپىد بىر مەق اىچىن الكىرك بىر خى چوجوغىك صىرتىك اىكى كوردەكى اورتە سەنە قوبور دىكىر بىلە اللىنى طوب يوقارى كىكەرك يانە آچىلىش اولان آياقلىرىنىك بورونلىرى اوزىرىدە ياواش ياواش يوقارى قالدۇرماق وپتە ياواش ياواش طوبوقلىرىنى يە باصدىرماق دوت بەش دىفە تىكرار اتمەلى.

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Çocuklarda en ziyade itina olunacak aksam-ı bedeniye bacaklar ile bel kemiğidir. Vaktinden evvel zorla yürümeye uğraştırılanların bacakları makus bir şekil aldığı gibi üç yaşından itibaren oturuş ve yürüyüşlerine dikkat edilmezse bel kemikleri bazı aksamından çarpılır. Resimdeki hareketi yaptırmak için ellerinizin birini çocuğun sırtının iki küreği ortasına koyup diğeriyle ellerini tutup yukarı çekerek yana açılmış olan ayaklarının burunları üzerinde yavaş yavaş yukarı kaldırmalı ve yine yavaş yavaş topuklarını yere bastırmalı. Dört beş defa tekrar edilmeli²⁴.

²⁴ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:10, 15 Kânunusani 1327.



بل كيميكي حرڪتلرندن

سنلري يديدن دون اولان چو جوقلره منتظم بر اساس وضعيتي آلديرمق
پك كوچدر علي اكثر قابليتي چيقايرلر بوحركت بل كيكنه شكل مطلوب
ويرمكه يارديم ايدر . چو جوق بر ماصه نك اوسته يوز اوستي يا تروپ
اياقلىرى ديزلى كر كين اولديغي حالده قارنكرك يانلر نه استناد ايتديروب
آرقه دن يكديكري نه كنتله ديلر اللرني طونوب باشي يا واش يا واش قالدبرماسي
اخطار اتملي واللرني كرى چكرك حركتي تسهيل اتملي عظم قصى تماما
ماصه دن آريلنجه بر ايكي ثانيه توقف اتملي تكرار يا ترمالي . بش دفعه
تكرار اتملي .

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Sinleri yediden dun olan çocuklara muntazam bir esas vaziyeti aldirmak pek güçtür. Ale-1 ekser (çok vakit) karınlarını çıkarırlar bu hareket bel kemiğine şekil-i matlubi vermeye yardım eder. Çocuğu bir masanın üstüne yüz üstü yatırıp ayaklarını dizleri gergin olduğu halde karnınızın yanlarına istinat ettirip arkadan yekdiğerine kenetlediler ellerini tutup başını yavaş yavaş kaldırmasını ihtar etmeli ve ellerini geri çekerek hareketi teshil etmeli. Azm-ı kası tamamen masadan ayrılınca bir iki saniye tevkif etmeli. Tekrar yatırmalı. Beş defa tekrar edilmeli²⁵.

²⁵ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:12, 15 Kânunusani 1327.



بل كيميى حرڪىتىدىن

اكتىريا هنوز امكنه باشلايان ياۋرولرى آياغه قالدېرمىق ھوسنە دوشىرلر،
حتى بەشاً يادىقلىرى قىتالغى فرقتە وارمايەجىق قىدر جاھل اولان اويىن اوزى ن
چارشيدىن دىرت تىكرلىكى مەھود چىندىرەنى اشترا ايدوب مەھسۇبى اونىك
ايچتە سوقارلر. بىلمەيدىرگە آياقتە دوراجىق قىدر وجودىدە مەتانت حاصل
اولادىن بوروتىكە ھوس ايدىيان چوچىقلىرىك باچاقلىرى چارپىلر، چوچوغىك
امكنە سىنىك بل كىيىنە قائىدەسى واردى، حتى اولمىرى يدى باشنە قىدر قوزى،
كىچى، طاوشان وقورىقە بوروشلىرىنى تىقلىدا اويونلر اويىنامە تشوبىق ايتەلدىر.
يالكىز صاغ ال ايله صول باچاقى وصول ايله صاغ باچاقى بىرلىكتە حرىكت
ايتدىرمەلرنى باشلىرىنى دىك طوتىمەلرنى تىبىھ ايتەلدىر.

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Ekseriya henüz emeklemeye başlayan yavruları ayağa kaldırmak hevesine düşerler, hatta bazen yaptıkları fenalığın farkına varmayacak kadar cahil olan ebeveyn o zaman çarşıdan dört tekerlekli mahut (bilinen) cendereyi iştirat edip (satın alma) masumu onun içine sokarlar. Bilinmelidir ki ayakta duracak kadar vücudunda metanet hasıl olmadan yürütmeye heves edilen çocukların bacakları çarpılır, çocuğun emeklemesinin bel kemiğine faydası vardır, hatta onları yedi yaşına kadar kuzu, keçi, tavşan ve kurbağa yürüyüşlerini takliden oyunlar oynamağa teşvik etmelidir. Yalnız sağ el ile sol bacağı ve sol ile sağ bacağı birlikte hareket ettirmelerini ve başlarını dik tutmalarını tembih etmelidir²⁶.

²⁶ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:13, 1 Şubat 1327.



بل كيمي حرڪتلرندن

بل كيمي چوچوقلر كالمهم آقسام عضويه سننددر. مع التأسف اولادينك عمود فقريسيه مشمول اولان ابوين اندرددر. اوطورركن و آياقده طورركن فنا وضعت آلهي اعتياد ايدين چوچوقلر بل كيمي چاريلير. بو حرڪت بل كيمي ايچين بك فائده ليدر. بشدن سكر ياشته قنر چوچوقلر آياقلىرىنى طوتوب، وجودينه طوغرى و باشنه ديك بر وضعت وردكدن صوكرا، ياواش ياواش يوروتمهلى و تدريجاً هركون بو حرڪتدهكى ملكهسى تزويد ايتهديدر. چوچوغك بلنى چوقورلا تمامه سنه، درسكلرىنى قيرمامه سنه دقت لازمدر. اولاً آياقلىرى زمينه قريپ طوتالى و تدريجاً يوقارى قالدروب چوچوغك وجودينه برشكل مائل و برمه ليدر.

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Bel kemiği çocukların en mühim aksam-ı uzviyesindedir. Maatteessüf evladının amud-ı feकारीesiyle meşgul olan ebeveyn enderdir. Otururken ve ayakta dururken fena vaziyet almayı itiyat edinen çocukların bel kemiği çapılır. Bu hareket bel kemiği için pek faydalıdır. Beşten sekiz yaşına kadar çocukların ayaklarını tutup vücuduna doğru ve başına dik bir vaziyet verdikten sonra, yavaş yavaş yürütmeli ve tedricen her gün bu hareketteki melekesini tezyit etmelidir. Çocuğun belini çukurlatmamasına dirseklerini kırmamasına dikkat lazımdır. Evvela ayakları zemine kırıp tutmalı ve tedricen yukarı kaldırıp çocuğun vücuduna bir şekil-i meyil (şekil) vermelidir²⁷.

²⁷ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:13, 1 Şubat 1327.



بل كيميكي حرڪتلرندىن

طوپوقلر بئشيك ، ديزلر كر كين ، وجود دوغرى ، باشى ديك ،
صاغ ال قالچهدە ، صول قول يوقارى اوز تيلمىش اولديغى حالده كوكده
صاغه بوكيلير . صول ال قالچهدە ، صاغ قول يوقارى اوزاعمش ايسه
كوكده صوله بوكيلير . وجودى بوكركن اوكة ويا كرى به ميل اتمه مىلى
بل كيميكتىن ماعدا وجودك هيچ برعضوى تبديل وضعيت اتمه مىلى . حرڪت
ياوش ياوش يايلىملى . وهر ايكي جهتە بش الى ون دفعه تكرر ايدىلەلى .
بوحرڪتىن چوچوقلر قدر بويوكارده مستفيد اولورلر .

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Topuklar bitişik, dizler gergin, vücut doğru, başı dik, sağ el kalçada, sol kol yukarı uzatılmış olduğu halde gökte sağa bükülür. Sol el kalçada, sağ kol yukarı uzanmış ise gökte sola bükülür. Vücudu bükerken öne veya geriye meyl etmemeli bel kemiğinden maddeten vücudun hiçbir uzvi tebdil-i vaziyet etmemeli. Hareket yavaş yavaş yapılmamalı. Ve her iki cihette beş ile on defa tekrar edilmeli. Bu hareketten çocuklar kadar büyüklerde müstefit olurlar²⁸.

²⁸ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:14, 15 Şubat 1327.



بل کیمی حرکتلرندن

بو حرکت سوبلیمه ایله ویا صابونلی بزایله تمیزلنمش مشمع اوزرندده یاییله.
چو جوق الاریله دیزلرینی یره قویاز. حرکتیه باشلامه دن صول قولنی ایلری
صول باجاغنی کری اوزاتیر. ایلری طوغری قایه رق ایلرولک ایچین صاغ
قولنی اوزاتیرکن صول باجاغنی اوکه چکر. طبیعی بو حرکتی اجرا ایدرکن
صول قولی بوکیلیر و صاغ باجاغنی اوزاتیر بویله جه صاغ قول ایله صول
باجاغنی وصول قول ایله صاغ باجاغنی حرکت ایتدیره دک بل کیمی ایشله تیله.
ایکی دقیقه حرکتیه دوام کافیدر.

BEL KEMİĞİ HAREKETLERİNDEN: Bu hareket süblime ile veya sabunlu bez ile temizlenmiş muşamba üzerinde yapılır. Çocuk elleriyle dizlerini yere koyar. Harekete başlamadan sol kolunu ileri sol bacağına geri uzatır. İleri doğru kayarak ilerlemek için sağ kolunu uzatırken sol bacağına öne çeker. Tabii bir hareketi icra ederken sol kolu bükülür ve sağ bacağı uzanır böylece sağ kol ile sol bacağı ve sol koluyla sağ bacağı hareket ettirerek bel kemiği işletilir. İki dakika harekete devam kâfidir²⁹.

²⁹ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:14, 15 Şubat 1327.

صحی چو جوق ژمناسټیکاری



بل کیکی حرکتلرندن

بو حرکت حاضر اول وضعیتی آلدقدن سوکرا آوولر بکدیگرینه قارشى
کک اوزره قوللر کرکین اولهرق یوقاری اوزاتیلیر . سوکرا باش و قوللر
برلکده کؤکده بلدن آشاغی بوکولیر. دیزلر کرکین بولندیریلیر. بو حرکت
عضلات ظهريه کبیره یی انبساطی بر صورتده ایشلتدیگندن بلی ایچروده
بولونان چوجوقلره پک فائده لیدر. سرتلری محدودیت تشکیل ایتش اولانلره
ایسه بالعکس مقدرده دوت بش دفعه یایلدقدن سوکرا بهمه حال حرکات
تنفسیه ویا مکنه لازمدر .

BEL KEMİĞİ HAREKLERİNDEN: Bu hareket hazır ol vaziyeti aldıktan sonra avuçlar yekdiğerine karşı gelmek üzere kollar gergin olarak yukarı uzatılır. Sonra baş ve kollar birlikte gökte belden aşağı bükülür. Dizler gergin bulundurulur. Bu hareket adalat-ı zahriyye-i kebireyi inbisatı (yayıлма) bir surette işlettiğinden beli içeride bulunan çocuklara pek faydalıdır. Sırtları muhaddebit (kamburlu) teşkil etmiş olanlara ise bilakis muzırdır. Dört beş defa yapıldıktan sonra behemehâl harekât-ı teneffüsiye veya meskeni lazımdır³⁰.

³⁰ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:15, 1 Mart 1328.



حركات بطنيه دن

بو حرکتی چو جوقلر بويوكلره نسبتله بك قولای يابادلر. چونكه اونلر كسم سفلیسی نسبة چوق خفیدر. عضلات بطنيه لرینك كسب قوت اتمه سسه يارديم اتمكه برابر وظائف معائیه لرینی ده تسهیل ایدر. ' دیزلرینك كركین اولماسته و آیاتلرینی آشاغیدن یوقارینه یواش یواش قالدیردقلری وقت دائما نفس آللارینه دقت اتمه لیدر. بدایة آیاتلرینی مناوبة قالدیرتمه لی و حرکتی سرعتله یایدیرمالی تدریجاً یواشلا تمالی. دوت بش دفعه یایدیردقدن صوكرآ آیآغه قالدیروب حرکات تنفسیه یایدیرمالیدر.

HAREKET-I BATINİYEDEN: Bu hareketi çocuklar büyüklere nispetle pek kolay yaparlar. Çünkü onların kısmı süfliyye (aşağıda bulunan) nisbeten çok hafiftir. Adalat-ı batiniyelerinin kesbi kuvvet etmesine yardım etmekle beraber vezaif-i muayenelerini de teshil eder. Dizlerinin gergin olmasına ve ayaklarını aşağıdan yukarıya yavaş yavaş kaldırdıkları vakit daima nefes almalarına dikkat etmelidir. Bidayetten ayaklarını maneviyaten kaldırtmalı ve hareketi süratle yaptırmalı tedricen yavaşlatmalı. Dört beş defa yaptıktan sonra ayağa kaldırıp hareket-i tenefüssiye yaptırmalıdır³¹.

³¹ Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:15, 1 Mart 1328.



حركات تنفسيه

يازك ضيادار وهواسي تميز براوطهده ويا بانجهده چوچوقله حركات تنفسيه ي
آغزلى آچيق اولارق يابد بر مقدمه هيچ بر محدود بو قدر . قيتين ايسه
ينه تميز هوالى بر محله حركت تنفسيه ي . بوروندن نفس آلوب آغز دن
صاليو بر مك صورتند يابد بر مالى . چوچوقلك هر صباح لا اقل اون دفعه
حركات تنفسيه اجرا ايلمرى لازمدر . حركات تنفسيه نك صورت اجرا سيله
فعل نفس اثنا سنده وجوده و بريله جك وضعيتلر اسوه چ اصولى تربيه بدنيه
كتابنده تعريف ايديلمشدر .

HAREKAT-I TENEFFÜSIYE: Yazın ziyadar ve havası temiz bir odada veya bahçede çocuklara hareket-ı teneffüssiyeyi ağızları açık olarak yaptırmakta hiçbir mahzur yoktur. Kışın ise yine temiz havalı bir mahalde hareket-ı teneffüssiyeyi burundan nefes alıp ağızdan salıvermek suretinde yaptırmalı. Çocukların her sabah laakal on defa hareket-ı teneffüsüye icra eylemeleri lazımdır. Harekat-ı teneffüssiyenin suret-i icrasıyla faal teneffüs esnasında vücuda verilecek vaziyetler İsveç usulü terbiye-i bedeniye kitabında tarif edilmiştir³².

³² Terbiye ve Oyun, Sene: I, No:16, 15 Mart 1328.

KAYNAKÇA

DANACIOĞLU, Esra, **Geçmişin İzleri**, İstanbul, 2001.

ÇAPAN, M. Şevki, **Türk Sporunda Selim Sırrı Tarcan**, Muğla, 1999.

SÖNMEZ, Sevgül, “*Eski Harfli Spor Dergileri*”, **Tombak**, 24, Şubat 1999, s.65-71.

Terbiye ve Oyun, Sene: 1-16. sayılar, (Tarih 1327-1328)

Makalenin Geliş Tarihi: 02.07.2018
Kabul Tarihi: 09.07.2018
Makalenin Türü: Araştırma-İnceleme

**TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDE TÜRKİYE İLE ABD ARASINDA OLAN
İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ VE TÜRKİYE-ABD TİCARET ANTLAŞMASI
(1 NİSAN 1939)**

* * *

**HISTORICAL PROCESS IN DEVELOPMENT OF RELATIONS BETWEEN
TURKEY AND THE USA AND TURKEY-USA TRADE TREATY
(1 APRIL 1939)**

Doğan KOÇAK*

ÖZ

Amerika Birleşik Devletleri siyasi birliğini 1776'da sağladıktan sonra 1783'ten itibaren dünya çapında ekonomik faaliyetlere ağırlık verdi. Akdeniz Havzası bu amaç için uygun bir yerdi. Bu durum ABD'nin Osmanlı Devleti ve vatandaşları ile karşılaşmasına sebep teşkil etti. Türk-ABD ilişkileri de 1783'ten itibaren başladı. İki devlet arasında çeşitli ticari antlaşmalar imzalandı. İzmir bu bağlamda önemli bir merkez oldu. Bu durum Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. 1917'de kesintiye uğradı. Milli Mücadele Dönemi'nde de ABD, Türkiye'yi yakından takip etti. 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması sonrası da iki ülke arasındaki ilişkiler devam etti. 1929'da bir ticaret antlaşması imzalandı. Atatürk'ün ölümünden sonra da bu ilişkiler devam etti ve 1 Nisan 1939'da yeni bir ticaret antlaşması daha imzalandı. Bu bir dönüm noktası oldu. Türkiye'nin dış politikasına yeni bir yön verdi.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Ticaret, Antlaşma

ABSTRACT

After giving US political union in 1776, he focused on economic activities around the world. The Mediterranean Basin was a suitable place for this purpose. This situation caused the USA to meet with the Ottoman State and its citizens. The Turkish-US relations also began in 1783. Several commercial agreements between the two states were signed. İzmir was an important center in this context. This situation continued until the First World War. It broke down in 1917. National Struggle Period in the US

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi:
dogan_kocak25@hotmail.com

has closely followed Turkey. After the Lausanne Peace Treaty signed in 1923, relations between the two countries continued. A trade treaty was signed in 1929. After Atatürk's death, he continued in a positive sense and a new trade treaty was signed on 1 April 1939. It was a turning point. Turkey gave a new direction to foreign policy.

Keywords: Turkey, USA, Trade, Treaties

GİRİŞ

Bu makalenin yazılmasındaki amaç Türkiye ve ABD arasında imzalanan 1 Nisan 1939 tarihli ticaret antlaşması hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Ayrıca antlaşma maddeleri ile ilgili de yeterli bir değerlendirme bulunmamaktadır. Bu durum antlaşma hakkında yanlış algılamalara sebep olmaktadır.

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler tarihsel süreçte üç farklı dönemde değerlendirilebilir: 1786-1923 arasındaki dönem, 1923-1938 arasındaki dönem ve 1938'den günümüze kadar olan dönem. ABD'nin diğer devletlerle ilişkilerine nazaran Osmanlı Devleti ile olan ilişkileri geç başlamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Bunlardan ilki ABD'nin kuruluşunu geç tamamlamasıdır. Diğerleri ise ABD'nin uyguladığı “*Monroe Doktrini*”¹dir. Bu doktrine göre ABD, Avrupa ülkelerine eşit mesafede duracak ve içişlerine karışmayacaktır².

ABD, 1776'da bağımsız olunca 1783'ten itibaren ticari faaliyetlere öncelik verdi. Akdeniz Havzası öncelikli bir alandı. Buraya birçok ticaret gemileri gönderdi³. Ancak bu dönemde bölgede Osmanlı Devleti hâkimdi. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki ilk ilişkileri de Akdeniz'den başlatmak yanlış olmaz⁴.

İki devlet ilk olarak “*Mağrib*”⁵ adı verilen bölgede 1783'te karşılaştı. Bu karşılaşma ticari ilişkilerin bir sonucuydu. Bu dönemde ABD ticaret gemilerine Mağribli korsanlarca yapılan saldırılar⁶, ABD'nin bölgede kendi ticari etkinliğini güvence altına almasını zorunlu kıldı. Bunun için Bağımsızlık Bildirgesi'nin savunucularından Benjamin Franklin⁷, John Adams⁸ ve Thomas Jefferson⁹ 1784'te bu

¹ “*Amerika'nın Avrupa diplomasisinden veya Avrupa'nın karmaşık politik oyunlarından uzak kalma politikası, Beşinci Başkan James Monroe tarafından bir 'Doktrin' haline getirilmiştir. Başkan Monroe'yu infirad politikasını kendi adını taşıyan bir doktrin haline getirmeye sevk eden sebep ya da gelişmeler de, Avrupa diplomasisinin faaliyeti ve bu faaliyetin Amerika'da uyandırdığı korkudur*”. (Fahir Armaoğlu, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 1997, s.709.)

² Tahsin Fendoğlu, “*Osmanlı-ABD Arasındaki Ticari İlişkiler*”, **Türkler**, XIV, Ankara, 2002, s.478.

³ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, 1959, s.8.

⁴ Yavuz Güler, “*Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, VI/1, (Haziran-2005), s.228.

⁵ Osmanlı literatüründe “*Mağrib Ocakları*” ya da “*Berberi Ocakları*” olarak ifade edilen ve Fas, Tunus, Cezayir ile Trablusgarp gibi Kuzey Afrika ülkelerine verilen isimdir. (Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1997, s.86, 562.)

⁶ Ekim-Kasım 1793'te on bir ABD gemisi, yüz dokuz subay ve mürettebatı korsanlar tarafından esir edildi. (Akdes Nimet Kurat, “*Berberi Ocakları İle ABD Münasebetleri (1774-1916)*”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (AÜDTCF) Tarih Araştırmaları Dergisi**, II, (Ankara-1964), s.178.)

⁷ Benjamin Franklin, 17 Ocak 1706'da ABD-Boston'da doğdu. Yazar, bilim adamı ve filozoftur. On yaşında okulu bıraktı. On iki yaşındayken matbaacı ve gazeteci kardeşinin yanında çalışmaya başladı. 1723'te Philadelphia'ya taşındı. 1730'da “*Pennsylvania*” gazetesini kurdu. Kısa sürede zengin oldu. Philadelphia'da bir kütüphane, bir hastane ve bir itfaiye departmanı açtı. Franklin sobası, kilometre sayacı

amaçla harekete geçti. Özellikle Kuzey Afrika'da Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunan Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp bölgeleriyle çeşitli ticari antlaşmalar imzalandı: 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp ve 1797'de Tunus¹⁰. Osmanlı Devleti adına Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa¹¹ ve ABD adına elçi Joseph Donaldson arasında yapılan bu dostluk ve ticaret antlaşmaları ile ilk ilişkiler başladı¹². ABD, Osmanlı Devleti ile de bir dostluk ve saldırmazlık antlaşması imzalamak üzere Lizbon elçisi William Laughton Smith¹³i görevlendirdi. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu antlaşma imzalanamadı¹⁴.

ve bifokal gözlük icatlarından bir kaçıdır. 1736-1751 arasında Sömürge Yasama Meclisi'nde üye olarak görev yaptı. 1754'te Albany Kongresi'ne delege oldu. Gazetesinde bağımsızlık taraftarı yayınlar yaptı. 1776'da Amerikan Devrimi için yardım almak üzere Fransa'ya gitti. Yetmiş yaşındayken arkadaşları Thomas Jefferson ve John Adams ile Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ni yayınladı. 1781'de ABD'ye askeri destek sağlayan bir antlaşmayı müzakere etti. 1787'de Anayasa Konseyi Üyesi olarak görev yaptı. 17 Nisan 1790'da Philadelphia'da öldü. Günümüzde yüz dolarlık banknotların üzerinde resmi bulunmaktadır. (**Britannica Concise Encyclopedia**, Britania, 2006, s.705.)

⁸ John Adams, 30 Ekim 1735'te Massachusetts eyaletinin Boston yakınlarındaki Braintree kasabasında doğdu. ABD'nin İlk Başkanı George Washington'un ilk yardımcısı ve sonraki seçimlerde ABD İkinci Başkanı'dır. 1755'te Harvard Koleji'nden mezun olduktan sonra Boston'da hukukla ilgilendi. 1764'te Abigail Smith ile evlendi. Benjamin Franklin gibi ABD bağımsızlık hareketinde aktif rol oynadı. 1774-1778 arası Massachusetts Yasama Meclisi'ne seçildi ve Continantal Kongresi'nde delege olarak görev yaptı. Burada Thomas Jefferson ile bir komiteye atandı. 1778-1788 arasında Fransa, Hollanda ve İngiltere'de diplomat olarak bulundu. 1789'daki ABD seçimlerinde Başkan yardımcısı oldu. 1800'de emekli oldu ve Massachusetts'te yaşadı. John Quincy Adams'ın babasıdır. 4 Temmuz 1826'da öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.15.)

⁹ Thomas Jefferson, 13 Nisan 1743'te ABD'nin Virginia eyaletine bağlı Shadwell kasabasında doğdu. ABD'nin üçüncü Başkanı'dır. 1767'de avukat olan T. Jefferson tarımla uğraşmaktaydı. 1769-1775 arasında Burgesses Evi üyesiiken, Virginia'daki Correspondes Komitesi'ni açan kişi oldu. 1774'te Bağımsızlık Bildirgesi'nin taslağını hazırlamak için Continental Komitesi'ne atandı. Bu bildirgenin ilk hazırlayıcısıdır. 1779-1781 arasında Virginia Valisi oldu. 1783-1785 arasında Continental Kongresi'ne üye oldu. 1790-1793 arasında George Washington tarafından ABD'de kurulan hükümetin ilk sekreteri oldu. T. Jefferson 1797-1801 arasında ikinci ABD Başkan Yardımcısı olarak görev yaptı. 1800'de yapılan başkanlık seçimlerinde ABD'nin üçüncü Başkanı oldu. 1809'da emekli oldu. Virginia Üniversitesi'nin kurucusudur. Hayatının geri kalanını Virginia'da bulunan Charlottesville şehrinin yakınında kendi yaptırdığı Monticelli adındaki malikanesinde geçirdi. 4 Temmuz 1826'da öldü. Günümüzde iki ABD dolarının ön yüzünde bulunmaktadır. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.982-983.)

¹⁰ Recep Murat Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi Türk- ABD İlişkileri**, İstanbul, 2016, s.25.

¹¹ Cezayirli Gazi Hasan Paşa, 1710'da doğdu. Aslen Kafkasyalı idi. Osmanlı Devleti'nde Kaptan-ı Derya, Sadrazamlık ve Beylerbeylik görevlerinde bulundu. Cezayir'de uzun zaman kaldığı için kendisine "Cezayirli" ismi verildi. Ayrıca "Palabıyk" unvanı ile de bilinmektedir. 30 Mart 1790'da Bulgaristan-Şumnu'da öldü. (**İslam Ansiklopedisi**, VII, Ankara, 1993, s.501-503.)

¹² Yapılan antlaşma gereği ABD, Cezayir'e yıllık on iki bin altın ödeyecek ve gerektiğinde Cezayir Bey'i isterse para yerine malzeme ve askeri teçhizat da alabilecekti. Ayrıca bu antlaşmadan sonra herhangi bir ABD gemisi korsanlarca yakalanırsa Cezayir'e teslim edilecekti. (A. N. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.8; Jonathan Elliot, **The American Diplomatic Code, Embracing a Collection of Treaties and Conventions Between the United States and Foreign Powers, from 1778 to 1834**, Pennsylvania, 1834, s.483.)

¹³ Kendisi bir avukat ve diplomat olan William L. Smith 2 Ekim 1758'de ABD'nin Güney Carolina eyaletinde bulunan Charleston şehrinde doğdu. 1770'te babası Benjamin Smith'in ölümünden önce Avrupa'ya giderek Londra ve Cenevre'de eğitim aldı. Ocak 1779'da hukuk okumaya başladı. Amerikan Devrimi boyunca İngiltere'de kaldı. 21 Kasım 1783'te Charleston'a döndü. 1784'te baroya kabul edildi ve bu dönemde İngiliz tüccarlarla ilişkiler kurdu. 1785'ten 1789'a kadar Temsilciler Meclisi'nde üye oldu. Federal Anayasa'yı onayladı. 1797'de Thomas Jefferson hakkında yazdığı makalesinden dolayı Portekiz'e tayin edildi. 1801'e kadar burada yaşadı. 1803'te Charleston'a geri döndü. 1804'te aday

Tunus, Cezayir ve Trablusgarp ile yapılan ticari antlaşmalar ABD'nin Akdeniz'de daha kolay hareket etmesini sağladı. Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısı ve bulunduğu coğrafyanın jeopolitik önemi ise ABD'nin bu devlete karşı sempatisini artırdı. Bu da iki devletin yakınlaşması anlamına geliyordu¹⁵. Nitekim öyle de oldu. ABD ticaret gemileri ilk kez İstanbul'a 1786'da, İzmir'e 1797'de ve İskenderiye'ye ise 1800'de geldi. İlk resmi ziyaret ise 9 Kasım 1800'de ABD ticaret gemisi “*George Washington Fırkateyni*”nin İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşti. Bu gemiler, İngiliz gemisi olarak kabul edildi¹⁶. Bu olay, sonraki yıllar için olumlu bir gelişme olarak kabul edilebilir.

A- TÜRK-ABD İLİŞKİLERİNDE İZMİR'İN ÖNEMİ

Türk-ABD ticari ilişkilerinde İzmir önemli bir merkezdi. Bu gemiler aracılığıyla İzmir'e gelen ABD'li ticaret şirketleri İngiliz konsolosluğunun da desteğiyle kısa sürede burada acente açmaya başladılar. Bu durum 1798'de Fransa'nın Mısır'a asker çıkarmasına kadar devam etti. İngiltere ve Fransa arasında denge politikası kurmaya çalışan Osmanlı Devleti, ABD'nin İngilizlerle olan ilişkilerinden dolayı yakınlaşmak istemedi. 3 Mayıs 1802'de İzmir'e atanmak istenen ABD'li Konsolos William Stewart¹⁷ın Osmanlı Devleti tarafından tanınmaması bunun bir göstergesiydi¹⁸. Buna rağmen William Stewart İzmir'de kaldı. W. Stewart'ın buradaki görevi ABD adına bölgede ticari bir temsilci olmak ve ABD'li tüccarlara İzmir'de yapılabilecek ekonomik faaliyetler hakkında bilgi vermektir¹⁹. Bu doğrultuda hareket eden W. Stewart, 1803'te İzmir konsolosu oldu. O, İzmir'in önemini şu ifadelerle vurgulamaktaydı: “*Doğu ve Batı Hindistan ve Güney Amerika ile yapacağımız ticaretlerde ihtiyaç duyduğumuz hammaddeleri Türkiye'den karşılayacağız. Aynı şekilde Türkiye'nin tükettiği ürünler de*

olduğu kongre seçimlerini kaybetti. 19 Aralık 1812'de öldü.
(<http://www.scencyclopedia.org/sce/entries/smith-william-loughton/> Erişim Tarihi 13.05.2018)

¹⁴ R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.25.

¹⁵ Y. Güler, “*Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*”, s.230-231.

¹⁶ Dönemin İngiliz gemileri resmi belgelerde “*Levant Company*” olarak ifade edilmekteydi. Bu gemilere tanınan hakların aynısı ABD ticaret gemilerine de tanınıyordu; R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.25.; Y. Güler, “*Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*”, s.231.

¹⁷ William Stewart, 1781'de Pennsylvania'da doğdu. George Washington vaftiz babasıdır. Walter ve Deborah Stewart'ın sekiz çocuğundan en büyüğü olan W. Stewart, Başkan Thomas Jefferson tarafından İzmir'e atanan ABD'nin ilk konsolosudur. W. Stewart 1812'e kadar burada ABD konsolosu olarak bulundu. (Barbara B. Oberg, **The Papers of Thomas Jefferson**, Princeton, 2010, s.205.)

¹⁸ Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Ankara, 2010, s.13-14.

¹⁹ A. N. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.9.; R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.26.

bu ülkelerden Avrupa'ya oradan da İzmir'e getirilecektir. İzmir, Türkiye'de tüketilen bütün yabancı ürünlerin genel merkezidir”²⁰.

William Stewart ABD'ye gönderdiği raporlar ile bölgede yapılabilecek ekonomik faaliyetler hakkında bilgi verdi. Özellikle Philadelphia, Baltimore, Boston ve New York gibi şehirler bu gemiler aracılığıyla İzmir üzerinden başka ülkelerle birçok ticari ilişki kurabildi. İzmir'e gelen ABD ticaret gemileri buradan aldıkları malzemeleri Hindistan ve Çin'e götürmekteydi. ABD ile İzmir arasındaki ticaret seferleri 1810'dan itibaren arttı. Özellikle Philadelphia'daki Woodman ve Offley şirketleri İzmir ile ticaret yapan önemli şirketlerdendi. Offley Şirketi adına David Offley²¹ 1812'de İzmir'e gönderildi. Amacı bu ilişkileri geliştirmektir. İmzalanan bir antlaşma ile ABD Osmanlı Devleti'nden bazı ayrıcalıklar elde etmiş oldu. Gemiler Türk sularında serbestçe seyahat edebilecekti. Bunlardan ABD'li tüccarlar da faydalanabilecekti. 1816'da ise Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile dostluk kurdu²². Bu da onun 1824'te İzmir konsolosu olmasını kolaylaştırdı²³.

B- 1820-1917 ARASINDA TÜRK-ABD İLİŞKİLERİNİN ANA HATLARI

1816'dan sonra Türkiye'ye birçok konsolos gelmeye başladı. Gelenler içerisinde sadece ticari amacı olanlar yoktu. Bunların dışında misyonerlik faaliyeti için gelenler de vardı. Bir kısmı görünüşte ticaret amacıyla gelmekteydi. Ancak bunların gerçek amaçları istihbarat elde etmek ve misyonerlikti²⁴. 1820'den itibaren başlayan bu faaliyetler Anadolu'yu Hristiyanlaştırmayı amaçlıyordu. Misyonerler bu konuda başarılı olamayınca farklı bir yöntemi tercih ettiler. Buna göre Türkiye'de yaşayan ve Hristiyanlığın farklı mezheplerine mensup Osmanlı vatandaşları bu misyonerlerce

²⁰ Carl A. Trocki, **Opium, Empire and The Global Political Economy**, New York, 1999, s.76.

²¹ David Offley, 8 Eylül 1779'da Pennsylvania eyaletinin Philadelphia şehrinde doğdu. Daniel ve Judith Offley'in oğludur. ABD deniz piyadesinde 1798-1800 arasında teğmen olarak çeşitli görevlerde bulundu. 1812'de İzmir'e gelince burada bir ABD Ticaret Acentesi açtı. 1830'da ilk ABD-Türkiye ticaret antlaşması imzalandı. Bu dönemde İzmir'de bulunan tek Amerikalı tüccardı. İzmir'e ilk gelen ticaret gemileri ABD'nin Maryland eyaletindeki Baltimore limanındandı. David Offley 1819'da ABD'liler tarafından “*Küçük Asya*” olarak ifade edilen İzmir'de Helena Courtovich ile evlendi. Ondan Henry ve Richard adında iki oğlu oldu. İzmir'e Baltimore'den gelen gemilerden birisi de Offley ailesine aitti. David Offley 4 Ekim 1838'de İzmir'de öldü. (<http://www.levantineheritage.com/offley-letter19.htm> ; <https://www.geni.com/people/David-Offley/6000000031436519522> Erişim Tarihi 14.05.2018)

²² 1816-1830 arasında birçok ABD ticaret gemisi İzmir'e geldi: 1816'da sekiz, 1823'te on sekiz, 1825'te yirmi iki, 1828'de yirmi sekiz, 1830'da ise otuz iki. (Y. Güler, “*Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*”, s.232.)

²³ A. N. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.9.; R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.26.; S. Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri**, s.13-14.

²⁴ Mehmet Sait Dilek, “*İngiliz ve Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışındaki Rolü*”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 43, Ankara, 2012, s.89.

Protestanlaştırılacaktı. Bu amaç doğrultusunda hareket edildi ve Türkiye’de yaşayan Bulgar, Rum ve Ermeniler misyonerlik faaliyetlerinden etkilenmeye başladı. Mezhepçilik faaliyetleri dışında, Milliyetçilik akımı üzerinden de bu milletler etki altına alınmaya çalışıldı. Ermeniler ve Bulgarlar ABD tarafından açılan misyonerlik okullarında eğitim alarak, kendi dil ve tarihleri üzerinde çalışmaya başladılar. Bu da Ermeni ve Rum gibi azınlıkların Müslüman Türklerden daha üstün oldukları algısını yarattı²⁵.

Misyonerlik faaliyetleri birer olumsuzluk olmasına rağmen, Türkiye-ABD ilişkilerinde olumlu bir süreç takip edilmeye çalışılmıştır. Bu da iki devlet arasında bir ticaret antlaşmasını zorunlu hale getiriyordu. Bu doğrultuda 8 Şubat 1830’da başlayan görüşmeler 7 Mayıs 1830’da yapılan antlaşma ile sonuçlandı: Osmanlı Devleti adına Reis-ül Küttap Mehmed Hamid Efendi²⁶ ile ABD Başkanı Andrew Jackson²⁷ tarafından görevlendirilen Charles Rhind arasında²⁸ “*Seyr-ü Sefain ve Ticaret Antlaşması*” imzalandı²⁹. Dokuz maddeden oluşan bu antlaşma ile ABD’ye “*en ziyade mazhar-ı müsa’ade olan millet*” ya da “*en ayrıcalıklı devlet*” statüsü verilmekteydi. Ayrıca birinci madde gereğince ABD’den diğer devletlerden alınan vergi miktarından fazlası alınmayacaktı. Üçüncü maddeye göre ise ABD’li tüccarlar kendilerine “*simsar*” ya da “*arabulucu*” tutabilecekti. Bu da ABD’li tüccarların Osmanlı ülkesindeki azınlıklarla yakınlaşmasını kolaylaştırdı. Yapılan bu antlaşma ile iki devlet arasındaki ticaret hacmi

²⁵ Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, 2013, s.2.

²⁶ Mehmed Hamid Efendi, iki kez Reis-ül Küttap oldu. İlki 1821’de Nişancılık’tan tayini sonrasında gerçekleşti. Sadaret Kethüdalığı’ndan Doğramacızade Abdullah Efendi’nin oğludur. Dışişlerinde yeterli niteliklere sahip olmamasına rağmen Canibi Mehmet Efendi’nin yerine Tatar Halet Efendi’nin iltimasıyla tayin edildi. Toplam bir sene dokuz ay riyasette kaldı. 1833’te öldü. Mezarı Laleli’deki Ragıp Paşa Kütüphanesi haziresindedir. (Nazır Şentürk, **Bâbüâlî’nin Reisülküttapları**, İstanbul, 2012, s.134.)

²⁷ Andrew Jackson, 15 Mart 1767’de Güney Carolina Eyaleti’nin Waxhaws bölgesinde doğdu. 1829-1837 yılları arasında ABD’nin yedinci başkanı oldu. İlk asker kökenli başkandır. Amerikan Devrimi sırasında ailesi çatışmalarda öldürülünce 1788’de Kuzey Carolina’da avukatlık yapmaya başladı. 1796-1797 arasında Tennessee Eyaleti’nde Temsilciler Meclisi Üyesi oldu. Hayatının büyük bölümünü burada geçirdi. 1812’de Tennessee bölgesinde bulunan Creek ve Yuchi Kızılderili kabilelerinin tehciri için Mississippi’ye gitti. 1828’deki başkanlık seçimlerini J.Q.Adams’a karşı kazandı. Başkanlığı dönemi “*Jacksonian*” olarak bilinmektedir. Bu isimle anılmasının sebebi ise bütün devlet memurlarını kendini destekleyenlerden seçmesinden dolayıdır. Bu dönemde Tennessee’deki bütün Cherokee kabilelerini sınır dışı etti. 8 Haziran 1845’te Tennessee-Nashville’de öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.971-972)

²⁸ Temsilci Charles Rhind, ABD Başkanı’na yazdığı mektupta antlaşmadaki gizli maddeden hiç bahsetmedi. Bu maddeye göre Osmanlı Devleti’ne ABD’de savaş gemisi yapılmasına izin veriliyordu. Senato bundan habersiz antlaşmayı onayladı. İmzalanan antlaşma sonrası ABD ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçerek Karadeniz’e ulaşabilecekti. Osmanlı Devleti için yapılacak donanma gemileri ABD’li bir gemi yapımcısı ve mühendis olan Henry Eckford ve ustabaşı Foster Rhodes tarafından yapılacaktı. (Emir Emre Doğan, **Coni’nin Mehmet Düşmanlığı**, İstanbul, 2007, s.20-21).

²⁹ A. N. Kurat, “*Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikalari*”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, V/8-9, (1967), s.331.;R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.26.; Adem Kara, “*Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri*”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, I/2, (2006), s.38.

oldukça arttı. İlişkiler 13 Şubat 1862’de imzalanan yeni bir antlaşmayla devam etti. Bu antlaşma 1830’daki antlaşmanın genişletilmiş haliydi³⁰.

İki devlet arasındaki ilişkiler, İkinci Abdülhamit döneminde uygulanan baskı yönetiminden dolayı ABD tarafından olumlu karşılanmadı. 1908’de Meşrutiyet’in ilanı ile bu durum tersine döndü. Meşrutiyet’in ilanı ABD tarafından desteklenmekteydi. İkili ticari ilişkilerde daha rahat bir ortamın oluşacağı düşünülmekteydi. Bu ortamın oluşacağı düşüncesinde olan ABD’li sermayedarlar Osmanlı Devleti’nde petrolün bol bulunduğu bölgelerle ilgilenmeye başladılar. Amaçları petrolün bulunduğu bölgeleri kullanmak ve yapılacak demiryolu inşaatı imtiyazını elde etmektir. Bu doğrultuda girişimlerde bulundular. Bu girişimlerin en önemlisi de Amiral Colby Mitchell Chester³¹a aitti. C.M. Chester Şubat 1909’da Bayındırlık Bakanlığı ile bir sözleşme imzaladı ve “*Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi*”ni kurdu. Ancak İngiltere ve Almanya buna tepki göstererek Osmanlı Devleti’ne baskıda bulundular³². Antlaşma 9 Mart 1911’de Meclis-i Mebusan’a sunuldu. İki devletin Osmanlı Devleti’ne uyguladığı diplomatik baskılar, antlaşmanın onaylanmamasına sebep olan gelişmelerden biriydi. Böylece “*Chester Projesi*” başarısızlıkla sonuçlandı³³.

Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken ABD, Yunanistan’a “*Idaho*” ve “*Missisipi*” adlı iki savaş gemisi sattı. Osmanlı Devleti bu olaya tepki gösterince Türk-ABD ilişkileri geriledi. Bu olay Osmanlı Devleti açısından ABD’nin Yunanistan’a savaş yardımı yapması anlamına geliyordu. Yunanistan’ın güçlenmesi Osmanlı Devleti için bir tehditti. Buna 11 Kasım 1914’te Osmanlı Devleti’nin müttefikler yanında savaşa girmesi de eklenince Türk-ABD ilişkileri olumsuz etkilendi. Savaşın sonuna doğru 6 Nisan 1917’de ABD’nin Almanya’ya savaş ilan etmesi ve Almanya’nın Osmanlı

³⁰ A. N. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.14-15.; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 1991, s.5-7.; Nejla Günay, “*Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri*”, **Akademik Bakış Dergisi**, 1/2, Ankara, (Yaz-2008), s.108.

³¹ Colby Mitchell Chester, 29 Şubat 1844’te ABD-New London’da doğdu. 1863’te ABD Deniz Harp Okulu’ndan mezun oldu. ABD donanması amirali olarak görev yaptı. İspanyol-Amerikan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı’nda aktif olarak görev yapan tek deniz subayı idi. 4 Mayıs 1932’de New York’ta öldü. Mezarı Arlington’dadır. (<http://www.arlingtoncemetery.net/cmchester.htm> Erişim Tarihi 15.06.2018)

³² Bu projeye göre Anadolu’da bin beş yüz kilometre uzunluğunda demiryolu inşa edilecekti. Bunun yanı sıra hat boyunca bulunan madenler de bu şirket tarafından işletilecekti. Ancak bunu kendileri için tehlikeli gören İngiliz, Alman ve Fransız sermayedarları projeyi engellemeye çalıştılar. Bu nedenle ABD’nin Orta Doğu’daki ilk girişimi başarısızlığa uğradı. (A.N. Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış**, s.39.)

³³ Bige Sükan Yavuz, “*Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 24, (Ankara-1994), s.531.

Devleti üzerindeki etkisi sonucu 20 Nisan 1917’de Osmanlı Devleti ABD ile siyasi ilişkilerini sonlandırdı. Ancak her iki taraf da birbirine savaş ilan etmedi³⁴.

C- 1917-1939 ARASINDA TÜRK-ABD İLİŞKİLERİ

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle ayrıldı. ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson³⁵ 8 Ocak 1918’de ABD kongresinde yaptığı konuşmada, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Türklerle meskun olan kısmına tam bir egemenlik verilmesini*” istemekteydi. Ancak İtilaf Devletleri bunu uygulamadı. Anadolu’da Milli Mücadele’nin başlaması, ABD’nin bu mücadeleyi yakından takip etmesine sebep oldu. “*Milli Hareket*” bazı ABD’li gazeteler tarafından gündeme taşındı. Bunlardan en önemlisi de “*The New York Times*” idi. Gazetenin 9 Temmuz 1919 tarihli sayısında “*Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da ayrı bir Türk Devleti kurduğu*”³⁶ ifade edilmekteydi. Bunun gibi Milli Mücadele’yi yakından takip eden birçok gazete vardı. Bu gazete çalışanlarından birkaçı bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ile de görüştü. Bunlardan birisi de “*The Christian Science Monitor*” gazetesinin muhabiri ABD’li gazeteci Lawrence Shaw Moore idi. O, Sakarya Savaşı’ndan birkaç gün önce Ağustos 1921’de Mustafa Kemal Paşa ile Ankara’da bir görüştü³⁷. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa, L.S. Moore’a şunları söylemiştir: “*Biz bir ölüm kalım mücadelesine girmiş bulunuyoruz. Ne gibi şartlar altında savaştığımızı gördünüz. Biz Türkiye’nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü sağlayacağız. Allah’ın inayeti ve Türk milletinin yenilmez kuvveti sayesinde gayemize vasıl olacağız*”³⁸.

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasından sonra başlayan Lozan görüşmelerine ABD katılmadı. Bunun sebebi her iki devletin de birbirlerine savaş ilan etmemeleriydi. ABD Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes³⁹ konferansta yapılacak

³⁴ R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.26.

³⁵ Thomas Woodrow Wilson, 28 Aralık 1856’da ABD’nin Virginia eyaletinde doğdu. Akademisyen, tarihçi ve siyasetçidir. Ayrıca ABD’nin yirmi sekizinci Başkanı’dır. ABD’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesinden önce yayınladığı “*Wilson İlkeleri*” ile 1919’da Nobel Barış Ödülü’nü kazandı. 3 Şubat 1924’te Washington’da öldü. (https://en.wikipedia.org/wiki/Woodrow_Wilson Erişim Tarihi 15.06.2018)

³⁶ **The New York Times**, 9 Temmuz 1919, s.10.

³⁷ Erdem Akyüz, “*Atatürk ve Dış Basın*”, **Bütün Dünya Dergisi**, (Şubat-2018), s.23.

³⁸ **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937)**, III, Ankara, s.434.

³⁹ Charles Evans Hughes, 11 Nisan 1862’de New York-Gelns Falls’da doğdu. Hukukçu ve devlet adamıdır. 1905’te hayat sigortası ve kamu hizmetleri endüstrilerindeki suiistimalleri araştıran New York yasama komitelerinin danışmanı olarak öne çıktı. 1910’da ABD mahkemesinde Yargıtay olarak görev yaptı. Ancak 1916’da Cumhuriyetçi başkan adayı olarak görev yapmak için istifa etti. W. Wilson karşısında seçimi kaybetti. 1921-1922’de Washington Konferansı’nı düzenleyip başkanlık etti. 1926-1930 arasında Lahey Mahkemesi ve Uluslararası Adalet Daimi Mahkemesi Üyesi olarak görev yaptı. 1930’da ABD Yüksek Mahkemesi’ne Baş Yargıç olarak atandı. 1941’e kadar bu görevde kaldı. 27 Ağustos 1948’de Massachusetts-Osterville’de öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.905.)

hiçbir siyasi ve mülki düzenlemeden sorumlu olmayacaklarını belirtmekteydi. Ancak ABD görüşmeler sırasında konferansla bağlantısını sürdürmek istiyordu. Bunu da İngiltere, Fransa ve İtalya aracılığıyla gerçekleştirdi⁴⁰. Bu doğrultuda gözlemci gönderdi.

ABD, Lozan Konferansı'na katılmasa da TBMM Hükümeti ile ayrı bir antlaşma imzaladı. ABD'nin İsviçre elçisi Joseph Clark Crew ile İsmet İnönü arasında 6 Ağustos 1923'te imzalanan bu antlaşma siyasi ve ticari ilişkileri düzenlemekteydi⁴¹. Ancak ABD Senatosu Ermeni meselesi ve kapitülasyonların ilgasını kabul etmemişti. Bu nedenle de Lozan Barış Antlaşması 18 Ocak 1927'de senatoca onaylanmamıştı. Bu olay iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulacağı anlamına geliyordu. Ancak aynı gün Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellog⁴², İstanbul'daki ABD Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol'a⁴³ bir telgraf çekti. Ankara'ya gitmesini ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüşmesini istedi. Amiral M.L. Bristol 20 Ocak 1927'de Ankara'ya hareket etti. Önce Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile görüştü. Bu görüşmede Amiral M.L. Bristol antlaşmanın senatoca reddinin, ABD'nin Türkiye ile dostane ilişkilere girmek istemediği anlamına gelmediğini ve ABD'nin Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak istediğini belirtti. Yapılan görüşmelerden sonra karşılıklı “*nota teatisi*” ile 17 Şubat

⁴⁰ ABD'nin görüşünü yansıtan üç belgenin varlığını burada belirtmeliyiz: “Birinci belge 27 Ekim 1922'de Londra, Paris ve Roma hükümetlerine verilen ve Türkiye ile yapılacak barışın Amerika ile ilgili kısımlarını yansıtan bir muhturadır. İkincisi, Dışişleri Bakanı Hughes'un Londra, Paris ve Roma'daki Amerikan elçilerine verdiği talimatı kapsayan belgedir. Bu talimatla Hughes birinci belgede zikredilen daha detaylı bir şekilde ve özellikle bunların Amerikan çıkarları doğrultusunda nasıl uygulanacağını belirtmiştir. Üçüncü belge ise Amerikan Bahriye Bakanlığı'nun, Boğazlar hakkındaki görüşlerini belirten 'politik tavsiyeleri'dir". (Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri, İstanbul, 1994, s.19-20.)

⁴¹ Bu antlaşma için J.C. Grew “Dostluk ve Ticaret Antlaşması” deyimini kullanmıştır. Ancak ABD belgelerindeki adı “Genel Antlaşma” olarak geçmektedir. (F. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, s.89.)

⁴² Frank Billings Kellog, 22 Aralık 1856'da New York-Potsdam'da doğdu. Avukat ve diplomat olarak görev yaptı. 1923–1925 arasında İngiltere'de Büyükelçi olarak atandı. Başkan Calvin Coolidge tarafından Devlet Bakanı olarak (1925-1929) atandı. Savaşın ulusal politika olarak kullanılmasını yasaklayan Kellog-Briand Paktı'nın imzalanmasını sağladığı için 1929'da Nobel Barış Ödülü'nü aldı. 21 Aralık 1937'de öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.1023.)

⁴³ Mark Lambert Bristol, 17 Nisan 1868'de ABD-New Jersey'de doğdu. 1887'de Maryland'da ABD Deniz Kuvvetleri Akademisi'ni bitirdi. 1897'de üsteğmen; 1913'te yüzbaşı ve 1918'de tuğamiral oldu. Akademiden sonra Norfolk Donanması'nda torpido ve askeri donanımlar üzerine uzmanlaştı. 1898'deki Amerikan-İspanyol Savaşı'nda görev aldı. Uzak doğuda 1911-1912 arasında “*Monterey*” ve “*Albany*” adlı savaş gemilerinin başında bulundu. 1915'te Florida'da Ulusal Danışma Komitesi üyesi oldu. 1919'da Yakın ve Orta Doğu'daki ABD politikalarının korunması için bölgedeki donanmanın başına getirildi. 1919'dan itibaren Türkiye'de ABD'nin Yüksek Komiseri sıfatıyla görev yaptı. Ankara'nın başkent oluşundan sonra ABD ile TBMM Hükümeti arasındaki siyasi ilişkileri kuran ilk büyükelçidir. Ayrıca Lozan Konferansı'nda ABD adına bulunan temsilcilerden biridir. 1927'de ABD'nin Asya filosunun başına getirildi. 1929'da ABD Donanması Genel Kurulu'na katıldı. 1930'da bu kurula başkan oldu. 1932'de Tuğamiral olarak emekli oldu. Bu dönemde iki donanma gemisine Bristol ismi verildi. 1920'de İstanbul-Nişantaşı'nda Amerikan Hastanesi'nin ve Amiral Bristol Hemşire Okulu'nun açılmasına yardım etti. 13 Mayıs 1839'da öldü. (William Stewart, **Admirals of The World**, Nort Carolina, 2009, s.44.)

1927’de imzalanan geçici bir antlaşma ile diplomatik ilişkiler kuruldu. Bu antlaşma ile J.C. Crew ABD’nin ilk Türkiye Büyükelçisi olarak atandı. J.C. Crew 12 Ekim 1927’de Mustafa Kemal Paşa’ya güven mektubunu sundu. Kendisi bu görevi Mart 1932’ye kadar sürdürecekti. Buna karşılık aynı yıl Türkiye’nin Washington Büyükelçiliği’ne atanan Ahmet Muhtar Bey (Mollaoğlu)⁴⁴ de Başkan Calvin Coolidge⁴⁵’ye güven mektubunu sundu⁴⁶. İlişkilerin olumlu yönde ilerlemesi ABD ile Türkiye arasında “ilk resmi antlaşma” olarak “1 Ekim 1929 Ticaret ve Seyr-ü Sefain” antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı⁴⁷. Bu antlaşma her iki taraf için de bir ayrıcalık idi.

8 Kasım 1932’de ABD’de Cumhuriyetçi Başkan Herbert Clark Hoover⁴⁸ ile Demokrat aday Franklin Delano Roosevelt⁴⁹ arasında Başkanlık seçimleri yapıldı. Başkanlık seçimlerinin kazananı F.D. Roosevelt oldu. F.D. Roosevelt’in Başkanlığı döneminde Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışıldı. Özellikle Mustafa Kemal

⁴⁴ Ahmet Muhtar Mollaoğlu, 1870’te Çanakkale’de doğdu. Baba adı Hasan Tahsin anne adı Zehra’dır. Fransızca ve İngilizce bilmektedir. Sırasıyla şu görevlerde bulundu: Stockholm Elçiliği İkinci Kâtipliği ve Başkâtipliği, Bâbîali İstişare Muavini, Sadaret Tercümanlığı, Budapeşte Başkonsolosu, Atina Elçiliği, Lahey Elçi Vekilliği, Ukrayna (Kiev) Elçiliği, Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem İstanbul Mebusluğu. Ayrıca TBMM I. ve II. Dönem İstanbul, IV. Dönem Kastamonu, I. Dönem Dışişleri Komisyon Başkanı ve II. Dönem Washington Büyükelçiliği. Evli ve iki çocuk babasıdır. 4 Temmuz 1934’te öldü. (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html Erişim Tarihi 20.06.2018)

⁴⁵ Calvin Coolidge, 4 Temmuz 1872’de ABD-Plymouth’da doğdu. Bir köy korucusunun oğlu idi. Amherst Koleji’nden onur derecesi alarak mezun oldu. Massachusetts’te hukuk ve politikaya eğitimi aldı. 1919-1921 arasında Massachusetts Valiliği yaptı. 4 Mart 1921’de yapılan yirmi dokuzuncu ABD Başkanlık seçimlerini kazanan Başkan Warren G. Harding’e Yardımcı oldu. Ayrıca 1924-1929 arasında ABD’nin otuzuncu Başkanı seçildi. 5 Ocak 1933’te Massachusetts’te öldü. (<https://www.geni.com/people/Calvin-Coolidge-30th-President-of-the-USA/6000000002530536418>; https://tr.wikipedia.org/wiki/Calvin_Coolidge Erişim Tarihi 20.06.2018)

⁴⁶ Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979, s.7; **Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, s.20-21.; F. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, s.90.; R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.27.

⁴⁷ Ahmet Yavuz, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar (20 Nisan 1920-1 Kasım 1966)**, Ankara, 1967, s.12.; F. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, s.113.

⁴⁸ Herbert Clark Hoover, 10 Ağustos 1874’te ABD-West Branch’ta doğdu. ABD’nin otuz birinci Başkanı’dır. 1895’te Stanford Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra bir maden mühendisi oldu. Dünyanın çeşitli bölgelerinde çalıştı. İngiltere ve Belçika’da müttefik yardım operasyonlarına başkanlık etti. Birinci Dünya Savaşı’nda ABD ulusal gıda sorumlusu oldu. 1921-1927 arasında ABD’nin Ticaret Bakanı olarak atandı. 1928’de rakibi Alfred E. Smith’i yendi. 1932’deki seçimlerde ise F.D. Roosevelt’a karşı yenildi. 20 Ekim 1964’te New York’ta öldü. (**Britannica Concise Encyclopedia**, s.893.)

⁴⁹ Franklin Delano Roosevelt, 30 Ocak 1882’de New York’ta doğdu. Hudson Nehri yakınlarındaki aristokrat ve zengin bir aileden gelmektedir. 1903 Harvard Üniversitesi mezunu olan F. D. Roosevelt, ABD’nin otuz ikinci Başkanı’dır. Günümüzde adı kısaca “FDR” olarak anılmaktadır. Yirmi altıncı Başkan Theodore Roosevelt’in yeğeni aynı zamanda kuzeni Anna Eleanor Roosevelt ile evli ve aynı ailedendir. Columbia Hukuk Fakültesi’nde mezun olduktan sonra 1907’de Baro’ya kabul edildi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD Deniz kuvvetlerinde görev yaptı. 1920’de yapılan başkanlık seçimlerinde başarısız oldu. 1921’de çocuk felcine yakalandı. ABD başkanları içinde fiziksel sınırı olan ve dört kez başkanlık yapan tek kişidir. 1928’de New York valisi oldu. “ABD insanları için yeni düzen” sloganıyla 1932’deki seçimleri kazandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Churchill ve Stalin ile Yalta’da bir araya gelerek savaş sonrası “Avrupa’da çizilecek yeni sınırların nasıl olacağı” konusunda düzenlenen konferansa katıldı. 12 Nisan 1945’te ölünce yerine yardımcısı Harry S. Truman Başkan oldu. (William D. Pederson, **Presidential Profiles: The FDR Years**, New York, 2006, s.5-13.)

Atatürk ile F.D. Roosevelt arasında bir dostluk kuruldu. Bu iki liderin birbirlerine gönderdikleri mektuplar da bunun bir göstergesiydi⁵⁰.

Atatürk dönemi Türkiye'nin dış politikada ulaşmaya çalıştığı iki amaç vardı. Bunlardan ilki “*yurtta sulh cihanda sulh*” ilkesinin gereği olan barış politikasıydı. Diğeri ise Lozan Barış Antlaşması'yla oluşan Türkiye'nin siyasi durumunu korumaktı. Bunun için bu dönemde komşu devletlerle birçok dostluk ve işbirliği antlaşması yapıldı⁵¹. Bu doğrultuda 1930-1938 arasında böyle bir dış politika takip edildi. Bu dış politikanın takip edilmesinin temel sebebi İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'deki saldırgan politikasıydı. Buna karşılık Türkiye, 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nı, 22 Ocak 1936'da Akdeniz Paktı'nı ve 8 Temmuz 1937'de ise Ortadoğu da Sadabat Paktı'nı kuracaktı⁵².

Bu dönemde Türkiye-ABD ilişkileri Türkiye'deki ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı etkin değildi. Türkiye kendi iç meseleleriyle ilgilenmek zorundaydı. Ancak bu ilişkiler, yine de sürdürülmeye çalışıldı ve Atatürk'ün ölümünden sonra da devam etti. 1938 yılı sonrası Türkiye-ABD ilişkileri yeni bir boyut kazanacaktı. 1 Nisan 1939'da Türkiye ve ABD arasında imzalanan ticaret antlaşması bunda etkili oldu⁵³.

D- TÜRKİYE-ABD TİCARET ANTLAŞMASI (1 NİSAN 1939)

Bir devletin başka bir devlet ile antlaşma imzalamasının birçok sebebi vardır. Bunlardan birisi güvenlik konusudur. Atatürk'ün ölümünden sonra izlenen dış politikada da bunun ölçüt kabul edildiğini söylemek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce etkin olmayan Türk-ABD ilişkileri savaşa yakın dönemde gelişme sürecine girdi. Ancak bu ilişkiler istenilen seviyede değildi. Bunun sebebi küresel

⁵⁰ 4 Mart 1933'te F. D. Roosevelt göreve başlayınca Mustafa Kemal Atatürk aynı gün çektiği telgrafında onu tebrik etmekteydi. Buna karşılık F.D. Roosevelt de 10 Mart'ta gönderdiği cevabi telgrafında Atatürk'e teşekkür etmiştir. Aynı şekilde Cumhuriyet'in onuncu yılında F. D. Roosevelt, Atatürk'e bir kutlama telgrafi göndermiştir. 19 Ekim 1933'te gönderilen telgrafta şunlar ifade edilmekteydi: “*Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümü münasebetiyle yapılan milli bayramda zat-ı alilerine en hâr ve samimi tebrikatımı arz eylerim. Geçen bu on sene zarfında zat-ı alilerinin faal ve şuurulu idaresince Türkiye dünyanın en müterakki milletleri meyanına girmekle kalmayıp beynelmilel sulh cidalinin de başlıca lideri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin mazhar olduğu inkişaf ve muvaffakiyetler dolayısıyla zat-ı alilerine en kalbi tebrikatımı takdim eder, gerek Amerikan milleti ve gerek kendi namına memleketinize daha büyük refah ve saadetler dilerim*”. (Yurdagül Yüksel, “Atatürk ve Roosevelt”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, XV/44, Ankara, (Temmuz-1999), s.777-778.; Murat Önsoy, **The World War Two Allied Economic Warfare: The Case of Turkish Chrome Sales**, Friederich Alexander Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Almanya, 2009, s.62.

⁵¹ R. M. Geçikli, **Menderes Hükümetleri Dönemi...**, s.27.

⁵² Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1919-1980)**, I, İstanbul, 2009, s.273.; O. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s.7; Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983, s.341.

⁵³ O. Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri**, s.7.

ekonomik kriz ve ticarete yönelik uygulanan korunmacı politikaları. Ayrıca iki dünya savaşı arası dönemde Almanya'nın Türkiye üzerinde ekonomik hegemonya kurmak istemesi ve Türk siyasetini etkilemesi de diğer bir sebepti⁵⁴. Türkiye bu etkiden uzaklaşmak ve dünya üzerinde etkili olan ABD sermayesinden yararlanmak için İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD'ye yakınlaşmaya çalıştı⁵⁵.

“Hayat sahası” politikasını epeydir bir zamandır uygulamaya başlayan Almanya, 16 Mart 1939'da bu politika doğrultusunda harekete geçti. Bu doğrultuda Çekoslovakya'yı işgal etti. Buna 7 Nisan'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali de eklenince Türkiye aynı yıl içerisinde yaklaşan Nazi ve Faşist İtalya tehlikesine karşı bazı tedbirler almak zorunda kaldı⁵⁶. Başta ABD olmak üzere İngiltere ve Fransa ile bir takım antlaşmalar imzaladı: 1 Nisan 1939 Türk-ABD Ticaret Antlaşması, 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu ve 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız Ortak Deklarasyonu⁵⁷.

1939 yılı Türkiye-ABD ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, 1 Nisan 1939'da Türkiye-ABD arasında imzalanan “Ticaret Antlaşması” ile gelişti⁵⁸. TBMM tarafından 16 Haziran 1939'da 3646 sayılı kanunla onaylanan bu antlaşmanın üç temel özelliği vardı. Bir ve ikinci maddeler 1 Ekim 1929 tarihli “Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması”nın maddelerinin değiştirilmeden

⁵⁴ Ramazan Çalık, Almanya'nın Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı ekonomik hegemonyayı “Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)” adlı makalesinde şöyle değerlendirmiştir: “Adolf Hitler'in Almanya'da 1933'te iktidara gelmesinden sonra, birçok ülkenin bu yeni rejime tepki göstererek Almanya ile ilişkilerini askıya almasına ve Alman mallarını boykot etmesine karşılık, Türk-Alman ticareti giderek artmıştır. Hitler Almanyası ile Türkiye arasında ilk ticaret antlaşması, 10 Ağustos 1933'te Berlin'de imzalanmıştır. Antlaşma, Türkiye adına İktisat Bakanı Mahmut Celal (Bayar) Bey ile Almanya adına Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Von Bülow, tarafından imzalanmıştır. Türkiye ile Almanya arasında ikinci ticaret antlaşması, 15 Nisan 1935'te yine Berlin'de imzalanmıştır. Bu antlaşmalarla Büyük Alman firmalarının Türkiye'ye açtıkları krediler sayesinde Türkiye'nin Almanya ticaret hacmi sürekli artmıştır. Almanya, ticaret antlaşmaları ve ekonomik ilişkiler sayesinde Türkiye üzerinde hegemonya kurmaya çalışıyordu. 1936'dan itibaren Almanya'nın Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı iktisadi hegemonyanın siyasi sonuçları daha belirli bir mahiyet almıştı”. (Ramazan Çalık, “Türk-Alman İlişkileri”, **Türkler**, XVI, s.1503.)

⁵⁵ Ayşegül Avcı, **American Propaganda In Turkey As Economic Military And Cultural Warfare Against Germany During The Second World War**, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009, s.55.

⁵⁶ Başbakan Şükrü Saraçoğlu TBMM'nin 2 Ağustos 1944'teki toplantısında bu olayla ilgili o dönemde Türkiye'nin izlediği politikayı şöyle ifade etmekteydi: “Bu andan itibaren ki Cumhuriyet Hükümeti'nin sulhu siyasetinin icabı olan bitarafılıktan ayrılarak taarruza karşı koymak için sulh uğrunda birleşmiş memleketler ile işbirliğine karar verilmiş ve 12 Mayıs 1939'da bugünkü Türk- İngiliz ittifakının başlangıcı olan Türk-İngiliz müşterek beyannamesi ve 23 Haziran'da da Türk-Fransız müşterek beyannamesi yüksek tasvibinize iktiran etmiştir”. (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, XIII/7, Ankara, 1958, s.4.

⁵⁷ Rıfıkı Salim Burçak, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1978, s.355.

⁵⁸ **Düstur**, III/XX, Ankara, 1958, s.631.; Gül İnanc Barkay, **ABD Diplomasisinde Türkiye (1940-1943)**, İstanbul, 2001, s.21.; A. Yavuz, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar...**, s.12.

yürürlükte aynen kalmasıyla ilgiliydi. Üçüncüsü ise Türkiye ile ABD arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerde sonraki yıllarda herhangi bir değişiklik yapılacak olursa, bu antlaşma temel alınacaktı. ABD'nin bu üç özellik üzerinde durmasının sebebi çok önem verdiği “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” olma özelliğinin getirdiği kazancı kaybetmek istememesiydi⁵⁹.

İmzalanan bu ticaret antlaşması Türk basınında bazı gazetelerde yapılan olumlu ve olumsuz eleştirilerle gündeme taşındı. “*Yeni Sabah*” gazetesi de bunlardan biriydi. Gazetenin 2 Nisan 1939 tarihli nüshasında “*Amerika ile Ticaret Muahedesi İmzalandı*” başlıklı yazıda bu antlaşmanın Türkiye’ye birçok fayda getireceği ifade edilmekteydi. Bunlardan ilki Türkiye’ye getirilecek “*motörlü vesait*” idi. 5 Mayıs 1939’da yürürlüğe girecek bu antlaşmanın Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu⁶⁰ ve Genel Sekreter Numan Menemencioğlu⁶¹ ile ABD Büyükelçisi John Van Antwerp MacMurray⁶² arasında yapıldığı belirtilerek ayrıntılara geçilmekteydi. Antlaşmayla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunulmaktaydı: “*Bu antlaşma ile her iki memleket karşılıklı bazı menfaatler temin ve bir takım müstahsalat ve mamulâtı müstakabilen gümrük resmi tenzilâtından istifade ettirerek iki memleket arasındaki ticari mübadelâtın hacmini*

⁵⁹ F. Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, s.117.

⁶⁰ Şükrü Saraçoğlu, 1886’da İzmir-Ödemiş’te doğdu. Baba adı Mehmet Tevfik anne adı Şerife’dir. 1909’da Siyasal Bilimler Fakültesi’nden; 1918’de ise Cenevre Üniversitesi Siyasi ve Ekonomi bölümlerinden mezun oldu. İyi derecede Fransızca bilmektedir. Sırasıyla şu görevlerde bulundu: Ödemiş Aşar Muharriri, Aydın Maiyet Memuru, İzmir Lisesi Öğretmeni, İzmir İttihat ve Terakki Ticaret Okulu Müdürü, Cenevre Türk Talebe Cemiyeti Kurucusu ve Başkanı, Osmanlı Meclis-i Mebusan IV. Dönem İzmir Mebusu ve TBMM II., III., IV., V., VI., VII. ve VIII. Dönem İzmir Milletvekili, Üçüncü Hükümet Maarif Vekili ve Mübadele Encümeni Türk Heyeti Başkanı. Evli ve bir çocuk babasıdır. 1938-1942 arasında Dışişleri Bakanlığı ve 1942-1946 arasında ise Türkiye’nin beşinci Başbakanı oldu. 27 Aralık 1953’te öldü. (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html Erişim Tarihi 20.06.2018)

⁶¹ Numan Menemencioğlu, 1893’te Bağdat’ta doğdu. Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Şu görevlerde bulundu: Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri, Viyana Elçiliği III. Katibi, Paris Mümessilliği II. Katibi, Bükreş ve Atina Elçiliği Başkatibi, Müsteşar, TBMM V. Dönem Gaziantep, VI., VII ve XI. Dönem İstanbul Milletvekili. Evli ve bir çocuk babasıdır. İkinci Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası tehdidine Türk dış politikasına yön verdi. (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html Erişim Tarihi 21.06.2018)

⁶² John Van Antwerp MacMurray 6 Ekim 1881 New York’ta doğdu. Aynı zamanda avukat, yazar ve diplomat. Babası Junius Wilson MacMurray Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik Ordusu’nda bir kaptan olarak hizmet verdi. John V.A. MacMurray, Princeton Üniversitesi’ne gitmeden önce 1892’de yatılı okula girdi. 1903’te Columbia Hukuk Okulu’na girip 1906’da mezun oldu. 1907’de yüksek lisans derecesi aldı. ve Bangkok, Siam’da Genel Sekreterlik ve Başkonsolosluğu görevine atandı. ABD Hükümeti’nin önde gelen Çin uzmanlarından biridir. MacMurray 1916’da Lois R. Goodnow ile evlendi. Joan Goodnow, Frank Goodnow ve Lois Van Antwerp adında üç çocuğu vardı. Peking’de 1913-1917; Tokyo’da 1917- 1919 yılları arasında Büyükelçilik Danışmanı ve Uzak Doğu Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı görevini üstlendi. Böylece Uzak Doğu ilişkilerinde uzmanlaşmaya başladı. 1924-1925 yılları arasında ise Dışişleri Bakanı Yardımcısı olarak görev yaptı. 1925’te Çin’e Bakan olarak atandı. MacMurray, kısa süre sonra Kuomintang Hükümeti’ne yönelik ABD politikası konusunda Dışişleri Bakanlığı ile anlaşmazlık yaşadı. 1929’da görevinden istifa etti. 1933-1936 arasında Estonya, Letonya ve Litvanya’da görevli olarak bulundu. 1936-1941 arasında Türkiye Büyükelçisi oldu. 1944’te hizmet yılını tamamladı. 25 Eylül 1960’da öldü. (<https://vanantwerpfamily.wordpress.com/2009/01/05/john-van-antwerp-macmurray/> Erişim Tarihi 21.05.2018)

artırmak gayesini istihdaf etmişlerdir”. Yani her iki ülke de karşılıklı bazı ürünler üzerinde gümrük indirimi uygulayacaktı⁶³.

Bu antlaşma ile ticari ilişkiler gelişecekti: Türkiye ve ABD arasında sağlanacak gümrük indirimi ile ticaret hacmi artırılmış olacaktı⁶⁴. “Yeni Sabah” gazetesinde Türkiye’den ABD’ye gönderilecek ürünler şöyle sıralanmaktaydı: “İmza olunan antlaşma hükümlerine nazaran Amerika’ya ihraç olunacak tütün, halı ve kilim, palamut ve meyankökü hülusalari taze ve kuru incir, tazesı çekirdeksiz olan kuru üzüm, kabuksuz fındık, kabuklu ve kabuksuz fıstık, haşhaş tohumu, lüle taşı ve kuş yemi gibi...”⁶⁵.

Konuyla ilgili olarak 2 Nisan 1939 tarihli “Akşam” gazetesi “Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması Dün İmzalandı” başlığı ile bir değerlendirmeye yer vermişti. Bu değerlendirmeye göre antlaşma iki ülkenin ticari ilişkilerini güçlendirecekti. Ayrıca iki ülkenin karşılıklı alacağı ürünlerle ilgili ayrıntılara yer verilmekteydi⁶⁶. Ayrıca ABD’nin alacağı ürünlerden her biri için ödeme koşullarının vadesi uzatılacaktı. Gazetede, ABD’den Türkiye’ye gelecek ürünler ve uygulanacak gümrük indirimiyle ilgili şu bilgiye yer verilmekteydi: “Antlaşma ile binek otomobilleri, şasiler ve karasörileri, binek otomobillerin aksamı, radyo ahize cihazları ve bunların müteferrik aksamı, yazı ve hesap makineleri, her türlü elektrikli tebrit (eskimiş-kullanılmış) makine ve cihazları, demirden dosya, dolap ve klasörleri gibi bazı Amerikan ispesiyaliterlerine muhtelif nispetlerde gümrük resmi tenzilatı bahşolunmuştur”⁶⁷.

Aynı gazetede her iki ülkenin de ödemeyi döviz üzerinden yapacağı bilgisi paylaşılmıştı. Türkiye’nin ABD’den alacağı ürünler taksitlendirilmekteydi. Ödeme işlemi her senenin sonunda yapılacak ve belli miktarla sınırlı tutulacaktı. “Akşam” gazetesindeki bu yazıda antlaşmayla ilgili bir tahminde bulunulmaktaydı. Buna göre yapılan antlaşma her iki taraf için yeni bir ticari ortam oluşturacaktı. Ayrıca Türkiye’den ABD’ye gidecek tütün, halı ve incir gibi ürünlere olan talep artacaktı⁶⁸.

Yukarıda ifade edildiği üzere 2 Nisan 1939’da yayımlanan “Akşam” ve “Yeni Sabah” gazetelerinin yanı sıra aynı tarihte okurlarıyla buluşan “Cumhuriyet” gazetesinde de benzer bir haber yayımlanmıştı. Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey tarafından

⁶³ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 080.18.01.02.106.60.09.

⁶⁴ Ulus, 2 Nisan 1939; Yeni Sabah, 2 Nisan 1939.

⁶⁵ Yeni Sabah, 2 Nisan 1939.

⁶⁶ Bu ürünler; tütün, halı ve kilim, palamut, meyankökü taze ve kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, kabuksuz fındık, kabuklu ve kabuksuz fıstık, haşhaş tohumu, lüle taşı ve kuşyemi, krom cevheri ve bağırsak idi. Bunlar içerisinde meyan kökü, palamut ve bağırsak gibi ürünler gümrük vergisinden muaf tutulacaktı. (Akşam, 2 Nisan 1939)

⁶⁷ Akşam, 2 Nisan 1939.

⁶⁸ Akşam, 2 Nisan 1939.

kaleme alınan yazının başlığı “*Türk-Amerikan Ticaret Antlaşması Dün İmzalandı*” ibaresini taşıyordu. Yukarıda adı geçen gazetelerden farklı olarak “*Cumhuriyet*”te Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey⁶⁹ bu antlaşmayla ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmaktaydı. Ona göre bu ve bunun gibi antlaşmalar emperyalist devletlerin küresel ekonomi üzerinde oluşturmaya çalıştıkları birer kontrol mekanizmasıydı. Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey yazısında “*emperyalist ekonomi*” tanımı yapmaktaydı. Ona göre; “*Avrupa'nın endüstride çok ileri gitmiş memleketleri, dünyanın bu hususta geri kalmış milletlerinden iptidâi madde alırlar ve onlara mamul maddeler satarlar. Aradaki fark Avrupa'nın kazancı ve zenginlik kaynağı*” olmasıydı⁷⁰.

Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey, yazısının devamında Birinci Dünya Savaşı sonrası güçlenen emperyalist devletlerin tek amacının 1929 buhranı sonrası ekonomik ve ticari durumlarını düzeltmek olduğunu şu şekilde vurgulamaktaydı: “*Bütün bunlara Umumi Harbin müddahar milli servetler üzerinde yapmış olduğu tahribatı da ilave ederseniz yeni vaziyetler önünde emperyalist Avrupa kapitalizminin uğradığı zorlukları kavramış olursunuz. Bu hal neticesi olarak Umumi Harbin tamamen istihlâk ederek yerlerini boş bıraktığı stoklar büyük faaliyetlerle telafi olunduktan sonra 1929 tarihinden itibaren başta Avrupa ve Amerika olmak üzere bütün dünya ortalığı hakikaten yakıp kavuran büyük bir devrine dahil oldu ve bu buhranın her memlekette meydana verdiği başka başka tedbirler bizzarure iktisadiyatını daha ziyade karıştırmış oldu. Bazı memleketlerin kendi içlerinde kendi ihtiyaçlarına yetmek üzere takibine tevessül ettikleri otarşi rejimleri derde deva olmaktan uzak kaldığı için bu memleketler mevcut zorlukları giderebilmek üzere kendilerine yeniden yeniye (hayatî sahalara) aramaya kalkmışlardır. Avrupa'daki ideolojik unvanını taşıyan bazı rejimlerin iç yüzünde bu iktisadi amilleri görmemek mümkün değildir. Yeniden yeniye ileri sürüldüğü görülen fütuhat emellerine karşı müdafaa mecburiyetleriyle milletleri yekdiğerlerinin karşısına diken çok şiddetli ihtilafların en hakiki şekilleri ekonomi mücadelesinden ibaret olduğu çok meydanda bir hakikattir*”. Böyle bir değerlendirmede bulunan Yunus Nadi (Abalıoğlu) Bey'e göre yapılan bu antlaşmanın haksız tarafları varsa belirlenip

⁶⁹ Yunus Nadi Abalıoğlu, 1880'de Fethiye'de doğdu. Abalızade Hacı Halil Efendi'nin oğludur. İlk ve Ortaöğrenimini Rodos İptidai Mektebi ve Süleymaniye Medresesi'nde tamamladı. İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'ne devam etti. 1901'de “*Malumat*” gazetesinde yazmaya başladı. 1910'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çıkardığı “*Rumeli*” gazetesi başyazarı oldu. 1911'de Meclis-i Mebusan'a girerek II. ve III. dönemlerde Aydın Milletvekili; TBMM'nin ilk beş döneminde ise Muğla Milletvekili oldu. (https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html Erişim Tarihi 21.06.2018)

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1939.

düzeltilmeliydi. O, diğer devletlerle kurulan ekonomik ilişkilerin gerekli olduğunu şu ifadelerle dile getirmekteydi: “*Dâhili rejimleri neden ibaret olursa olsun, milletlerin birbirleriyle iktisadi münasebetlerde bulunmaları bir zarurettir. O halde bu münasebetlerin kolaylaştırılmasında yalnız filan ve falan millet için değil, bütün insanlık için hayır ve fayda vardır. İngiltere ve Fransa’nın hakiki bir sulh hayatına avdet olunması şartıyla İtalya’ya ve Almanya’ya iktisadi ve mali yardımlarını esirgemeyeceklerini söylemeleri beyhude değildir. Bunu böyle yapmakta hiç şüphesiz İngiltere ve Fransa da menfaattardır*”⁷¹.

Yapılan olumlu ve olumsuz eleştirilere rağmen 5 Mayıs 1939’da Türkiye ve ABD arasında imzalanan 1 Nisan 1939 tarihli Ticaret Antlaşması yürürlüğe girdi. Antlaşma toplamda on altı maddeden oluşmaktaydı. Maddelerini şöyle değerlendirmek mümkün olacaktır:

Birinci maddede; bu antlaşmayla ilişkili verilen bir sayılı listedeki ABD’den Türkiye’ye gelecek ürünler üzerinde gerekli gümrük indirimleri yapılacaktı. İki tarafta iki aylık bir zaman geçmeden gümrüklerde bir değişiklik yapmayacaktı. Bu maddede ABD’ye antlaşmayı fesih etme hakkı da tanınmaktaydı.

İkinci maddede; antlaşmayla ilgili iki sayılı listede belirtilen Türkiye’de üretilen ürün ve malzemelerin ABD’ye ithal edilmesinde bazı ürünler gümrük vergisinden muaf tutulacaktı. Bu madde ile meyan kökü, boraks, krom, palamut, zımpara; kürk ve kürklük deriler (sansar ve tavşanlardan); sucukluk bağırsak, gırtlak, emâ mesane, sinir ve zarlar (koyun, kuzu ve keçilerden) gümrük vergisinden muaf olacaktı⁷². Bu iki madde karşılaştırılırsa, ABD’den gelecek ürünlere gümrük indirimi uygulanmasına rağmen, Türkiye’den ABD’ye gidecek ürünlere dair gerekli şartlar sağlandığı zaman hiçbir gümrük vergisinin alınmayacağı görülecektir. Bu Türkiye açısından o dönemde elde edilmiş önemli bir ticari ayrıcalıktır.

Antlaşmanın üçüncü maddesinde bir ve ikinci madde hükümleriyle ilgili iki taraftan biri teklif sunarsa diğeri bunu engelleyemeyecekti.

Aynı şekilde antlaşmanın dördüncü maddesi de her iki taraf için birer ayrıcalıktı. Nitekim bu maddeye göre; Türkiye ya da ABD kökenli doğal ya da yapay üretilmiş ürünlerin diğer ülkelere ithal edilmesinden sonra, yerli ya da yabancı kökenli benzer ürünler için ödenmesi gerekenlerin dışında yüksek gümrük vergisinden, ücret, harç ve mükellefiyetlerden bu ürünler muaf olacaktı. Yani gümrük vergisi alınmayacaktı.

⁷¹ **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1939.

⁷² **Düster**, III/XX, s.632, 640, 641.

Beşinci maddede ise iki sayılı listede belirlenmiş olan Türkiye’de üretilen ürünler ile bir sayılı listede belirlenmiş olan ABD’den gelen ürünlerin diğer memlekete, her hangi bir yasaklama ya da sınırlama getirilmeksizin ithaline izin verilecekti⁷³.

Beşinci maddenin diğer bir özelliği de şuydu: kabul edilen bu antlaşmada her iki hükümet de yerli malların üretimini, piyasa miktarını ve fiyatını kendi kontrolü altında tutacak ve üretilen ürünlerin işçilik maliyetine göre fiyatlarında değişiklik yapma hakkına sahip olacaktı. Ayrıca iki devletten birisi ürünler üzerinde böyle bir sınırlama yapacağı zaman bununla ilgili sınırlamaların yürürlüğe girmesinden iki ay önce bunu karşı tarafa bildirmesi gerekiyordu. Eğer iki hükümet arasında iki aylık süreden önce yapılacak ürün sınırlamalarıyla ilgili bir anlaşma söz konusu olmazsa, diğer hükümet antlaşmanın tamamını otuz gün önceden fesih edebilecekti⁷⁴. Söz konusu bu madde de aslında her iki taraf için birer güvence idi. Ancak bu maddenin eklenmesi ile iki devletin kendi ürünleri üzerinde yapacağı fiyat kontrolüne iki tarafın da müdahale etmesi engellenmekteydi. Çünkü böyle bir müdahalede antlaşma diğer devlet tarafından bozulabilirdi.

Antlaşmanın altıncı maddesine göre; hem Türkiye’ye hem de ABD’ye birbirlerine gönderecekleri ürün ve mallarla ilgili yapılacak bütün masraflarda iki tarafa da “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” statüsü verilmekteydi.

Yedinci maddede ise; beşinci maddede belirtilen şarta uyulmak koşuluyla her iki tarafta birbirine göndereceği ürünler üzerinde istediği gibi fiyat artırımını ve miktar kontrolü yapabilecekti. Ayrıca her iki tarafta ithal ve ihraç edilen ürünleri eşit oranda başka ülkelere belli miktarlarda gönderebilecekti.

Antlaşmanın sekizinci maddesinde her iki devletin hükümeti uluslararası ödeme yöntemleri üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak kontrolü ele geçirdiği zaman, buna karşılıklı müsaade edilecekti. Bu madde dokuzuncu maddeyi ihlal etmeyecekti⁷⁵. Bu madde iki tarafa da ödeme yöntemiyle ilgili serbestlik tanımaktaydı.

Dokuzuncu madde Türkiye ile ilgiliydi. Bu maddeye göre Türkiye, 1 Ocak 1935’ten 1 Aralık 1937’e kadar ABD’den yaptığı ithalatın tamamına denk gelen borç miktarını ödemek için gerek duyulan dövizi borç olarak değil, serbest piyasalardan temin edeceğinin garantisini vermekteydi.

⁷³ **Düster**, III/XX, s.633.

⁷⁴ **Düster**, III/XX, s.633.

⁷⁵ https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc020/kanuntbmmc020/kanuntbmmc02003646.pdf

Onuncu maddede ise bu antlaşmada ABD'ye verilen “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” ayrıcalığıyla ilgili madde hükümleri Panama Kanalı bölgesinden ABD hâkimiyeti altındaki bütün bölgelere uygulanacaktı⁷⁶. Yani ABD'ye Türkiye'den gönderilecek malzemelerle ilgili gümrük indirimleri Panama Kanalı bölgesinden başlayarak, ABD yönetiminde bulunan bütün bölgelere aynen uygulanacak ve bu bölgeler bu indirimlerden yararlanabilecekti.

Antlaşmanın on birinci maddesine göre bu antlaşma hükümleri; Türkiye ve ABD devletlerine sınır komşusu olan ülkelere, sınırın her iki tarafında on beşer kilometreyi geçmeyecek bir bölgede sınır ticaretini kolaylaştırmak için ileride verilecek ayrıcalıkları; her iki devlet tarafından kabul edilecek bir gümrük birliğinden ortaya çıkan ayrıcalıklar üçüncü bir devlete verilmediği sürece; Türkiye Hükümeti tarafından 1923'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan araziden elde edilen ürünlere yapılacak gümrük indirimleriyle ilgili ayrıcalıklar ve ABD sınırlarında herhangi bir bölgede ortaya çıkacak siyasi statü değişikliğine bakılmaksızın ABD devletleri, eyalet yönetimleri ya da Panama Kanalı mıntikasının birbirlerine veya Küba Cumhuriyeti'ne vermiş oldukları ayrıcalıkları kapsamayacaktır⁷⁷.

On ikinci maddede ise altın ve gümüş ihracat ve ithalatıyla ilgili yasaklama olmayacağı belirtilmekteydi. Ayrıca antlaşmaya göre her iki devlet de silah, cephan ve harp malzemesinin satışının kontrolüyle ilgili kendi uygun göreceği önlemleri almada serbest olacaktı. Antlaşmanın hükümleri şu beş konu ile ilgili yasaklama ve sınırlamaları kabul etmemekteydi: kamu güvenliğiyle; ahlaki ve insani amaçlar; insan, hayvan ve bitkileri korumaya yönelik amaçlar; hapisanelerde üretilmiş malzemeler; güvenlik ve gelir kanunlarının uygulanması için alınmış tedbirler⁷⁸.

Antlaşmanın on üçüncüsü maddesine göre Türkiye-ABD hükümetleri bu antlaşma maddelerine aykırı davranamayacaktı. Ayrıca iki taraf da antlaşma maddelerine zarar verecek herhangi bir uygulama yaptığı zaman, bunu yapan taraf, sorunun çözülmesi için diğer hükümetten gelecek her türlü teklifi dikkate almak zorundaydı. Bu teklif geldikten otuz gün içinde iki taraf arasında bir antlaşma olmadığı takdirde, teklifi yapan hükümet otuz gün bittikten sonra on beş gün içinde antlaşmanın tamamını yazı ile bildirip fesih etmekte serbest olacaktı⁷⁹.

⁷⁶ **Düstur**, III/XX, s.634.

⁷⁷ **Düstur**, III/XX, s.634.

⁷⁸ **Düstur**, III/XX, s.635.

⁷⁹ **Düstur**, III/XX, s.635.

On dördüncü maddede ise her iki tarafın döviz kuru ile ilgiliydi. Buna göre doların Türk lirasına, Türk lirasının dolara dönüştürülmesi halinde her iki tarafın sanayi ve ticaretine zarar gelecek olursa antlaşmanın değiştirilmesi için taraflar görüşme teklifinde bulunabilecekti. Eğer otuz gün içinde mesele çözümlenemezse görüşme teklifinde bulunan hükümet antlaşmanın tamamını fesih edebilecekti. Bu hem Türkiye için hem de ABD için önemli bir maddeydi.

On beşinci madde ise bu antlaşmanın daha önceden imzalanan 1 Ekim 1929'daki Ticaret ve Seyr-ü Sefain Antlaşması'nı bozmayacağı ve bu antlaşmanın da devam edeceğini ifade edilmektedir.

Antlaşmanın son maddesinde ise hem Türkiye hem de ABD antlaşmayı onaylıyor ve ilan ediyordu. 5 Mayıs 1939'da antlaşmanın yürürlüğe gireceği belirtilmekteydi. Bir, beş, on üç ve on dördüncü maddeler yürürlükte aynen kalacaktı. İki taraftan biri antlaşmayı feshetmek isterse, iki ay önceden yazı ile haber vererek bunu yapacaktı⁸⁰. Antlaşmada yapılan gümrük indirimlerinin devamını ilerleyen dönemlerde de görmek mümkündür. Özellikle 1944'te yapılan uygulamalar bunun bir göstergesidir⁸¹.

⁸⁰ **Düster**, III/XX, s.636.

⁸¹ 1939'da yapılan antlaşma gereği bir sayılı listede belirlenen malzeme ve ürünlerle ilgili altı yüz doksan beş D olarak adlandırılan ağır maden yağları, tortuları ve katranlara ait alınan 0,95 kuruş gümrük vergisinin 2,75 kuruşa çıkarılmasına; buna karşılık altı yüz doksan beş C pozisyonunda belirlenen maddelerden 6 kuruş alınan gümrük vergisinin 3,30'a indirilmesine İcra Vekilleri Heyeti'nce 4532 sayılı kanunun birinci maddesine tevfikan 15 Temmuz 1944'te kabul edilmiştir. **BCA**, 30.18.01.02.106.50.15.

SONUÇ

1776'da siyasi olarak bağımsız bir devlet olan ABD, deniz ticaretine büyük önem veriyordu. Bu öneme binaen ABD tarafından Akdeniz'e birçok ticaret gemisi gönderildi. Bu gemiler, 1783'te Akdeniz'de kontrolü elinde bulunduran Osmanlı Devleti gemileri ile karşılaştı. Bu ilk karşılaşma bazı ticaret antlaşmalarını zorunlu kıldı. Aslında bu zorunluluk ABD için geçerliydi. Bu doğrultuda da 1795'ten itibaren çeşitli ticaret antlaşmaları Osmanlı Devleti ile ABD arasında imzalandı. İmzalanan bu antlaşmalar ile ABD, Osmanlı Devleti'ne yıllık geçiş ücreti ödemek zorunda kaldı. Yaşanan bu olay sonrası ABD Türkiye'ye elçi gönderip ayrıcalık elde etme girişiminde bulundu. Birçok şirket aracılığıyla Anadolu'ya ulaşan temsilciler İzmir'e gelip burada ticaret acenteleri kurdu. Başlangıçta ticari amaçla geldikleri düşünülen bu temsilcilerin asıl amaçları istihbarat ve misyonerlikti. Özellikle Anadolu'da bulunan azınlıkları Milliyetçilik ve Mezhepçilik gibi düşünce sistemleriyle kendi taraflarına çekerek onlar üzerinden ayrıcalık elde etmeye çalıştılar.

1803'ten sonra İzmir'in önemi daha da arttı. Philadelphia, Baltimore, Boston ve New York'tan gelen ticaret gemileri İzmir'den aldıkları malzemeleri uzak doğuya taşımaya başladı. Bu işlem ABD'li şirketler aracılığıyla yapılıyordu. Bu bağlamda 1810'da itibaren ABD'den gelen bazı şirket temsilcilerinin Osmanlı Devleti Reisülküttapları ile kurdukları ilişkiler iki ülkeyi de birbirine yakınlaştırdı. Bu ilişkileri kuran temsilcilerden biri de İzmir'e gelip konsolos olan David Offley'dir.

Anadolu'ya gelen ABD'li temsilciler ile Osmanlı Devleti temsilcileri arasında gelişen ilişkiler 7 Mayıs 1830'da bir antlaşmanın imzalanmasını sağladı. Bu antlaşma bir ticaret anlaşmasıydı. Osmanlı Devleti bu ticaret antlaşmasıyla ABD'ye "*en ziyade mazhar-ı müsa'ade olan millet*" statüsü vermekteydi. Bu olay ile ABD Osmanlı Devleti karşısında ilk ayrıcalığını kazanmış oluyordu. Böyle bir statünün ABD'ye neden verildiği sorunsalı akla gelebilir. Ancak dönemin olayları incelenirse bu soruya yanıt verilebilmektedir. 1830'larda Osmanlı Devleti'nin böyle bir ticaret antlaşmasını yapmasının pek çok sebebi olabilirdi. Yaşanan olaylar incelendiğinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile arasının bozuk olduğu görülmektedir. ABD'nin Karadeniz'e geçmesi halinde ise Rusya'nın durdurulacağı düşüncesi ve devletin bir nebze de olsa rahatlayacağı ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında ABD'nin Akdeniz'de yapacağı faaliyetler ile Fransa karşısında yeni bir rakip ortaya çıkarma düşüncesi de bu sebepler arasında gösterilmektedir.

ABD ile olan ilişkiler yukarıda ifade edildiği gibi İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da devam etmiştir. Anadolu'daki yer altı zenginlikleri ve Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerindeki petrol madenlerini ele geçirme amacıyla olan ABD'li şirketler, İkinci Meşrutiyet sonrası dönemde de ilişkilerini sürdürmeyi ve geliştirmeyi istemişlerdir. Amaçları başlangıçta kendi istedikleri bölgelerde demiryolu projeleri ile imtiyaz elde etmektir. Bu projelerden biri de ABD'nin "*Chester Projesi*" idi. 1911'de Meclis-i Mebusan'a sunulan bu proje siyasi olumsuzluklardan ötürü onaylanamadı. Bu olay, Osmanlı Devleti'nin ABD ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Birinci Dünya Savaşı'nda ABD, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmemesine rağmen, 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesi sonucu Osmanlı Devleti ABD ile olan ilişkilerini sonlandırdı.

1919'da Milli Mücadele'nin başlaması ABD'nin Türkiye'deki olayları yakından takip etmesine sebep oldu. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra başlayan Lozan Konferansı'na ise ABD katılmadı. Bunun sebebi iki devletin Birinci Dünya Savaşı'nda birbirine savaş ilan etmemesiydi. Ancak ABD, konferansa gözlemci gönderdi. Lozan'da özellikle Ermeni Meselesi ve Kapitülasyonlar ile ilgili anlaşmazlıklar iki devletin ilişkilerinin bozulmasına sebep oldu. Bu durum 1927'ye kadar devam etti. Bu tarihte yapılan bir antlaşma ile diplomatik ilişkiler tekrar kuruldu. Bu ilk adım Türkiye'den değil ABD'den geldi. 1929'daki "*Ticaret ve Seyr-ü Sefain*" antlaşması da buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir.

1930'dan sonra Türkiye-ABD ilişkileri olumluydu. F.D. Roosevelt'in Başkanlığı döneminde Türkiye ile iyi ilişkiler kurulmaya çalışıldı. 1933'te Mustafa Kemal Atatürk ile F.D. Roosevelt arasındaki tebrik ve teşekkür mektupları buna örnek gösterilebilir. Bu dönemde sadece ABD ile değil, aynı zamanda komşu devletlerle de iyi ilişkiler kurulmaya çalışıldı. Böyle bir politikanın uygulanmasının sebebi Türkiye'nin siyasi durumunu korumaya yönelikti. Ancak konumuz gereği bu antlaşmalar ayrıntılı incelenmemiştir.

1939'da Nazi Almanya ve Faşist İtalya'nın tüm dünyayı ve Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması üzerine Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa ile antlaşmalar imzaladı. 1 Nisan 1939'da imzalanan Türkiye-ABD Ticaret Antlaşması da bunlardan biriydi. Toplamda on altı maddeden oluşan bu antlaşmanın her iki tarafa da birçok ayrıcalık sağladığı söylenebilir. Maddeler incelendiğinde Türkiye ve ABD açısından gümrük indirimi konusunda büyük kolaylıklar sağlanmıştır. ABD'den gelen malzeme ve ürünlerin çoğunun o dönemde Türkiye'de az bulunması ve Türkiye'nin bunlara ihtiyaç

duyması, ABD mallarına gümrük indirimi yapılmasının sebebi olarak gösterilebilir. Bununla birlikte ABD'den alınan maddelerin bir bölümüne uygulanan gümrük muafiyeti de Türkiye açısından önemli bir ayrıcalıktır.

KAYNAKÇA

1- Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

2- Resmi Yayın ve Tutanaklar

Düstur, III/XX

TBMM Albümü 1920-2010

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

3- Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

The New York Times

Ulus

Yeni Sabah

4- Ansiklopediler

Britannica Concise Encyclopedia, Britania, 2006.

İslam Ansiklopedisi, VII, Ankara, 1993.

Türkler, XIV, Ankara, 2002.

5- Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir, **19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, 1997.

_____, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Ankara, 1983.

_____, **Belgelerle Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara, 1991.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1918-1937), III, Ankara.

AVCI, Ayşegül, **American Propaganda In Turkey As Economic Military And Cultural Warfare Against Germany During The Second World War**, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009.

BARİKAY, Gül İnanc, **ABD Diplomasinde Türkiye (1940-1943)**, İstanbul, 2001.

BULUT, Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, Ankara, 2010.

BURÇAK, Rıfki Salim, **Siyasi Tarih**, Ankara, 1978.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, 1997.

DOĞAN, Emir Emre, **Coni'nin Mehmet Düşmanlığı**, İstanbul, 2007.

ELLİOT, Jonathan, **The American Diplomatic Code, Embracing a Collection of Treaties and Conventions Between the United States and Foreign Powers, from 1778 to 1834**, Pennsylvania, 1834.

- GEÇİKLİ, Recep Murat, **Menderes Hükümetleri Dönemi Türk- ABD İlişkileri**, İstanbul, 2016.
- KARAKAŞ, Nuri, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)**, Ankara, 2013.
- KURAT, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, 1959.
- OBERG, Barbara B., **The Papers of Thomas Jefferson**, Princeton, 2010.
- ORAN, Baskın, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar (1919-1980)**, I, İstanbul, 2009.
- ÖNSOY, Murat, **The World War Two Allied Economic Warfare: The Case of Turkish Chrome Sales**, Friederich Alexander Üniversitesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Almanya, 2009.
- PEDERSON, William D., **Presidential Profiles: The FDR Years**, New York, 2006.
- SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, Ankara, 1979.
- STEWART, William, **Admirals of The World**, Nort Carolina, 2009.
- ŞENTÜRK, Nazır, **Bâbîâli'nin Reisülküttapları**, İstanbul, 2012.
- TROCKİ, Carl A., **Opium, Empire and The Global Political Economy**, New York, 1999.
- Türkiye-ABD İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını**, Harp Akademileri, İstanbul, 1994.
- YAVUZ, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar (20 Nisan 1920-1 Kasım 1966)**, Ankara, 1967.

6- Makaleler

- AKYÜZ, Erdem, “*Atatürk ve Dış Basın*”, **Bütün Dünya Dergisi**, (Şubat-2018), s.22-26.
- DİLEK, Mehmet Sait, “*İngiliz ve Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışındaki Rolü*”, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, 43, Ankara, 2012, s.89-112.
- GÜLER, Yavuz, “*Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)*”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, VI/1, (Haziran-2005), s. 227-240.
- GÜNAY, Nejla , “*Amerikan Misyonerlerine Anadolu Halkının Tepkisi ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkileri*”, **Akademik Bakış Dergisi**, I/2, Ankara, (Yaz-2008), s. 107-118.
- KARA, Adem, “*Osmanlı Devleti-ABD Ticari İlişkileri*”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, I/2, (2006), s. 35-49.

KURAT, Akdes Nimet, “*Berberi Ocakları İle ABD Münasebetleri (1774-1916)*”, **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (AÜDTCF) Tarih Araştırmaları Dergisi**, II, (Ankara-1964), s. 175-213.

KURAT, Akdes Nimet, “*Türkiye İle Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Münasebetlere Ait Arşiv Vesikaları*”, **AÜDTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, V/8-9, (1967), s. 282-373.

YAVUZ, Bige Sükan, “*Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Chester Demiryolu Projesi*”, **Atatürk Yolu Dergisi**, 24, (Ankara-1994), s. 527-561.

YÜKSEL, Yurdagül, “*Atatürk ve Roosevelt*”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, XV/44, Ankara, (Temmuz-1999), s. 777-784.

7- Elektronik Kaynaklar

<http://www.arlingtoncemetery.net/cmchester.htm>

<http://www.levantineheritage.com/offley-letter19.htm>

<http://www.scencyclopedia.org/sce/entries/smith-william-loughton/> Erişim Tarihi

<https://vanantwerpfamily.wordpress.com/2009/01/05/john-van-antwerp-macmurray/>

<https://www.geni.com/people/David-Offley/6000000031436519522>

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt1/index.html

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc020/kanuntbmmc020/kanuntbmmc02003646.pdf